

Χώρας αειχώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΜΟΣ 6
VOLUME 6

ΤΕΥΧΟΣ 1
ISSUE 1

ΜΑΪΟΣ 2007
MAY 2007

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης*

ΚΟΚΚΩΣΗΣ ΧΑΡΗΣ
ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ
ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθιάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- University of London, Queen Mary, UK
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Δειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- University of Surrey, UK
Παππάς Βασίλης	- Πανεπιστήμιο Πατρών
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Université de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πατρών
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 38334 ΒΟΛΟΣ
<http://www.prd.uth.gr/aeihoros> e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74456 fax: 24210 – 74388

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ειδικό τεύχος - Αφιέρωμα
Special Issue

**Μεταβιομηχανική πόλη:
Νέες Οικονομίες, χωρικοί μετασχηματισμοί
και νέα τοπία**

**The Post-Industrial City:
New Economies, Spatial Transformations
and New Landscapes**

*Επιμέλεια
Editor*

Άσπα Γοσποδίνη
Aspa Gospodini

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Επιμέλεια έκδοσης: Άννα Σαμαρίνα — Παναγιώτης Πανταζής

Λαγού: Παναγιώτης Πανταζής

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς — Παναγιώτης Πανταζής

Εκτύπωση: Αλέκος Ξουράφας

Κεντρική διάθεση: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Περιεχόμενα

Gospodini A.	4
Introduction - The Post-Industrial City: New Economies, Spatial Transformations and New Landscapes	
Gospodini A.	10
The Landscapes of Cultural and Leisure Economies in Greek Cities	
Roberts M.	30
Town Centres and Night-time Economy in UK: Spatial Transformations and Urban Governance Challenges	
Townshend T.	42
Urban Landscapes of Abandonment and Sustainable Regeneration of Inner City Areas: The Case of Newcastle Gateshead, UK	
Papageorgiou-Sefertzi R.	54
Transformations in Architecture: Do They Outline a New Paradigm in Urban Landscaping?	
Sepe M.	72
Urban Landscape, Place Identity and Their Components: A New Software Tool for Supporting the Sustainable Urban Planning and Design	
Ιωάννου Β., Σερράος Κ.	86
Το παρόν και το μέλλον του ελληνικού αστικού τοπίου	
ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
Γοσποδίνη Α.	100
Χωρικές πολιτικές για το σχεδιασμό, την ανταγωνιστικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων	
Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., Ράσκου Ε.	146
Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα	

INTRODUCTIONARY NOTES FROM THE EDITOR

The Post-Industrial City: New Economies, Spatial Transformations and New Landscapes

Aspa Gospodini

Asossiate Professor, University of Thessaly, Greece

Since the early 1990s, European and American cities in regions of advanced economies as well as some metropolitan cities in Asian regions of growth economies have been experiencing the flourishing of certain sectors of urban economies, termed by McNeil and While (2001) as "new urban economies". As such, McNeil and While (2001) have identified a fourfold typology; agglomeration economies, informational and knowledge-rich economies, technopoles and the urban leisure economy. Among them, cultural and leisure economies and informational technologies are the most widespread and perhaps the most visible manifestations of economic novelty in cities. In the new milieu of economic globalisation, volatility of capital and enterprises, and intercity competition (Jensen-Butler, 1997), the relocation of traditional industries in developing regions was accompanied by an unprecedented growth of cultural, leisure and informational industries in mature cities. Cultural and leisure production and consumption (of arts, fashion, music, food, tourism), creative industries of technology-intensive and knowledge-rich enterprises containing design (in architecture, fashion, graphics, internet, etc), new media and ICTs have become the growth engine of the post-industrial city (*see* Zukin, 1991 and 1995; Bianchini, 1993; Lash and Urry 1995; Castells, 1996; Scott, 1997 and 2000; Clarke, 1997; Hall, 2000).

In urban history, passages from one socio-economic paradigm to another have almost always entailed shifts in the city's spatial organisation, structure and landscape –as typically evinced in for instance, the transformations of European cities following the passage from feudalism to the Renaissance. In our era, the development of post-industrial urban economies has undoubtedly been affecting cities as spatial entities (*see* Bailly *et al.*, 1996;

Hutton, 2000; Lever, 2001; Shaw, 2001). As Hutton (2000) convincingly argued, impacts seem to be much stronger than those witnessed in the mid 20th century under Fordist economies. More specifically, in the 1950s and 1960s, *business services* mostly consisting of *accounting, stock exchange and public relations* just had a "lubricating effect" (Hutton, 2000: 290) without remodelling economy or causing major spatial shift in the city's structure. Because in economic terms, they were expanding always within the Fordist industrial production modes while in spatial terms, they were aggregated in the city's CBD causing a significant growth of it in size and height but not shifting the city's structure. In the 1970s and 1980s, a period characterised by OPEK shocks and phases of recession, the emergence and growth of new service sectors mainly involving *management consulting, marketing consulting, engineering consulting and commercial and industrial real estate*, started to have a noticeable economic and spatial impact on cities: In economic terms, services externalised production from the Fordist system, became "*producer services*" and a key to flexible specialization that accelerated division of labour, and thereby had "*productivity effects*" (Hutton, 2000: 290) on cities. In spatial terms, the growth of the second generation of services rearranged urban networks by establishing "world cities" such as London, New York, Tokyo (Hutton, 2000). Since the 1990s, the era of globalisation and the rise of new economies and new specialised services, mainly concerning *informatics and information technology, innovation and design, cultural production, global financial intermediaries and international mega-projects consortia*, have marked a major shift in urban economy, society and space. This third generation services, considered as a new "integrated service-technology production system" (Hutton, 2000:290; Hutton, 2004a and 2004b; Scott, 1997) is first the growth engine fuelling urban economy; Second, it has robust social effects by giving rise to a new species of workers –high tech staff and knowledge workers– and generating new middle classes (Harvey, 1989; Featherstone, 1989; Soja, 1989 and 2000; Short, 1989; Martin, 1998; Florida, 2002, 2004 and 2005) with a new consumption ethic and higher sensitivity to urban heritage, protection of natural environment and aesthetics; and third, it has strong spatial effects by:

- a. rearranging urban networks and upgrading certain cities in the global hierarchies as "service poles" (Hutton, 2000: 290) such as for instance Seattle, Hong Kong, Barcelona, Milan;
- b. clustering in inner city areas and thereby, sifting/expanding the city's spatial core and altering its spatial organisation and structure, and
- c. becoming a key catalyst for urban renewal and redevelopment and thereby, re-shaping urban landscape and re-imaging the city (Hannigan, 1998 and 2003; Evans, 2003; Hutton, 2004a, 2004b; Gospodini, 2006; Gospodini and Beriatos, 2006; Gospodini, 2009).

Regarding the evolution of urban landscapes since the mid 20th century, if someone labelled the Modern city of the 1950s, 1960s and 1970s as the city of land-use zoning and homogeneous and non-hierarchic multi-nucleus landscape, then, the post-industrial city would be the city of eclectic clustering of flourishing economies, with a heterogeneous and hierarchical multi-nucleus landscape (Gospodini, 2006).

This special issue of *Aeichoros* presents some aspects of the spatial transformations and the new landscapes of the post-industrial city. It is a collection of papers, first presented in the 2nd international conference on *Sustainable Development & Planning*, organised by Wessex Institute of Technology and University of Thessaly, Bologna 12-14 Sept. 2005, in the Track "Urban landscape Transformation" organised by the guest-editor of this issue.

The first two papers of this issue deal with the growth of cultural and leisure economies in the post-industrial city –and their spatial impacts. The first paper entitled "*The Landscapes of Cultural and Leisure Economies in Greek Cities*" presents the role of cultural and leisure economies in the post-industrial city and documents the phenomenon of spontaneous cultural and leisure clusters in three Greek cities – Athens, Thessaloniki and Volos. The paper highlights the urban policies involved in the spontaneous formation, development and management of clusters in Greece and also discusses the differences among large cities in the core of Europe and Mediterranean large cities in the developing periphery of Europe. The second paper entitled "*Transformations in the Night-time Economy in English Town Centres: Challenges to Management*", Marion Roberts discusses the spatial and social impacts of the dramatic increase of night-time entertainment in the centres of British towns. She documents the deterioration of the centres of British towns by a proliferation of bars, pubs and nightclubs –fuelled by the British culture of youthful binge drinking– and she argues that the conflicts between "private affluence" and "public squalor" continue despite the best efforts of authorities to regenerate and revitalise their town centres.

The third paper entitled "*Urban Landscapes of Abandonment and Sustainable Regeneration of Inner City Areas: The case of Newcastle Gateshead, UK*" discusses the city's "*landscapes of abandonment*" caused by the economic changes in the post-industrial era. Tim Townshend argues that in British towns with traditional economies, the loss of industrial economic activities and the migrations in response to this have generated urban "*landscapes of abandonment*" in certain inner areas. The state of the art in inner city areas is nowadays characterised by two opposing trends - that of "gentrification" encouraged by public policies and that "abandonment" created by the decreasing inner city population and the low demand for housing.

The next paper entitled "*Transformations in Architecture: Do They Outline a New Paradigm in Urban Landscaping?*" deals with urban landscape transformations caused by the increasing use of computer-aided architectural design and the production of innovative forms. As Rena Papageorgiou–Sefertzi argues, these forms, based on skinfolds, and organic, flow, and smooth surfaces, radically alters the physical landscape of cities.

The paper entitled "*Urban Landscape, Place Identity and Their Components: A New Software Tool for Supporting the Sustainable Urban Planning and Design*" introduces a new software tool which can identify and map the elements of the urban landscape which have value for the identification of the places.

The final paper entitled "*The Present and Future of the Greek Urban andscape*" focuses on Greek cities; it presents the transformation of urban landscapes and investigates critical parameters such as the sequential development and redevelopment of inner city areas over time and the generation of layers of urban landscapes; the new global design trends.

The papers included in Policies section of this issue, are also concerned with the Greek cities. The former presents spatial policies for the competency and sustainable development of the Greek cities derived from three systems of reference (frameworks):

- i. the new global economic and socio-spatial phenomena and their impacts on cities,
- ii. European integration, the European urban network and the development potential of the different classes and groups of cities in it, and
- ii. the specific spatial characteristics of the Greek cities. The last paper deals with the management of built heritage, a competitive edge of cities, and the evolution of policies involved in Europe and Greece.

From different stand points, all the above corpus of papers attempts to contribute in the prosperous urban planning discourse concerning the post-industrial city –its spatial transformations, the new landscapes, and the policies related to its competitive and sustainable development.

References

- Bailly A., Jensen-Butler C. and Leontidou L. (1996), "Changing Cities: Restructuring, Marginality and Policies in Urban Europe", *European Urban and Regional Studies*, 3(2): 161-176.
- Bianchini F. (1993) "Culture, conflict and cities: issues and prospects for the '90s", in: Bianchini F. and Parkinson M. (eds), *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*, Manchester: Manchester University Press, [ελληνική έκδοση: Πολιτιστική Πολιτική και Αναζωογόνηση των Πόλεων: Η

- Jensen-Butler C. (1997) "Competition between cities, urban performance and the role of urban policy: a theoretical framework", in: C. Jensen-Butler, A. Shachar and J. van Weesep (eds), *European Cities in Competition*, Aldershot, Ashgate.
- Lash S. and Urry J. (1994) *Economies of Signs and Space*, New York: Sage.
- Lever W. F. (2001) "The Post-fordist City", in: Paddison R. (ed.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage, 273-283.
- Martin B. (1998) "Knowledge, identity and the middle class: from collective to individualised class formation?", *The Sociological Review*, 46(4): 653-686.
- McNeil D. and While A. (2001) "The New Urban Economies", in: Paddison R. (ed.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications, 296-308.
- Scott A. J. (1997) "The Cultural Economy of Cities", *International Journal of Urban and Regional Research*, 21(2): 323-339.
- Scott A. (2000) *The cultural Economy of Cities*, London: Sage.
- Shaw D.V. (2001) "The Post-Industrial City", in: Paddison R. (ed.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications, 284-296.
- Short J. (1989) "Yuppies, yuffies and the new urban order", *Transactions, Institute of British Geographers*, 14: 173-188.
- Soja E. (1989) *Postmodern Geographies*, New York: Verso.
- Soja E. (2000) *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*, Oxford: Blackwell.
- Zukin S. (1991), *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World*, Berkeley CA: University of California Press.
- Zukin S. (1995) *The Cultures of Cities*, Cambridge Mass: Blackwell Publishers Ltd.

The Landscapes of Cultural and Leisure Economies in Greek Cities

Aspa Gospodini

Asossiate Professor, University of Thessaly, Greece

Περίληψη

Τα τοπία των οικονομιών πολιτισμού και ελεύθερου χρόνου στις ελληνικές πόλεις

Το άρθρο αφορά στις οικονομίες πολιτισμού και ελεύθερου χρόνου στη μεταβιομηχανική πόλη και εξετάζει το φαινόμενο των χωρικών συγκεντρώσεων (clusters) αυτών οικονομικών δραστηριοτήτων στις ελληνικές πόλεις. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται ο ρόλος των οικονομιών πολιτισμού και ελεύθερου χρόνου στη μετα-βιομηχανική πόλη καθώς και η τυπολογία των clusters σε κεντρικές αστικές περιοχές. Το δεύτερο μέρος εστιάζει στις ελληνικές πόλεις και αναλύει τρία clusters πολιτισμού και ελεύθερου χρόνου αντιστοίχως στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και το Βόλο. Η ανάλυση τεκμηριώνει (α) τον αυθόρμητο σχηματισμό των clusters χωρίς χωρικό προγραμματισμό και σχεδιασμό καθώς και (β) την "laissez-faire" πολιτική ανάπτυξης και διακυβέρνησής τους χωρίς ενθάρρυνση και ενίσχυση από δημόσιους φορείς και το κράτος. Στην περιπτωσιολογική μελέτη των τριών clusters, η χωρική ανάλυση τεκμηριώνει τη σταδιακή αλλαγή των χρήσεων γης και τον μετασχηματισμό των αστικών τοπίων ενώ επισημαίνονται οι πολεοδομικές πολιτικές που επέτρεψαν το σταδιακό και αυθόρμητο σχηματισμό των clusters. Τέλος, το άρθρο καταλήγει σε συμπεράσματα για το σχηματισμό και τη διακυβέρνηση των clusters πολιτισμού και ελεύθερου χρόνου και ειδικότερα, για τις διαφορές ανάμεσα στις μεγάλες πόλεις στον πυρήνα της Ευρώπης και τις μεγάλες Μεσογειακές πόλεις στην αναπτυσσόμενη περιφέρεια της Ευρώπης.

Λέξεις κλειδιά

Μετα-βιομηχανική πόλη, οικονομίες πολιτισμού και ελεύθερου χρόνου, clusters, μετασχηματισμοί αστικού τοπίου, ελληνικές πόλεις.

The Landscapes of Cultural and Leisure Economies in Greek Cities

The paper is concerned with cultural economies in the post-industrial city and examines the phenomenon of cultural and leisure clusters in Greek cities. In the first part, the paper discusses the key-role of cultural economies in the post-industrial city and presents types of cultural clusters in inner city areas. The second part focuses on Greek cities and analyses three cultural and leisure clusters in respectively Athens, Thessaloniki and Volos. The paper documents the spontaneous formation and the "laissez-faire" development of such clusters; it records the shift of land-uses and the transformations of urban landscape while it highlights the urban policies involved. Finally, it draws conclusions on the formation and management of cultural and leisure clusters and especially, the differences among large cities in the core of Europe and Mediterranean large cities in the developing periphery of Europe.

Keywords

Cultural and leisure economies, spontaneous clusters, urban landscape transformations, post-industrial city, Greek cities.

1. CULTURAL ECONOMIES AND CULTURAL AND LEISURE CLUSTERS IN THE POST-INDUSTRIAL CITY

Through out urban history, cities have always exhibited a capacity to act as centres of cultural activities and generate culture in the form of various arts and styles, new ideas and attitudes. However, since the 1990s, the post-industrial city is witnessing *an accelerating pace of growth* of cultural and leisure economic activities. In the new milieu of economic globalisation and volatility of capital and enterprises, the relocation of traditional industries in developing regions was accompanied by an unprecedented growth of cultural and leisure industries in mature cities. Production and consumption of *culture and leisure* (arts, fashion, music, food, tourism) and the industries that cater to it, along with "*creative industries*" containing design (in architecture, fashion, graphics, internet, etc), have become the growth engine of the post-industrial city (*see* Bianchini, 1993; Zukin, 1995; Lash and Urry, 1994; Castells, 1996; Scott, 1997 and 2000; Hall, 2000). As argued by Sir Peter Hall (2000), cities have passed at extraordinary speed from manufacturing to informational economy and from informational economy to a cultural economy; and "*culture is*

now seen as the magic substitute for all the lost factories and warehouses, and as a device that will create a new urban image, making the city more attractive to mobile capital and mobile professional workers" (Hall, 2000: 640).

A large number of studies have measured particular parameters and analysed different sectors¹ of the cultural and leisure urban economies (*see for instance Crompton and Mackay, 1994; Pratt, 1997; Scott, 1997 and 2000; Hall, 2000; Hobbs et al., 2000; Hollands and Chatterton, 2003*). Scott (1997 and 2000) interprets the accelerating pace of growth of cultural industries as a result of both the increasing disposable consumer income and the discretionary time of the middle classes in developed countries. On the same line, Clark *et al.* (2002) describes an emerging "*amenity urban growth*" –both economic and demographic– rooted in the fact that educated and talented young professionals and high-tech staff, who can locate themselves where they choose, are mainly courted by cities that compete for them with public amenities. Thus, for Nichols Clark, leading urban policies are now passing from the provision of larger incentives to enterprises than the competing locations to the provision of lifestyle amenities for visitors and mainly for residents (*see Clark et al., 2002*).

The postmodern accelerating pace of growth of cultural and leisure economic activities in cities has been accompanied by a parallel strong proclivity to *clustering*: Before the 1990s, cultural buildings and building complexes, even those representing big architectural statements and flagship projects like for instance, President's Mitterand "Grands projets" in Paris, were more or less randomly distributed over the plan of the inner city –perhaps realising some small and ad hoc local concentrations. Since the 1990s, as Mommaas (2004) argues, cultural clustering represents a next stage in the on-going use of culture as a growth engine in urban economy, "*a shift from a policy aimed at organising occasions for spectacular consumption to a more fine-tuned policy, also aimed at creating spaces, quarters and milieus for cultural production and creativity*" (Mommaas, 2004: 508, my emphasis).

¹ For instance Pratt (1997) and Hall (2000) analyse cultural economy of cities in Britain and present percentages of employment and estimated revenues per sector of cultural economy; Hollands and Chatterton (2003) analyse entertainment economy in UK and present the expansion of style, themed and branded venues in UK cities in the 1990s; Scott (1997 and 2000) deals with how the cultural geography of place and the economic geography of production are intertwined within the cultural economy of cities. He analyses cultural economy in US cities and shows a) the wide variety of cultural-product industries, b) the high percentage of employment in cultural-product industries and c) the concentration of cultural economy in metropolitan cities.

A significant such case is the Museum Quarter² in Vienna that consists of 20 museums and cultural institutes covering a surface of 60,000 m².

Evidence to the trend of clustering of cultural and leisure economic activities is a growing number of studies on various kinds of such clusters –for instance, clusters of television and film making (see Krtke, 2002; Bassett *et al.*, 2002; Turok, 2003), clusters of leisure and night-time economy (see Hobbs *et al.*, 2000; Hitters Richards, 2002; Hollands and Chatterton, 2003; Roberts, 2006), clusters of fashion design (see Crewe, 1996; Creigh-Tyte, 2005), clusters of ethnic restaurants and ethnic fashion (see Shaw *et al.*, 2004).

In some cases clusters of cultural and leisure activities are spontaneously created due to the advantages and economic benefits produced by spatial neighbouring. These advantages and benefits may be conceived in relation to the particularities of cultural industries in terms of production relations and distribution methods, as described by Scott (1997): Labour processes in cultural industries involve considerable amounts of handiwork complemented by computer technologies; production is organised in dense networks of medium to small sized establishments strongly dependent on one another for specialised inputs and services; these networks form multifaceted industrial complexes that may reduce for both employers and employees the risks deriving from frequent recurrent job-search; cultural industries are invariably replete with external economies, many of which can only be effectively appropriated via locational agglomeration which gives rise to mutual learning and cultural synergies; agglomeration also facilitates the emergence of institutional infrastructure that can ease the functioning of local economy (Scott, 1997: 333).

But in most cases culture and leisure clusters are stimulated, encouraged and planned by the public sector and the city's authorities. This is rooted to the fact that clustering of cultural and leisure activities may work as a catalyst to processes of urban redevelopment and renewal in declined and underused inner city areas –mostly former industrial areas. The phenomenon of *culture-led-regeneration* of inner city areas has produced new urban forms and landscapes that constitute "*signifying precincts*" or *epicentres* in the post-industrial inner city (see Hutton, 2004; Gospodini, 2006).

According to Hutton (2004), "*signifying precincts*" of new urban economies (including culture and leisure) comprise critical production functions, encompass major concentrations of the "*leading edge*" or propulsive firms in key new economic sectors and

² A large part of it is developed on a site where the royal horse stables, in baroque style, were initially built in the 18th century. The site was re-used as a trade fair in 1918 while since the 1990s it has been gradually redesigned and redeveloped as Vienna's main cultural district that has incorporated pre-existing cultural buildings such as the Historical Museum, the Natural History museum, Hofburg and Neue Burg. New buildings, such as Momuk (Museum Modern Kunst) have been added to the old building complexes. The official opening of the Museum Quarter was in 2001.

offer special opportunities for social interaction and information exchange. They redefine attributes of consumption, lifestyle and urban imaginary, provide distinctive environmental amenities and contribute to the reformation of local identity. Classification of cultural and leisure epicentres (see Gospodini, 2005 and 2006; Gospodini and Beriatos, 2006) according to spatial parameters, such as location in the urban grid, the dominant new economic activities clustered in and the supplementary land uses, the ways space has been produced (development, redevelopment, renewal), and the architectural and urban morphology, present three main types:

- I. "*High-culture epicentres*" are usually located in conserved inner city areas and constituted by clusters of high-culture activities such as museums of various kinds, galleries, theatres, operas, concert halls, convention centres, and the like. Supplementary land uses and activities include bookshops, cafes and trendy restaurants. These epicentres are mostly produced by means of urban renewal and redevelopment. Heritage buildings are redesigned and re-used while also new buildings of innovative urban morphology and architectural design are often added to the area. As typical cases, one may refer to the Museums Quarter in Vienna, The Museums Quarter in Rotterdam, The Museums Quarter in The Hague (see Mommaas, 2004; Gospodini, 2005 and 2006; Gospodini and Beriatos, 2006).
- II. "*Popular leisure epicentres*" are located in conserved inner city areas and constituted by clusters of leisure activities such as cafes, bars, restaurants, (ethnic and continental), popular-music clubs, etc. Supplementary land uses and activities include antique shops, fashion design shops, music shops, bookshops and avant-garde small theatres. These epicentres are mostly produced by means of urban renewal of conserved urban cores –usually former industrial or residential sites. As typical cases, one may refer to Temple Bar in Dublin, Bagladcity in Brick Lane, London, Westergas-fabriek in Amsterdam, Witte de Withstraat in Rotterdam, Psiri in Athens and Ladadika in Thessaloniki, Greece (see Gospodini, 2005 and 2006; Gospodini and Beriatos, 2006).
- III. "*Culture and leisure waterfront epicentres*" are mostly located in the heart of inner city, but in some cases also in the urban periphery, and constituted by clusters of culture and leisure activities such as museums of various kinds, convention halls, galleries, concert halls, theatres, parks and promenades. Supplementary land uses and activities include housing, offices, cafes, restaurants. These epicentres mostly represent development and redevelopment schemes of innovative urban morphology and architectural design –often

complemented by renewal schemes of heritage buildings and urban cores. As typical such schemes, recently developed, one may mention South Bank in London, Forum of the Cultures in Barcelona, Abandoibarra in Bilbao, Port Melbourne in Melbourne, West Kowloon in Hong Kong (*see* Gospodini, 2005 and 2006; Gospodini and Beriatos, 2006).

In terms of urban morphology and architectural form, these epicentres usually exhibit a mixture of distinctive avant-garde design schemes combined with conserved and re-used heritage buildings; and in this respect, they generate a new species of "*glocalised*" *urban landscape* (Beriatos and Gospodini, 2004). The term "*glocalised*" is to mean a new species of urban landscape-collage dominated by two extremities:

- a. that of built heritage with rather local spatial references and
- b. that of design innovation having more universal or global spatial references (Beriatos and Gospodini, 2004).

2. CLUSTERS OF CULTURE AND LEISURE IN GREEK CITIES: PROCESSES OF FORMATION, URBAN LANDSCAPE TRANSFORMATIONS AND THE POLICIES INVOLVED

Since the early 1990s, Greek cities and especially Athens, the capital city, have been experiencing a constant growth of post-industrial new urban economies - ICTs and multimedia, culture and leisure, publishing and mass media, intermediary financial services. Among them, *culture and leisure* and *night-time entertainment* appear to be the most developed sectors of new urban economies in Greek cities. More specifically, in respect to the total number of enterprises in all sectors of new urban economies, *culture and leisure* represents 55% in Athens and 40% in Greece as a whole, while *night-time entertainment* reaches 29% in Athens and 50% in Greece as a whole (*see* Gospodini, 2009).

The growth of cultural and leisure economic activities in Greek cities in the last decade or so, has been accompanied with their *clustering* in declined inner city areas. As a catalyst, clustering has encouraged urban renewal and redevelopment and has generated whole *new quarters and neighbourhoods* of cultural and leisure activities –shifting the city's spatial structure, transforming urban landscape and creating new epicenters. Most of such cultural and leisure quarters are to be found in metropolitan Greek cities such as Athens and Thessaloniki. But they are also present in middle-sized Greek cities like Patras, Heraklion, Volos, and others. Almost all of cultural and leisure quarters have been spontaneously created and informally developed –without spatial planning and financial incentives by local authorities or the state.

As a typical cases of spontaneous clusters of cultural and leisure activities, we have examined:

1. *Pireaus Avenue* in Athens,
2. *the area of Ladadika* in Thessaloniki, and
3. *the area of Palea* in Volos.

Table 1 presents the main characteristics of these clusters.

Table 1. Spontaneous clusters of culture and leisure in Greek cities

	Pireaus Avenue, Athens & Pireaus	Ladadika, Thessaloniki	Palea, Volos
Type of cluster	Incipient precinct of (a) high culture & (b) popular leisure	Epicentre of (a) culture, leisure (b) creative activities (handcrafting and design)	Incipient precinct of (a) culture & (b) popular leisure
Location	Along a artery connecting Athens" centre to Pireaus centre	Inner city area, adjacent to the historical centre and the old harbour pier	Inner city area, adjacent to the historical centre and the old harbour pier
Size & Degree of cluster's formation	Sparse linear formation	Extensive, dense and robust formation	Several sites dispersed in the area, forming sub-clusters of popular leisure (middle and south parts) and of culture (northwest part)
Kind of development	Renewal & redevelopment	Renewal	Renewal & redevelopment
Dominant land uses & activities	Museums, galleries of modern arts, University College of Fine Arts, concert halls, avant-garde theatres, popular music clubs, bars and restaurants	Restaurants (ethnic and continental), cafes, bars, music clubs	
Complementary land uses & activities	Housing for new middle classes, design firms (architectural, graphic, internet), office space for other services	Museums, galleries hotels	Housing for new middle classes
Architectural forms Urban morphology, & landscape	- conserved urban grid, mostly heritage buildings restored and reused (mostly old factories), episodes of innovative architectural forms added to, - localised urban landscape	Conserved urban grid, heritage buildings restored & reused (mostly old houses, workshops & warehouses), heritage urban landscape	Conserved urban grid, heritage buildings restored & reused (mostly old houses, workshops & warehouses), heritage urban landscape

2.1. Pireaus Avenue

Pireaus Avenue was originally developed in 1835 as the main road connecting Athens to the closely neighbouring harbour city of Pireaus. Due to easy access to both cities and the harbour, most sites along Pireaus Avenue were gradually developed as industrial estates. More than a century later, in the 1970s, due to the decline of traditional industries on the one hand, and the relocation of flourishing industrial plants in properly planned industrial areas in the exurban periphery on the other hand, most of the industrial estates along Pireaus Avenue were abandoned (*see Sariyannis, 2000*). Besides, mass national migration to Attica in the 1950s, 1960s and 1970s had entailed a rapid and dramatic demographic increase of the cities of Athens and Pireaus; and the ensuing urban expansion –mostly based on unplanned and unregulated processes– caused the merge of the two neighbouring cities in Attica. Thus, the industrial character of Pireaus Avenue became incompatible with the surrounding new residential areas. Aiming at resolving this conflict and promoting the redevelopment of this long artery (28.5 km), Athens' 1986 master plan enacted laws for the removal of all industries from Pireaus Avenue. As approved land uses were established housing, commercial shops, offices, restaurants, cafes and bars without live music, cultural activities, and car parking. About 170 old industrial building complexes were by law characterised and protected as built heritage. These policies accelerated the removal of all industries from Pireaus Avenue and made this artery an abandoned but protected heritage-axis ready for renewal and redevelopment. Among all approved land uses and activities, culture and leisure started to spontaneously cluster in Pireaus Avenue due to its particular characteristics:

- a. easy access to both Athens and Pireaus,
- b. large-sized heritage edifices with great potential for redesign and re-use,
- c. abandoned sites and low real estate prices, and
- d. a conserved environment of high cultural value.

Thus, in the last decade, Pireaus Avenue has been redeveloping as a cluster of high-culture and popular leisure. A recent land-use survey³ has shown that very important high-culture institutions –public and private– have moved in the area. Among them, the most important are the New Benaki Museum of Modern Arts (*see Figure 1*); *Technopolis* which is administratively run by the Municipality of Athens and accommodated in the old gas-factory estate (30,000 m²) and hosting many music and art-events in different halls and auditoriums (*see Figure 2*); *Hellinikos Cosmos*, a museum and a cultural centre run by the

³ The land-use survey was carried out by P. Papadema, MSc students in the course *Urban Planning and Development*, Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, Volos, Greece, as part of her project supervised by the author of this paper (*see Papadema, 2006a*).

Foundation of Hellenic World, located in an old industrial estate⁴ (60,000 m²) and accommodating virtual reality shows and interactive technology-intensive education for pupils and adults, covering subjects such as the ancient Greek history, new technologies, cyberspace and their applications (Figure 3); *The School of Fine Arts*, University of Athens; *Bios Centre*, a multimedia art-centre for innovative arts and experimental performances of all kinds hosted in an old factory of painting-colours (1,500 m²); the Zigos art gallery and five theatres. In between these high-culture institutions and enterprises are located bars and night-clubs of popular music.

Figure 1. Pireaus Avenue, Athens, *The New Benaki Museum*

Figure 2. Pireaus Avenue, Athens, *Technopolis*

Technopolis, a complex of high-culture and leisure activities, accommodated in the old gas factory and administratively run by Municipality of Athens

Figure 3. Pireaus Avenue, Athens, *Hellinikos Cosmos*

Hellinikos Cosmos: a museum and a cultural centre run by the Foundation of Hellenic World

⁴ The old factory *Viosol* producing metal grids used in construction of buildings.

2.2. Ladadika District

Ladadika is part of the historical centre of Thessaloniki; it represents a well-preserved urban fragment of the 18th and 19th century that escaped destruction from the 1917 great fire which destroyed almost the whole historical centre of Thessaloniki. The area is adjacent to both the city's CBD and the old central harbour pier; it was originally developed as a wholesale trade area –mainly for oil, spices and cereals– and the built fabric consisted of warehouses, workshops and commercial shops. Ladadika was a flourishing trade area until the mid 20th century. Deterioration of the area started in the 1970s –mainly in virtue of the increasing competition with supermarkets but also due to the difficult access of Ladadika by car– caused by both the neighbouring of the area to CBD as well as its narrow and tortuous streets. In the 1980s, the decay reached a peak and most of the commercial spaces in Ladadika were underused or non-used. The non-used old buildings were gradually becoming ruins while underused ones were also badly maintained; illegal activities (e.g. drugs smuggling, prostitution, etc.) were taking place in the area. Local authorities and the state –Municipality of Thessaloniki, Ministry of Macedonia and Thrace and especially the local Urban Planning Division of Ministry of Environment, Planning and Public Works– made co-ordinated efforts for the renewal and regeneration of Ladadika (see Voulgaris, 1998; Mavromatis, 1995). The area was by law recognised as heritage urban core; and both public open spaces (including streets, squares, and the like) and 87 old buildings were by law protected as built heritage that ought to be conserved. In the late 1980s and the early 1990s, EU and the Greek state funded through the programme of *Urban Pilot Projects*, the conservation and renewal of 21 private buildings of high cultural value as well as the renewal of all public open spaces in Ladadika (see Figure 4).

Figure 4. Ladadika, Thessaloniki

A typical street with renewed heritage buildings, all housing cafes, bars, etc.

However, shortage of public funds favoured the decision to set a strict regulation-framework for the conservation and renewal of the rest private heritage-buildings but leave the financing to private interests –the new tenants of the area. Besides, the fear of failing to attract private funds fast on the one hand, and the ongoing deterioration of private heritage buildings on the other, forced planners and local authorities to abandon their original intention to strictly control land uses in the area and provide incentives for high-culture activities (museums, galleries, etc) and commerce. Thus, popular leisure enterprises (such as cafes, bars, restaurants, music clubs and the like) which were the most affluent enterprises interested to settle in the area, started to invest in the conservation and renewal of heritage buildings and gradually congregate in Ladadika. In a course of a decade or so, Ladadika was spontaneously transformed into *a cluster of cultural and leisure* activities.

Table 2. The cluster of cultural, leisure and creative activities in Ladadika, Thessaloniki

Land uses	Total number of enterprises	Total surface covered by (m ²)	Mean surface covered by (m ²)	Percentage of the total surface covered by economic activities (%)
Popular leisure (cafes, bars, restaurants, music clubs, etc)	59	7,959.81	134.86	10.91
High- culture (museums, art galleries, ballet schools, colleges)	4	2,319.00	579.75	3.18
Creative activities: a. Design firms (architectural design, graphics, software design, internet services) b. handicraft shops & workshops	39	9,917.42	254.29	13.60
Other services related to culture and leisure (tourism agencies, hotels)	15	8,741.00	582.73	12.00
Total for all cultural, leisure and creative activities	117	28937.23	387.91	39.69
Services and commercial activities not related to culture & leisure (e.g. banks branches, consultant bureaus of engineers, solicitors, customs clearing bureaus, shipping companies, marine shops, etc.),	57	35,550.00	623.68	48.75
Total for all economic activities in the cluster	174	64,487.23	435.06	88.44
Space vacancies in renewed heritage buildings earlier occupied	24	7,928.00	330.33	10.87
Non-used spaces in heritage buildings not renewed yet	7	506.72	72.39	0.69
Total	205	72,918.90	837.78	100.00

Recent land-use survey⁵ (see Table 2) has shown that culture and leisure economic activities cover 39.69% of the total surface of built space in Ladadika. However, the area's development prospects as a cluster of culture and leisure appear blurred since there are today a lot of vacant spaces (10.87%) in renewed heritage buildings that were earlier occupied. Moreover, between 2003 and 2006, the balance between new cultural and leisure enterprises settled in Ladadika and similar enterprises shutting down in the area is just slightly positive. More specifically, in the above period, 40 new cultural and leisure enterprises appeared while 36 closed⁶.

2.3. Palea Area

Palea is the historical core of the town of Volos. Archaeological excavations in different sites in the area of Palea have identified and partly revealed various levels of archaeological ruins⁷ belonging to settlements established one over the other in different historical periods –from prehistory to the Ottoman period. Besides, remnants of the Byzantine and Ottoman walls that have been preserved and conserved, now constitute important historical monuments accessible to visitors. Most parts of the walls were demolished, together with the organic street pattern of the Ottoman settlement in Palea, following the 1883 master plan which arranged space so as the new town of Volos in the east and the old fenced settlement in Palea would be integrated into one modern city with a gridiron street pattern. The implementation of the 1883 plan radically changed the morphological and spatial character of Palea. However, due to the neighbouring of the area to both the harbour and the railway station, Palea quickly acquired a new character as an industrial and wholesale area: a large number of small and large industries, workshops, warehouses, wholesale trade and commercial activities developed in the area in the first decades of 20th century (see Hastaoglou, 2002).

After the catastrophic earthquakes in 1955, the majority of buildings in the town of Volos, including Palea, were largely damaged. The area was reconstructed in the 1960s as a low-middle class residential area (central part) but lost part of its industrial and commer-

⁵ The land-use survey was carried out in April and May 2006 by G. Koukoulis, student in the Department of Planning and Regional Development, as part of his Diploma Thesis supervised by the author of this paper (see Koukoulis, 2006).

⁶ Data provided by Commercial Chamber of Thessaloniki.

⁷ These are an agricultural settlement of the Copper Age (3,000 BC); an agricultural settlement of the Bronze Age (1900-1550 BC); an urban settlement of the Mycenaean period (1,550-1,000 BC); an urban settlement of the Iron Age between 10th and 7th centuries BC; a city-state (polis) of Classical Antiquity (5th and 4th centuries BC); a medieval settlement as well as remnants of defence walls of the Byzantine period and the Ottoman period.

cial activities (northern and southern parts) which were relocated in industrial zone at the outskirts of the Volos. The deterioration of the area continued in the 1970s as a result of:

- a. the decline of traditional industries,
- b. the disconnection of Palea from the fast developing CBD in the central-east part of the city due to the railways boundaries (*see* Gospodini, 1999),
- c. the decline of small family workshops and commercial shops in virtue of the increasing competition with large commercial shops in CBD, and
- d. restrictions in the reconstruction of sites due to archaeological ruins and their protection.

Deterioration processes lasted for more than two decades; and a large number of old industrial buildings, warehouses, workshops and commercial shops were abandoned. The 1992 plan of Volos recognised Palea as a historical urban core requiring renewal and regeneration. Local authorities made efforts to expand CBD towards west and regenerate Palea by moving departments of public services and municipal cultural activities in abandoned old industrial buildings in and around the area of Palea. Among them, the most significant one is the old Tsalapata factory which has been redesigned and re-used as a Museum of industrial heritage (*see* Figure 5).

Figure 5. Palea, Volos

Tsalapata Museum of industrial heritage

However, it was neither the state nor local authorities but the dynamic market of night-time entertainment and private funds that steered urban renewal and regeneration in Palea. Since the mid 1990s, enterprises such as cafes, bars, music clubs, restaurants and the like, started to gradually settle in the area while conserving and re-using abandoned heritage edifices, thus, impelling the formation and development of a cluster of popular leisure in the central and southern parts of Palea. Cultural activities, such as multiplex

cinemas and shopping centres, art galleries, and a radio-television channel, followed night-time entertainment and created a sub-cluster of culture and leisure in the northern part of Palea. Recent land-use survey (*see* Papadema, 2006b, and Table 3) has shown that nowadays 27.01% of the total built up surface is covered by cultural, leisure and creative activities. Among them, culture is most developed in terms of surface covered (17.07%) while popular leisure and night-time entertainment are dominant in terms of number of enterprises (44 out of 65).

Table 3. The cluster of culture, leisure and creative activities in Palea, Volos

Land uses	Total number of enterprises (or/and spatial compartments)	Total surface covered by (m ²)	Mean surface covered by (m ²)	Percentage of the total surface covered by economic activities (%)
Popular leisure (cafes, bars, restaurants, music clubs, etc)	44	8,033.50	182.58	8.58
Culture (museums, art-galleries, multiplex cinemas ballet school, radio-television channels)	7	16,225.00	2,317.86	17.07
Creative activities: a. Design firms (architectural design, graphics, software design, foreign languages school, publishing) b. handicraft shops & workshops (traditional metal workshops, hand-made furniture)	9	896.00	99.50	0.94
Commerce related to culture and leisure (music shops, wine cellars, photo shops, traditional hand-made furniture)	5	403.00	80.60	0.42
Total for all cultural, leisure and creative activities in the cluster	65	25,557.50	670.14	27.01
Other services and commercial activities not related to culture & leisure (e.g. banks branches, consultant bureaus of engineers, solicitors, customs clearing bureaus, shipping companies, marine shops, etc.),	181	29,767.50	162.67	31.31
Residence	435	29,443.00	67.68	30.97
Total for all land-uses and economic activities in the cluster	681	84,768.00	229.47	89.29
Non-used spaces in heritage buildings not renewed yet	65	10,298.00	158.43	10.71
Total	746	95,066.00	219.32	100

3. CONCLUSIONS: CLUSTERS OF CULTURE AND LEISURE IN MATURE AND DEVELOPING EUROPEAN CITIES: THEIR CHARACTERISTICS AND DEGREE OF SUSTAINABILITY

Culture and leisure undoubtedly constitute the growth engine of urban economy in the post-industrial era; and this applies to all classes and groups of cities –from global cities and economically mature large cities in Europe and North America to developing Mediterranean large cities in south and southeast Europe, as well as cities of growth economies in south-east Asia and Australia. However, the formation and developing processes of clusters of cultural and leisure activities seem to create significant differences among groups of cities:

As already described in the introduction, global cities and mature large cities appear to support and control the formation, development, and management of such clusters by means of *spatial planning, architectural and urban design* and *local policies*. This is the case in for instance, Vienna's and Rotterdam's Museum quarters; Barcelona's *Forum of Civilisations 2004* –a new waterfront complex at the periphery of the city hosting cultural activities from all over the world. Even smaller European cities appear to exhibit successful examples of new cultural and leisure neighbourhoods, comprehensively been planned, designed and managed, such Bilbao's *Abandoibarra area* along Nervion River and Valencia's *City of Arts and Sciences*. All of these clusters have also been "*hard-branded*" by means of innovative design schemes –products of design competitions or contracts with pioneer architects– enhancing the identity of such epicentres (Evans, 2003). As such examples may be mentioned the Momuk (Museum Modern Kunst) in Vienna and NAI (Netherlands Architecture Institute) in Rotterdam, Ghery's Guggenheim Museum in Bilbao, or Calatrava's *L" Hemispheric* in Valencia; innovative design schemes are in some cases added to existing heritage built fabric, thus, generating a kind of "*glocal*" *urban landscape* in the cluster (see Beriatis and Gospodini, 2004).

In contrast to the above, the Greek experience shows that epicentres of high-culture and leisure, like that of Pireaus Avenue in Athens, are characterised by *spontaneous formation* and "*laissez-faire*" development and management. Interviews⁸ with directors of high-culture enterprises (e.g. museums, art galleries and the like) as well as the managerial personnel of night-time entertainment enterprises located in the area of Pireaus Avenue, have shown a low interest of local authorities and the state in both the formation and development processes of the cluster. Interviewees remonstrated about the following:

⁸ Interviews were carried out in April and May 2006 by P. Papadema, postgraduate student in the MSc Course *Urban Planning and Development*, Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, Volos, Greece, as part of her project supervised by the author of this paper (see Papadema, 2006a).

First, *renewal or/and redevelopment processes in heritage industrial estates –both public and private– exhibit a slow pace* since no economic incentives have been established by local authorities or the state. Second, there are *public open spaces* on Pireaus Avenue that have not yet been renewed whereas those redesigned and reconstructed are not decently maintained but they often constitute "*no go spaces*"⁹ (Roberts, 2006). Third, *public transportation* along Pireaus Avenue is not satisfactory. Fourth, there is still a law banishing the function of *clubs and restaurants with live music* on Pireaus Avenue, although such enterprises have been flourishing in the area almost a decade now and are still illegally operating without a proper licence. Fifth, interviewees expressed their wish for a possible co-operation in the cluster in order to host mega cultural events, distributed all over the various building complexes.

In the case of *popular leisure clusters*, differences are also significant between mature cities and Mediterranean large cities. Mature cities appear to imply incentives encouraging the formation and development of such clusters. As Hitters and Richards (2002) argue through the analysis of Witte de Withstraat in Rotterdam and Westrgasfabriek in Amsterdam, the particular management approach adopted by local authorities to the renewal and transformation processes of such conserved urban cores into popular leisure epicentres may have critical results in *the variety of functions* and activities clustered, the cluster's *degree of creativity as incubation space*, the image of the area and *place identity*. However, the Greek experience shows also in this case a spontaneous formation and a kind of a "laissez-faire" development. For instance, the lack of land-use control by local authorities in the case of Ladadika, as earlier described, has finally entailed the cluster's *mono-functional identity* –i.e., activities almost exclusively confined to cafes, bars, restaurants– and thereby, *a low degree of creativity* and perhaps *a low degree of sustainability*. As a first sign of decay in the area, one may note that during the last years, the number of enterprises opening and the number of those closing in Ladadika are almost equal. Interviews (*see Koukoulis, 2006; Papadema, 2006b*) with managerial personnel of night-time entertainment enterprises located in the areas of Ladadika and Palea has revealed the lack of strong efforts and special policies by local authorities. Interviewees complained about the lack of financial incentives for attracting high-culture institutions and activities, the conditions of maintenance of public open spaces, and the delay of renewal processes in the very few heritage buildings that have not yet renewed (0.69% of the total built surface).

All the above highlight the inefficiency of local authorities in some Mediterranean cities in south-east Europe: a. *to invest in planning and design* of new cultural and leisure

⁹ i.e., they are dangerous spaces with high criminality during late night.

epicentres and b. *to produce local policies* for their formation, development and management (see Leontidou, 1993 and 2006).

Possible shortage of finance may not always explain the established "laissez-faire" practices; it seems that there is also *a lack of understanding about the characteristics of the post-industrial era*, the profile of the growing post-modern societies, the growth potential of cultural and leisure economies and the critical importance of the new epicentres in the development prospects of cities in the new era. However, in the framework of the increasing intercity competition and the fast growing new urban economies, Mediterranean cities like Greek cities have to launch new strategies following what Mommas (2004) has called "*a shift towards creating quarters and milieus for cultural production and creativity*".

References

- Bassett K., Griffiths, R., Smith, I. (2002) "Cultural industries, cultural clusters and the city: the example of natural history film-making in Bristol", *Geoforum* 33: 165-177.
- Beriatos E. and Gospodini A. (2004) "Glocalizing Urban Landscapes – Athens and the 2004 Olympics", *Cities* 21(3): 187-202.
- Bianchini F. (1993) "Culture, conflict and cities: issues and prospects for the '90s", in: Bianchini F. and Parkinson M. (eds), *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*, Manchester: Manchester University Press, [ελληνική έκδοση: Πολιτιστική Πολιτική και Αναζωογόνηση των Πόλεων: Η Εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης, Αθήνα: Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης].
- Castells M. (1996) *The rise of the Network Society*, MA: Oxford and Malden.
- Clark T. N., Lloyd R., Wong K. K., Jain P. (2002) "Amenities Drive Urban Growth", *Journal of Urban Affairs*, 24(5): 493-515.
- Gospodini A. (2005) "Landscape Transformations in the Postmodern Inner City: Clustering flourishing economic activities and "glocalising" morphologies", Proceedings of the international conference *Sustainable Planning and Development*, Bologna 12-14 Sept. 2005, 1469-1485.
- Gospodini A. (2006) "Portraying, Classifying and Understanding the emerging new Landscapes in the Post-industrial city", *Cities*, 23(5): 311-331.
- Gospodini A. (2009) "Post-industrial trajectories of Mediterranean European cities. Learning from post-Olympics Athens and the Greek experience", in: Th. A. Hutton (ed.), *Trajectories of the New Economy: An International Investigation of Inner City Regeneration and Dislocation*, *Urban Studies*, theme issue, [forthcoming May 2009].

- Gospodini A. and Beriatos E. (eds) (2006) *New Urban Landscapes and the Greek City*, Athens: Kritiki Publications [in Greek].
- Creigh-Tyte A. (2005) "Measuring Creativity: A case study in the UK's Designer Fashion sector", *Cultural Trends*, 14(2): 157-183.
- Crewe L. (1996) "Material Culture: embedded firms, organizational networks and the local economic development of a fashion quarter", *Regional Studies*, 30(3): 257-272.
- Crompton J. L. and Mackay S. L. (1994) "Measuring the economic impact of festivals and events; some myths, misapplications and ethical dilemmas", *Festival Management and Event Tourism*, 2(1): 33-34.
- Evans G. (2003) "Hard-Branding the Cultural City – From Prado to Prada", *Journal of Urban and Regional Research*, 27(2): 417-440.
- Hall P. (2000) "Creative Cities and Economic Development", *Urban Studies*, 37(4): 639-649.
- Hastaoglou V. (2002) *Volos: The Portrait of the City in the 19th and 20th Centuries*, Volos: Municipality of Volos Publications, [in Greek].
- Hitters E. and Richards G. (2002) "The Creation and management of Cultural Clusters", *Creativity and Innovation Management*, 11(4): 234-247.
- Hobbs D., Lister S., Hadfield Ph. (2000) "Receiving shadows: governance and liminality in the night-time economy", *British Journal of Sociology*, 51(4): 701-717.
- Hollands R. and Chatterton P. (2003) "Producing Nightlife in the New Urban Entertainment Economy: Corporatization, Branding and Market Segmentation", *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(2): 361-385.
- Hutton Th.A. (2004) "The new Economy of the Inner City", *Cities*, 21(2): 89-108.
- Krätke S. (2002) "Network Analysis of Production Clusters: The Potsdam/Babelsberg Film Industry as an Example", *European Planning Studies*, 10(1): 27-54.
- Koukoulis G. (2006), "The Cultural and Leisure Cluster in Ladadika, Thessaloniki: Investigating the spatial and economic parameters", Diploma Thesis, supervised by Dr. Aspa Gospodini, Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, Volos, Greece, [in Greek].
- Lash S. and Urry J. (1994), *Economies of Signs and Space*, New York: Sage.
- Leontidou L. (1993) "PostModernism and the City: Mediterranean versions", *Urban Studies*, 30(6): 949-965.
- Leontidou L. (2006) "Multi-culture and Heterotopia in the Mediterranean Urban Landscape: from spontaneous urbanisation to the entrepreneurial city", in: A. Gospodini and E. Beriatos (ed.), *New Urban Landscapes and the Greek City*, Athens: Kritiki Publications, 70-84, [in Greek].

- Mavromatis M. (1995) "Ladadika: From abandonment to conservation and regeneration", report, Direction of Environment and Planning, Division of Central Macedonia, Ministry of Environment, Planning and Public Works, [in Greek].
- Mommaas H. (2004) "Cultural Clusters and the Post-industrial City: Towards the Remapping of Urban Cultural Policy", *Urban Studies* 41(3): 507-532.
- Papadema P. (2006a), "Pireaus Avenue, Athens: Investigating the formation and management of the cluster of new economies", student research project supervised by Dr. Aspa Gospodini, MSc course "Urban Planning and Development", Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, Volos, Greece, [in Greek].
- Papadema P. (2006b) "Palea, Volos: The transformation of the area into a cluster of cultural and leisure activities", MSc Thesis, supervised by Dr. Aspa Gospodini, MSc course "Urban Planning and Development", Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, Volos, Greece, [in Greek].
- Pratt A. C. (1997) "The cultural industries sector: its definition and character from secondary sources on employment and trade – Britain 1984-91", *Research Papers on Environmental and Spatial Analysis*, No.41, London School of Economics.
- Roberts M. (2006) "From 'creative city' to 'no-go areas' – The expansion of night-time economy in British town and city centres", *Cities* 23(5): 331-338.
- Sariyannis G. (2000) *Athens 1830-2000: Urban Development, Planning and Transports*, Athens: Symmetry Editions, [in Greek].
- Scott A. J. (1997) "The Cultural Economy of Cities", *International Journal of Urban and Regional Research*, 21(2): 323-339.
- Scott A. (2000) *The Cultural Economy of Cities*, London: Sage.
- Shaw S, Bagwell S., Karmowska J. (2004) "Ethnoscapes as Spectacle: Reimaging Multicultural Districts as New Destinations for Leisure and Tourism Consumption", *Urban Studies*, 41(10): 1983-2000.
- Turok I. (2003) "Cities, Clusters and Creative Industries: The Case of Film and Television in Scotland", *European Planning Studies*, 11(5): 549-565.
- Voulgaris A. (1998) "Prospects and Potentials of Applying Programmes of Urban Renewal in the contemporary Greek city" [in Greek], also translated in Italian as "Prospettive e possibilita di applicazione dei programme di recupero urbano nella citta grace contemporanea", in: Infussi F. and Simeoforides Y. (eds), *Programma Heracles, Le sfide della citta greca*, Athens: Linora, 170-179.
- Zukin S. (1995) *The Cultures of Cities*, Cambridge Mass: Blackwell Publishers ltd.

Aspa Gospodini

*• University of Thessaly, Dept. of Planning and Regional Development,
Pedion Areos, 38334, Volos, Greece*

e-mail: gospod@prd.uth.gr

Town Centres and Night-time Economy in UK: Spatial Transformations and Urban Governance Challenges

Marion Roberts

Professor, Central Cities Institute, University of Westminster, UK

Περίληψη

Τα κέντρα των πόλεων και η οικονομία της νυχτερινής ψυχαγωγίας στην Αγγλία: Χωρικοί Μετασχηματισμοί και προκλήσεις αστικής διακυβέρνησης

Η ανησυχητική κατάσταση σε πολλά κέντρα των Βρετανικών πόλεων κατά τις νυκτερινές ώρες έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον πολεοδόμων. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, το νέο όραμα για την πόλη ενέπνευσε, σύμφωνα με τη Jane Jacobs (1961), τη δημιουργία κέντρων πόλεων με μίξη χρήσεων γης, με ισχυρή παρουσία κατοικίας και μια ποικιλία μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων, που παρέμεναν ανοιχτά έως αργά το βράδυ. Σε συνδυασμό με τη νέα αντίληψη ήρθε η χαλάρωση της νομοθεσίας αδειοδότησης καταστημάτων πώλησης προϊόντων με αλκοόλ, η προώθηση της κουλτούρας των *café* και η δημιουργία νέων πολιτιστικών πόλων έλξης. Οι κεντρικές γειτονιές πολλών πόλεων, μικρότερων ή μεγαλύτερων, βίωσαν μία σύντομη περίοδο "αναγέννησης" μέχρι να γίνει αντιληπτή η υποβάθμισή τους από την πληθώρα των μπαρ, και των νυχτερινών κέντρων, η ανάπτυξη των οποίων ενισχύθηκε ιδιαίτερα από τη βρετανική κουλτούρα που προτρέπει τους νέους στη διασκέδαση με αλκοόλ. Το άρθρο παρουσιάζει τα αποτελέσματα μίας ταχυδρομικής έρευνας, καθώς και άλλα δευτερογενή στοιχεία, που φανερώνουν τις τάσεις και συγκρούσεις που κρύβονται στην καρδιά των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα κέντρα των βρετανικών πόλεων κατά τις νυκτερινές ώρες. Από τη μία πλευρά, τα κέντρα των πόλεων πρέπει κατά κοινή ομολογία, να είναι τόποι ασφαλείς και ελκυστικοί για επίσκεψη ή εγκατάσταση. Από την άλλη, τα οικονομικά συμφέροντα από την πώληση αλκοόλ στα νεανικά στέκια είναι πολύ μεγάλα

για τους επιχειρηματίες της διασκέδασης. Η διαχείριση μερικών από τις επιπτώσεις αυτών των καταστημάτων μπορεί να γίνει με ενίσχυση δημόσιων υπηρεσιών, όπως μεταφορές, καθαριότητα και αστυνόμευση. Οι καταστηματάρχες όμως αρνούνται να αναλάβουν την πληρωμή αυτών των επιπλέον υπηρεσιών, ισχυριζόμενοι ότι πληρώνουν ήδη τους υπερβολικούς φόρους στους οποίους υπόκειται η πώληση αλκοόλ. Η σύγκρουση ανάμεσα στον "ιδιωτικό πλούτο" και τη "δημόσια εξαθλίωση" συνεχίζεται, παρά τις προσπάθειες των αρχών να αναγεννήσουν και να ξαναζωντανέψουν τα κέντρα των πόλεών τους.

Λέξεις κλειδιά

Κέντρα πόλεων, οικονομίες νυχτερινής ψυχαγωγίας, διαχείριση, βιωσιμότητα, μετασχηματισμός του χώρου.

Town Centres and Night-time Economy in UK: Spatial Transformations and Urban Governance Challenges

The state of many British town centres in the evening and at night is a cause for concern. In the early 1990's a vision was introduced for Jane Jacobs' inspired mixed-use centres (1961) with a strong residential component and a variety of small and large businesses whose operating hours extended into the evening. Coupled with this went a relaxation of the licensing laws, an encouragement of a café culture and the provision of new cultural attractions. The central quarters of many towns and cities enjoyed a brief period of "renaissance", only to find that this was being rapidly undermined by a proliferation of bars, pubs and nightclubs fuelled by the British culture of youthful binge drinking. This paper reports the findings of a postal survey and other secondary evidence that reveals the conflicts and tensions that lie at the heart of problems associated with British town centres during the hours of darkness. On the one hand, there is agreement that town centres need to be safe and attractive places to visit and to live in. On the other there are economic gains for major entertainment operators in selling alcohol through youth orientated venues. Some of the impact of these establishments can be managed through extra public services such as transport, cleansing and policing. The responsibility for payment for extra services is denied by the operators who argue that they already pay excessive taxes that are levied on the sale of alcohol. The conflicts between "private affluence" and "public squalor" continue despite the best efforts of authorities to regenerate and revitalise their town centres.

Keywords

Town centres, night-time economy, management, sustainability, transformation.

1. INTRODUCTION

Over the last decade many British town and city centres have undergone a transformation. This transformation has been experienced in different stages in different places. In the early 1990's the consultancy, Comedia (1991) described a situation where centres were deserted at night save from young "lager louts" moving from pub to pub. Then followed regeneration initiatives (Heath, 1997) and in some centres mixed-use quarters emerged with new cultural attractions, cutting edge late night bars and clubs, restaurants and "loft" apartments (see Hobbs *et al.*, (2003) for a discussion of Manchester). The private sector swiftly realised that profits were to be made and thereon followed what has been described as a "relentless expansion" of night life with corporate providers taking over smaller operators (Hollands and Chatterton, 2003) and expanding venues into large-scale "drinking factories" (Blair, 2004). Venues that cater for a youth market, particularly of "vertical drinkers" have dominated provision. Different centres are going through different trajectories with some secondary towns going straight from small pubs and lager louts to a domination of late night bars and others hosting quarters that are still "cutting edge cool".

Until 2004 this transformation evoked little response at a national level. Academic research and the proposal to introduce new liquor licensing legislation provoked some interest. The House of Commons conducted a Select Committee *Inquiry into the Evening Economy and the Urban Renaissance* (House of Commons ODPM, 2003a). That Inquiry heard evidence from local authorities, the police, trade organisations, health charities and residents and other pressure groups about the threats posed to the revitalisation of town centres by the expansion of what has become to be known as the "night-time economy". Anecdotal evidence was brought forward about the problems of litter, noise and cleansing as well crime and disorder (House of Commons ODPM, 2003b). Since that initial hearing concerns about crime and violence associated with binge drinking encouraged by the night-time economy have grown. Whilst violent crime is undoubtedly important, this paper pays attention to other aspects of the problems that are of equal concern to local councils and that have received less publicity. Issues such as transport, cleansing and noise also directly threaten the social and environmental sustainability of town centres.

2. BACKGROUND TO SURVEY

The researchers decided to undertake a postal survey of all local authorities in order to investigate the differential state of the night-time economy in England. The survey was commissioned by the Civic Trust, which is a charitable organisation and represents civic societies throughout Britain. Specific funding came from the Office of the Deputy Prime Minister and the Institute for Alcohol Studies, which is also a charitable organisation.

The survey was posted out in December 2003 to all 383 local authorities in England, the area within the ODPM's authority. It was decided to survey all authorities and not just urban centres, because newspaper reports had commented problems of disorder in small coastal towns and the Inquiry had heard evidence of problems in sub-centres. The survey was followed up by telephone calls to ensure an adequate rate of return.

The response rate was normal for postal surveys, with 89 responses received comprising 23% of the total. The responses were received in a geographical spread in which all regions in England were represented. The majority of the responses were from Inner London (12.4%), outer London (12.4%) and urban areas (47.2%) which when combined comprise 72% of the total. Nevertheless rural and deep rural areas were also represented making up the remaining 28%.¹

2.1. Extent of Growth in the Evening and Night-time Economies

In attempting to ascertain the extent of growth a distinction was made between the evening and night-time economies because it could have been possible for a locality to have been experiencing a growth in late night activities, after midnight, and not in evening activities, defined as before midnight. No authority made a response that indicated a growth in their evening economy without a commensurate rise in their late night economy.

The picture that emerged was of expansion, but which was unevenly distributed. Nearly all London authorities had experienced "significant growth". Similarly, almost all respondent authorities in the South-East and North-West had seen growth in their night time economies. Those not experiencing expansion include a mixture of urban and rural authorities and the remaining respondent London boroughs (*see* Table 1). These responses provide greater depth to other studies that have concentrated on a small number of urban centres (Tiesdell and Slater, 2003).

Table 1. Has there been a significant growth in evening/late-night activities in your area in recent years?

	no	yes	Grand Total
Deep rural	0.0%	100.0%	100.0%
Outer London	0.0%	100.0%	100.0%
Inner London	9.1%	90.9%	100.0%
Urban	14.3%	85.7%	100.0%
Rural	23.8%	76.2%	100.0%
Grand Total	13.5%	86.5%	100.0%

¹ The complete survey may be viewed on www.civictrust.org.uk/evening/survey.shtml

2.2. Problems

A question was asked about problems and respondents were asked to grade their responses on a scale of one to five where five was classified as a very serious issue and one, not a problem. Grades four and five were amalgamated as a "major issue". 74.2% of authorities responding agreed that the development and management of evening/late night activities were now considered to be a major issue in their area. Those disagreeing included mainly deep rural areas and some parts of Inner London.

Table 2. Is the development/management of evening/late night activities now considered to be a major issue in your area?

	no	not particularly	yes	Grand Total
Outer London	0.0%	9.1%	90.9%	100.0%
Urban	4.8%	19.0%	76.2%	100.0%
Rural	0.0%	28.6%	71.4%	100.0%
Inner London	0.0%	36.4%	63.6%	100.0%
Deep rural	25.0%	25.0%	50.0%	100.0%
Grand Total	3.4%	22.5%	74.2%	100.0%

Table 3 sets out the most interesting results of the survey from an environmental point of view. These illustrate that the problems that local authorities experience with most severity relate to infrastructure and services and not to crime. The most serious problem recorded was of insufficient public transport at night. This was reported as a severe problem in the outer London boroughs (63.6%), on the one hand, and in rural areas (61.9%), on the other. Both outer London boroughs and rural areas tend to be highly dependent on buses and on the private car.

The second most serious problem reported by 33.7% of local authorities as serious or extremely serious is litter or rubbish on the streets. This was especially important for London boroughs and other urban areas. One inner London authority reported making additional waste collections, as did a major coastal city. The third problem is linked as it relates to the fouling of streets, by urination or worse. 30% of local authorities reported it as being serious or extremely serious. Public urination is not a civil offence in national legislation, but can be prohibited by local authority by-law. It also constitutes a health hazard.

The fourth most significant problem related to the perception of place feelings of safety. One town council in south central England reported: "A smart restaurant near the core would fail unless their customers are deposited and picked up from the door of the establishment". A spa town commented that "tourists do not venture out at night". The

domination of micro districts within town centres by a youthful age group was a common theme.

Noise disturbance to local residents came fifth on the list. It was the inner London boroughs who recorded this as a serious problem. Poor signage is also a problem, and one provincial city council reported that because of this customers from bars and night clubs tended to get lost and to follow routes through residential neighbourhoods. Another commented that it was difficult for its planning authority to decide "which venues create a positive impact on the city and those which cause additional noise and disturbance in partly residential areas".

Other problems that had been listed in the questions because they had either been highlighted in the press or in secondary sources were not recorded as being serious or extremely serious. For example, rowdiness and fighting on the street was not a typical night-time economy issue for outer London boroughs.

Table 3. Do evening/late-night activities cause significant problems in your area or raise significant issues?

N	Issue	Type of problem	1 no problem	2 small problem	3 problem	4+5 serious or extremely serious problem	N/A	Total
1	Insufficient public transport at night	Transport, public, private	2.2%	16.9%	25.8%	52.8%	2.2%	100.0%
2	Litter/rubbish on streets	Waste management	4.5%	27.0%	33.7%	33.7%	1.1%	100.0%
3	Fouling of streets, public spaces	Anti-social behaviour	10.1%	25.8%	30.3%	30.3%	3.3%	100.0%
4	Area feels threatening or unsafe	Perception of place	12.4%	20.2%	34.8%	29.2%	3.3%	100.0%
5	Noise disturbing local residents	Anti-social behaviour	9.0%	22.5%	40.4%	28.1%	0.0%	100.0%
6	Rowdiness, fighting in the street	Anti-social behaviour	2.2%	33.7%	39.3%	23.6%	1.1%	100.0%
7	Vandalism	Anti-social behaviour	12.4%	39.3%	30.3%	15.7%	2.2%	100.0%
8	Drug dealing	Criminal activity	19.3%	36.4%	23.9%	13.6%	6.8%	100.0%
A	Additional policing required	Policing	2.2%	12.4%	32.6%	50.6%	2.2%	100.0%
B	Additional servicing of area required	Better management required	7.9%	24.7%	38.2%	23.6%	5.6%	100.0%

2.3. Benefits of Expanding the Night-time Economy

Whilst the expansion of the night-time economy raised many problems, most local authorities perceived it as bringing benefits to the locality. These are set out in Table 4. 46% of local councils regarded an improvement in vitality of their areas as being the main benefit of increased night time activities. One inner London authority saw expansion as *"increasing facilities for residents and boosting the Borough's cultural economy"*. Over time, such an increase in vitality might bring other benefits, such as a growth in non-alcohol based activities. 37% of respondents perceived an *"increased number of jobs"* as a benefit. Expansion of the night-time economy has sometimes been pursued as a conscious regeneration strategy where traditional sources of jobs have been in decline through industrial re-structuring (Jacobs, 1961).

Table 4. What are the main benefits associated with evening/late night activities in your area?

NN	Benefit	Type of benefit	1	2	3	4+5	N/A	Total
1	Improvement in vitality of the area(s)	Grater footfall, enhanced perceptions	4.5%	14.6%	28.1%	46.1%	6.7%	100.0%
2	Increased number of jobs	Economic	4.5%	15.7%	34.8%	37.1%	7.9%	100.0%
3	Attraction/expansion of leisure venues	Non-alcohol based NTE	12.4%	25.8%	25.8%	29.2%	6.7%	100.0%
4	Greater number of tourists	Economic	19.1%	31.5%	20.2%	20.2%	7.9%	100.0%
5	New residents moving in	Sustainable neighbourhoods	36.0%	22.5%	18.0%	11.2%	12.4%	100.0%
6	Inward investment in other businesses	Economic vitality	29.5%	23.9%	3.4%	10.2%	33.0%	100.0%
7	Increased perceptions of safety	Enhanced perceptions	49.4%	18.0%	13.5%	7.9%	10.1%	100.0%

25% reported an increase in non-alcohol based leisure venues, such as cinemas, theatres and gyms. A diversification of the evening economy through an expansion of leisure venues other than drinking and eating places, was recorded as beneficial and extremely beneficial by 54.5% of outer London boroughs and other urban areas. One London authority that suffers from high levels of social deprivation reported that the expansion of the night-time economy in one of its minor centres had proved a *"useful marketing tool"*, presumably for boosting the Borough's image.

It seems that very few local authorities reported that expansion of their night-time economies increased perceptions of safety. This is consistent with the problems reported in Table 3, but lies in direct contradiction to conventional thinking expressed in Planning

Policy Guidance 6 (now revised) about "crowding out crime"². It would seem that the presence of people on the street only heightens a sense of safety if they are sober. A relatively small proportion of authorities mentioned new residents moving in as a benefit. Again this is consistent with the problems recorded in Table 3 and points to the need to contain the expansion of the night-time economy in order to create sustainable town centres.

2.4. Responses to Problems

The problems with the night-time economy arose so quickly that local authorities and local police forces were required to respond without the benefit of guidance from central government. A question was asked about specific policies and strategies that had been developed in response to problems, other than changes to policies that were being developed any way, such as licensing strategies.

Table 5. Is your authority proposing any new measures to improve the management of areas of intensive evening/night-time activities?

NN	Measure	Type of measure	yes	N/A	Total
1	Improvements in surveillance (CCTV)	Pub and club watch schemes directly linked to police CCTV	77.53%	22.47%	100%
2	Improvements in/ or partnership with police (e.g. neighbourhood wardens, community support officer)	Community safety strategies; joint licensing enforcement visits; community support officers	76.40%	23.60%	100%
3	Late night economy partnership with entertainment industry	Multi-stakeholder working groups	50.56%	49.44%	100%
4	Improvements in lighting	Environmental improvements; gating	43.82%	56.18%	100%

The most popular approach to improvements focused on crime and disorder (*see* Table 5). 77.5% of local authorities chose improvements to CCTV systems as their most important response. This apparent discrepancy with the ranking of problems where crime and disorder issues were not reported as being the most pressing problems might be explained by the offer of grants from the Home Office to install CCTV cameras. Furthermore the linking of the CCTV cameras in pubs and clubs (Pubwatch) to a centrally run police CCTV control room encourages the involvement of the private sector in environmental management.

The second most popular initiative again involved crime, 76.4% of districts cited setting up new partnerships with the police or improving existing ones as a new management response. Approximately half of the respondents, 50.56% intended to set up working

² Further informations on: www.ukbids.org/

groups where representatives of the licensed trade, different local authority departments (licensing, environmental health, planning, cultural development) and other agencies such as the police, the youth service and the health service could meet and work together. The relatively low response to making environmental improvements, 43.82%, such as gating dark alleyways and improving lighting might be explained by the difference in response between rural and urban areas. Urban areas may have already carried out this work.

3. COMMENTARY

3.1. Extent and Nature of Problems

The survey highlighted the differences between town and city centres with regard to their geography. It was found that "deep rural areas" were experiencing serious issues with regard to the expansion of their night-time economies and this was not just a problem for the big cities. This suggests that the planning of historic market towns, with their numerous pubs and hostelries, need to pay attention to this issue.

Furthermore, although media interest has concentrated on crime and anti-social behaviour, for local authorities, the questions of infrastructure in the form of transport, cleansing and waste are equally severe. One provincial city summed up this concern with the comment: *"Without doubt there has been a recent change of culture within the city centres where there has been a drastic increase in the number of licensed premises with no additional resources to deal with the issues that result."*

An additional concern is also that although central Government planning policy has sought to encourage the return of residential uses into town centres, a significant number of authorities were reporting conflicts between residential and entertainment uses in terms of noise. The Commons Inquiry heard evidence that these problems were leading some residents to consider moving out of these centres entirely, thereby potentially undermining their sustainability as mixed-use centres.

From the point of view of encouraging the diversification of the evening economy, there was encouraging evidence of the appearance of new non-alcohol based leisure activities, although this was in only a minority of town centres. Other centres bemoaned the problem, with one rural authority commenting: *"How can a local authority encourage cafes and retailers to continue in medium sized market towns where the businesses concerned do not/have not identified a commercial need?"*

3.2. Private Affluence and Public Squalor

Much of the public discussion about the costs of the proliferation of bars and clubs has focused on policing. The most recent central Government discussion document, *Drinking Responsibly* (Department of Culture, Media and Sport, Office of the Deputy Prime Minister and the Home Office, 2005) proposes "Alcohol Disorder Zones" where in the case of sustained problems with crime and disorder, the police and the local authority can temporarily create a designated area within which the proprietors of licensed premises have to contribute to the costs of policing and cleansing. There are no firm figures for how much the night-time economy costs in any one town centre, although many surveyed commented on the resource issues resulting from "insufficient funds to manage town centres in the evening/night-time (e.g. street cleansing, ad hoc repairs, anti-social hours etc.)"

The other scheme that is being suggested by central government to deal with the costs of the night-time provided is BIDs, or Business Improvement Districts. Modelled on the North American concept. The Office of the Deputy Prime Minister has introduced legislation to set up pilot schemes in 22 local authority areas (*see* footnote 2). The objective of the scheme is to provide extra services in designated town centre locations, that are extra to those normally provided, but paid for by private businesses. Although it is early in the process, these indications suggest that BIDs will not provide a universal solution for local authorities seeking to recover the costs of expanding night time activities.

The Prime Minister made a statement in 2004 in connection with binge drinking to the effect that that if the problems associated with unbridled expansion of the night-time economy persist and incur extra costs to the public purse, then the Government would demand extra contributions from the operators of late night entertainment. The response from trade organisations was that they considered that sufficient contribution was already made in the form of taxation, that is from the Customs and Excise duties on alcohol and through the business rate which is charged locally.³ Both of these payments go directly to the Exchequer and none stay with the local authority.

On an individual basis operators have argued that local authorities could do more by recognising that night-time activities are as important as day-time and that services should be re-configured to meet this temporal change. Our survey found that some authorities were indeed doing this and, for example were arranging extra refuse collections at night. However even this is not without cost, as operatives may need to patrol in pairs at night for extra security. The issue of subsidy further applies to the diversification of evening and night-time activities. Cultural policy in England is geared towards the daytime opening of

³ The Publican 4th March 2005 www.thepublican.com

libraries, art galleries and museums. Extending the opening hours of these facilities would involve extra subsidies from either central or local government.

4. CONCLUSION

At end of the 1980's town and city centres were considered a problem in terms of their economic and social sustainability because of a lack of people and activities. Local authorities have been keen to encourage the expansion of evening and night-time activities, but it is the alcohol based late night activities that have expanded the most. These in turn threaten the overall sustainability of town centres after mid-evening through the demands that they place on local services and through heightening perceptions of threat and lack of safety. Despite the increased turnover and profit that is being generated costs are falling on central and local government and hence on the local and national taxes. These conflicts point towards the need for stronger planning controls and an enforcement of "polluter pays" principles to urban life.

Acknowledgement

The author would like to thank Galina Gornostaeva, who was responsible for much of the survey work. All errors in interpretation are the author's own.

References

- Blair I. (2004) "When Drinking is a Crime", *New Statesman, One too many? Special Supplement*, p.xxv, 15 March 2004.
- Chatterton P. and Hollands R. (2002) "Theorising Urban Playscapes: Producing, Regulating and Consuming Youthful Nightlife City Spaces", *Urban Studies*, 39(1): 95-116.
- COMEDIA (in association with the Calouste Gulbenkian Foundation) (1991) *Out of Hours: A Study of Economic, Social and Cultural Life in Twelve Town Centres Across the UK*, London: COMEDIA.
- Department of Culture, Media and Sport, Office of the Deputy Prime Minister and the Home Office (2005) "Drinking Responsibly: the Government's Proposals", London: The Stationery Office, January 2005, www.crimereduction.gov.uk/alcohol03.htm
- Heath T. (1997) "The Twenty-Four Hour City Concept – A Review of Initiatives in British Cities", *Journal of Urban Design*, 2(2): 93-204,.
- Hobbs D., Hadfield P., Lister S., Winlow S. (2003) *Bouncers: Violence and Governance in the Night-time Economy*, Oxford: Oxford University Press.

- Hollands R. and Chatterton P. (2003) "Producing Nightlife in the New Urban Entertainment Economy: Corporatization, Branding and Market Segmentation", *International Journal of Urban and Regional Research* June, 27(2): 361-385.
- House of Commons ODPM: Housing, Planning, Local Government and the Regions Committee (2003a) "The Evening Economy and the Urban Renaissance", Twelfth Report of Session 2002-3 HC396-1 London: The Stationery Office.
- House of Commons ODPM: Housing, Planning, Local Government and the Regions Committee (2003b) "The Evening Economy and the Urban Renaissance: Memoranda submitted to the Urban Affairs Sub-committee", HC396-II London: The Stationery Office.
- Jacobs J. (1961) *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Vintage.
- Tiesdell S. and Slater A.M. (2003) "Managing Urban Vitality: Spatial and Temporal Control in the Evening and Night-Time Economy", Report for the RICS Foundation December 2003, Aberdeen: University of Aberdeen.

Marion Roberts

- *University of Westminster, School of Architecture and the Built Environment, Room M219A, 35 Marylebone Road, London, NW1 5LS, UK*
e-mail: M.E.Roberts@westminster.ac.uk

Urban Landscapes of Abandonment and Sustainable Regeneration of Inner City Areas: The Case of Newcastle Gateshead, UK

Tim Townshend

Senior Lecturer, University of Newcastle upon Tyne, UK

Περίληψη

Αστικά Τοπία Εγκατάλειψης και Βιώσιμη Αναζωογόνηση των αστικών κεντρικών περιοχών: Η περίπτωση του Newcastle Gateshead, Η.Β.

Το Newcastle Gateshead, όπως και άλλες βιομηχανικές πόλεις της Βόρειας Αγγλίας, γνώρισε σταθερή μείωση του πληθυσμού του από τη μεταπολεμική περίοδο και μέχρι τη δεκαετία του 1990. Οι απώλειες στην παραδοσιακή βιομηχανία συνοδεύτηκαν από μετανάστευση, ενώ σημειώθηκαν επίσης μεταναστευτικές κινήσεις από κεντρικές αστικές συνοικίες σε προαστιακές ή και αγροτικές περιοχές. Το αποτέλεσμα ήταν μια ασταθής αγορά κατοικίας με μεγάλο πλεόνασμα σε κτιριακό απόθεμα. Στο συνολικό αστικό ιστό, οι συνέπειες αυτής της διαδικασίας ήταν ασύμμετρες, επηρεάζοντας με διαφορετικό τρόπο τις διάφορες συνοικίες της πόλης. Στις χειρότερες περιπτώσεις, υπήρξαν περιοχές που ακολούθησαν μια ανεξέλεγκτη πορεία προς την υποβάθμιση και την εγκατάλειψη. Παράλληλα, κύριος στόχος της κυβερνητικής οικιστική πολιτικής του Ηνωμένου Βασιλείου είναι να ενθαρρύνει την κατοίκηση σε περιοχές με υψηλότερες πυκνότητες και υψηλότερη ποιότητα χώρου, καθώς και την ανάπλαση και αναδόμηση πρώην βιομηχανικών περιοχών. Μπορούν αυτές οι πολιτικές να πετύχουν σε πόλεις και περιοχές με μικρή ζήτηση κατοικίας και μεγάλο αριθμό κενών και εγκαταλελειμμένων κτηρίων;

Λέξεις κλειδιά

Αστικός σχεδιασμός, κέντρα πόλεων, χαμηλή ζήτηση στέγης, εγκατάλειψη.

Urban Landscapes of Abandonment and Sustainable Regeneration of Inner City Areas: The Case of Newcastle Gateshead, Uk

Newcastle Gateshead in common with other industrial cities in northern England steadily lost population during the post-war period up to the 1990s. Much migration was in response to losses in traditional industries; however, within the conurbation there was also migration from inner city areas to more suburban and rural locations. The result was a "loose" urban housing market with an overall surplus of housing stock. The outcomes of this process were unevenly spread, however and affected neighbourhoods very differently. In the worst cases, areas spiralled out of control into decline and abandonment. Meanwhile, the thrust of UK government policy on housing design and location is to get more people to live in urban, higher density, better quality, developments on reused brownfield land. Can such policies really succeed in places where there is low demand for housing and large numbers of existing properties lie empty and abandoned?

Keywords

Urban design, inner cities, low demand housing, abandonment.

1. INTRODUCTION

Newcastle Gateshead, two administratively separate municipalities increasingly considered together in urban policy contexts, suffered severe economic decline from the early 1970s. Associated with this and in common with other major industrial areas of northern England, there was steady population decline up to the 1990s; though this appears to have now levelled off. This population decline particularly affected traditional working class communities, but the effects were unevenly spread and while some communities remained stable, others spiralled out of control into decline and abandonment. These abandoned areas contrast starkly with more stable neighbourhoods and in particular with a dramatically regenerated and flourishing city core, which has emerged over the past decade and has been key in attracting investment and people from outside the city and for establishing new urban communities, (Robinson *et al.*, 2001; Minton, 2003).

Set against these processes, current government advice has clearly articulated its approach to spatial planning as emphasising brownfield over greenfield sites for development; a requirement for higher density housing developments and; the necessity to improve residential design standards (DETR, 2000; DTLR & CABE 2001). Such ambitions may seem possible in the city core with its cachet of exclusivity, but will it really be possible in those areas where people have clearly decided they do not want to live?

In 2002 Newcastle Gateshead Housing Market Renewal Pathfinder (NGHMRP) was one of nine pathfinder projects set up within England. These projects are partnerships of agencies responsible for crime, housing design and planning, neighbourhood services and business development. The key aim of these projects is to reverse the fortunes of low demand housing areas. Pathfinder programmes are aimed to be evidence based, ODPM (2004) and to this end in 2003 NGHMRP commissioned a review of literature of low demand housing followed by a series of citizen workshops on housing perceptions and choice pertinent to the pathfinder area and set within the framework of current academic and practice research.

This paper is a brief review of that research and aims to explore some of the tensions revealed by the work.

2. ATTITUDES TO HOUSING LOCATION IN THE UK

Contemporary housing research and literature in the UK can generally be divided into three locations:

- i. the city centre and new waterfronts
- ii. inner cities, often linked to research on stigmatised local authority built estates and
- iii. suburban development, often related to speculative new build. This is admittedly a gross over simplification, but it is a useful device to sort out a very wide range and varied coverage of material.

Most work on the transformation of city core and waterfronts has been essentially positive. The (re)population of these areas has been typically associated with well-educated and well paid home owners, with a predominance of young single people, (Oakes and McKee, 1997). Within such areas the re-use of redundant commercial and institutional properties has been recognised as adding confidence to regeneration schemes and levering in private investment, (Garrett, 2003; Heath and Oc, 2001).

Also related to urban regeneration recent research has suggested that developments on urban brownfield sites have often been of higher quality than greenfield new build. Such developments have generally been better integrated with their local context and have displayed innovative urban design solutions. Tiesdell and Adams (2004) suggest this is motivated by the differences in processes in the two types of development and that in essence on brownfield sites investment in better design was a necessity rather than choice.

In terms of inner cities there have been a number of studies which suggest that positive image management and marketing can overcome negative attitudes to the external appearance and design of stigmatised social housing, (Dean and Hasting, 2000; Niner,

2000). Negative associations to stigmatised housing, however can be the longest-lasting, (Power and Tunstall, 1995) and though external appearance is only one factor here, it does have a significant effect, (Doling and Ford, 1996). High rise has been seen as a particularly problematic issue in the UK, yet even here some commentators assert that there are opportunities for transforming tower blocks into viable and sustainable housing for a variety of households (Church and Gale, 2000) though more balanced views stress the necessity of matching location, accommodation, tenure mix and property management regime with the aspirations of potential residents, (Towers, 2000). Not all literature on inner areas is negative, however, or associated with local authority estates. Jesmond, an area of 19th and early 20th century terraced housing in Newcastle for example, has been highlighted as an exemplar of high density inner urban living and yet the same review points out the irony that similar terraces in Newcastle's "West End" were being demolished because no-one wanted to live there, (DTLR & CABE, 2001).

Literature relating to suburbia suggests people move to suburban estates because of affordability and a perceived increased quality for family life (Mulholland Research Associates, 1995; Forest *et al.*, 1997). There is also work critical of the quality of urban design in UK suburbia (Gwilliam *et al.*, 1998), however and recent research found that public attitudes towards the design and construction of contemporary homes may be at odds with the standard product range of many developers (Andrews *et al.*, 2002). It is rare, however, for speculative developers themselves to question the economic and social stability of their developments, though the recent involvement of mass house builders in more experimental housing might be an indication that at some levels this is occurring.

Finally, less area based, in recent years literature has been produced on sustainable neighbourhoods. Exemplars, such as the Greenwich Millennium Village are well reviewed (Hansen, 1999), but overall consumer reactions to sustainable housing are under researched. There is a growing body of evidence that consumers are increasingly drawn to sustainable technology, though this does not seem to translate to housing choice (Holdsworth, 2003); though in the UK housing market, this may be caused by a simple lack of choice.

3. CONCEPTUALISING LOW DEMAND AREAS

There are three interwoven narratives around the concept of low demand housing which relate to the demographic, economic and social dynamics of these areas (Bramley *et al.*, 2000). Much migration out of northern UK cities from the 1960s to 1990s was in response to losses in traditional industries and the opportunities of employment in other regions, primarily the South East. Within the conurbation and its immediate rural environs, however, there was also migration from inner city areas to more suburban locations (Champion,

1996; King, 2001). The result of these processes was a "loose" housing market with an overall surplus of housing stock, however, the outcomes of this were unevenly spread and effected particular neighbourhoods extremely differently, (Holmans and Simpson, 1999).

The worst affected areas were those that traditionally housed relatively low-skilled working class communities; generally either 19th Century terraced stock, or later local authority built estates i.e. a specific housing type, or tenure. This has led to an obsolescence narrative which suggests the problems of these areas are rooted in the over-supply of these types of stock. The argument highlights the changes in people's aspirations for those who have successfully moved from industrial employment to the service sector and is found most readily in policy documents, such as the North East Housing Strategy (David Cumberland Housing Regeneration Ltd, 2003). This narrative, however, does not explain why areas of similar stock have experienced very different fortunes; nor why modern and well built stock in Newcastle's West End has fared worse than older poorer stock elsewhere in the city.

Power and Mumford (1999) have identified a cumulative series of pressures, which eventually "tip" estates over from being less popular into a steep decline of non-viability. In their view long-term, deep-rooted stigmatisation often lies behind processes that end as a physical manifestation of social exclusion. The dynamics of these neighbourhoods is often complex and they display multiple layers of social deprivation, crime and disorder. In such neighbourhoods in Newcastle's West End there is often a churning of short distance and short-term moving among residents looking to avoid social and personal problems which they eventually find inescapable and this process ejects them to another neighbourhood altogether, leaving a dwindling population of long term residents behind, (Lowe *et al.*, 1998).

Though the issue has been highlighted for more than half a decade, the fortunes of many areas affected by abandonment have not significantly changed over this time. In 1999 Power and Mumford though sceptical of trickle down theories, suggested that the impact of city centre regeneration might spread over to inner areas, but unfortunately in Newcastle Gateshead if anything the reverse of this seems to be true. Prices in property hotspots have out-performed national averages; seemingly spinning out of control almost as much as the abandonment in less fortunate neighbourhoods; creating even greater social polarisation.

4. THE SUSTAINABILITY DEBATE AND SHIFTING POLICY

While the context of low demand housing was emerging government policy became increasing influenced by the sustainability agenda and concepts of the compact city with key elements of reducing energy consumption and travel. Academic research underpinning

this policy shift focussed on specific links between residential densities/urban densities and transportation use; strategic planning; building energy use and the provision of community infrastructure. These combined to create a convincing case for a European wide trend against suburban development and a rejuvenation of collective urban living, (Burton and Jenks, 1998).

There has been criticism from the UK housing development industry, however, that the emphasis on brownfield ignores the question of whether this land is where people want to live, (House Builders Federation, 2000). Tensions exist between official policy and developers ambitions in terms of raising densities and the UK public's scepticism about higher densities is recognised, (Farooki, 2001). Moreover, recent research suggested some developers have focused more on high density than good design, Nathaniel Lichfield and Partners (2003) suggesting the UK is a long way from achieving a "step-change" in the quality of residential developments, the third strand of government policy.

5. NEWCASTLE GATESHEAD CITIZEN WORKSHOP RESEARCH

The Newcastle Gateshead research adapted an approach developed previously by the Urban Task Force. A series of citizen workshops were carried out with members recruited from existing citizen juries. Volunteers were divided between Gateshead and Newcastle and split between those with households with children and those without. The groups were then further divided down in focus groups of 7 to 8 participants.

The workshops were then divided into two sessions, the first exploring general conceptions of suburbia, city centre and inner city and what these terms meant to the participants. In the second half of the workshop facilitators adopted an advocacy role for each of the housing typologies reviewed in the first part of this paper and which it was felt provided a possible housing solution within the pathfinder area. Within each type a series of key overlapping themes were explored relating to the nature of the properties themselves, architecture/image; internal space; privacy and amenity; management and security; external issues; car parking; community; density; the relationship to neighbourhood; financial issues; cost; investment and; overarching issues such as sustainability; and marketing and promotion. The following sections overview some of the key points raised in the workshops.

5.1. The Image of the City

When asked about their perceptions of terms city centre, inner city and suburbs in relation to Newcastle Gateshead there was a great deal of consensus among participants. Suburbs and the city core were often associated with physical attributes so that suburbs were allied

with "peace and quiet" and "access to the countryside" while the city centre was "lively" a place for "shops and leisure". The term "inner city" was viewed entirely perjoratively associated with social and economic problems, crime and anti-social behaviour. Such perceptions were much more important than geographical location in defining what was labelled "inner city". To this end, areas which naturally fall within the geographic location of the inner city, but did not fit the socio-economic criteria associated with the term had to be labelled something else, and groups used expressions like "an early city suburb" or, "an extension of the city centre".

While the term inner-city was generally avoided by participants, many inner areas were clearly perceived as desirable places to live. A participant who had moved to a modern suburb lamented leaving an area of modest 19th Century terraces east of the City Centre, *"we used to have a lovely old terraced house ... I wish I could go back, but the prices have gone up so much I can't afford to"*. This suggests that such housing was not only popular, but out performing the market for more modern suburban stock. Why some inner areas like this were popular and rising in value while other similar areas in different parts of the city had declined rapidly was not something many participants felt they could explain. One group thought that areas of poor quality slum housing had tainted an area even though the properties they cited had been cleared for forty years, clearly supporting research highlighting the deep rooted nature of stigmatisation.

The regeneration of the City core and water front includes a wide range city centre residences, ranging from housing association flats for moderate rent, to million pound penthouses. The overwhelming impression however was that it was *"...an expensive area full of luxury yuppie flats"*, or at least very expensive compared to many suburban locations. Such accommodation was not so much seen as a home as more temporary accommodation associated with a certain stage in your lifecycle; a common association between the trendy interior design of these places and hotels seemed to validate the impression of temporary, dormitory living, *"they stay there (in city centre apartments)... but we live in our houses and our gardens"* (emphasis added).

5.2. Alienated by Marketing

One of the key problems with the image of the city centre undoubtedly came through from marketing material for various city centre developments. Much marketing material was heavily criticised for portraying unrealistic, or too idealised urban lifestyles. The overriding use of young trendy imagery in relation to schemes in and next to the city centre created a remarkable amount of alienation among the untargeted groups; this only served to reinforce people's opinions that city centre living was a transitory and "dormitory" lifestyle

and unsuited to older people, or families. The collective impact of this material cannot be underestimated as many of the images relating to developments in Newcastle Gateshead are widely distributed, in essence reinforcing messages about who should live where.

5.3. The Stigmatisation of Tenure

Housing for rent was seen as an option only for those who couldn't afford owner occupation. People generally equated rented housing with either local authority stock or poor quality privately rented houses. As a consequence people associated renting with people being less inclined to maintain or invest in their property, less committed to an area or community and "transitory" residents. Participants living in social housing clearly did not feel that they and their neighbours had less commitment to their neighbourhood; a view also supported by empirical research. Nonetheless, this was a real and prevalent perception and generally owner occupiers were strongly antagonistic to mixing tenures, viewed as "the planners playing social engineers".

Not all mixed tenure areas were unpopular; however, one area with council houses and privately rented properties pepper potted around otherwise owner occupied 19th century terraced houses was of particular interest. The tenure mix is not obvious as the properties were originally built as speculative development; with some having since been purchased and managed by the city council. The area is successful and popular, which would suggest that a subtle mix of housing tenure in an area can be unnoticeable in many instances and not a substantive issue in owner occupants housing choice.

5.4. Regenerate, or, Sweep Away?

Opinions were extremely divided among participants as to where existing buildings in the low demand housing areas, both existing housing stock and other buildings, should be refurbished, or demolished. Some people felt that the housing stock often so tainted by stigmatisation that demolition and a fresh start was the only answer, but this was not a universal view. There was more agreement, however, that it was a minority of residents themselves, who were the cause of problems "once you got rid of the anti-social neighbours, the likes of those houses would be ideal"; and that some reworking and modernisation was all that was necessary to much of the stock. There was also agreement on the need to create a critical mass of refurbishment to create confidence and that variety and choice within areas and that individual refurbishment schemes of landmark buildings were seen as potentially fruitless.

5.5. Embracing a Sustainable Future

Although there was an inherent conservatism about both location and housing type there was also a more general feeling that the housing market may change radically over the next few generations. Many participants felt there was an urgent need to educate people more about sustainable technology and felt that the government was failing severely in this area. They also felt that emergent generations of home buyers might be living very differently than themselves in the future. Also though families were innately conservative in their choice of geographical location in the discussion there was a far more calculated approach to over-coming the remaining risks of family life, such as the influence of traffic, security and community and many of the underlying ethical values attached to sustainable housing. This might best be described as a willingness to take "pro-child", or "pro-family" risks. Families certainly claimed to place priority on property as "home" rather than investment and that financial aspects, such as profits due to property outstripping markets norms, were of secondary importance. Overall this group suggested far more willingness to consider radical designs in their chosen neighbourhood challenging the notions that there is blanket passivity across all demographic and socio-economic groups in relation to sustainable housing as suggested by some recent studies (Holdsworth, 2003).

6. CONCLUSION AND DISCUSSION

The key issue that emerged from the work was that overcoming the deep-rooted stigmatisation that low demand areas suffer from was seen as key to changing people's perception and ensuring a sustainable future for these areas. The physicality of these places, however, inner urban locations and older housing stock may be receiving too much attention in official policy decisions. In Newcastle Gateshead areas of almost identical housing stock have diametrically opposed fortunes. Though opinion was divided, people didn't necessarily see the demolition of low demand areas as achieving anything positive and arguments that these areas need to be demolished to develop more standardised modern housing in order to attract house purchasers, does not seem to be supported by the research.

The research was admittedly limited to understanding the qualitative views of existing residents in Newcastle and Gateshead and is therefore limited in its scope and application. However, the over-view of research in this field reveals significant gaps and work certainly suggests, while people continue to buy certain types of houses in popular locations it does not necessarily mean this housing meets their aspirations for the future, or even currently, or that there is no future for areas of low demand. While people recognise their deep-rooted conservatism in terms of where they chose to live, they also appear

open to embrace notions of change. Sustainable design was an issue which generated much interest and debate. What people felt was lacking here was clear and politically endorsed guidance over the issue. Guidance from central government in particular was felt to be non-existent. Remodelling some low demand areas as sustainable housing demonstration projects was felt to be an exciting and worthwhile avenue of exploration and a way to provide better housing for future generations. In this respect this work is somewhat of a departure from other low demand research and may at least in part suggest a sustainable future for these areas may be possible.

References

- Andrews C. L., Reardon-Smith W. and Townshend M. (2002) "But will we want to live there? Planning for people and neighbourhoods in 2020", *Women and Housing*, Didcot.
- Bramley G., Pawson H., Third H., Parker J., Hague S. and McIntosh S. (2000) *Low Demand Housing and Unpopular Neighbourhoods*, London: DETR.
- Burton E. and Jenks M. (ed.) (1998) *Achieving Sustainable Form*, London: E&FN Spon.
- Champion A. (1996) "Migration between metropolitan and non-metropolitan areas in Britain", Newcastle upon Tyne: University of Newcastle upon Tyne Department of Geography.
- Church C. and Gale T., (2000) "Streets in the Sky: towards improving the quality of life in tower blocks in the UK– the first report of the National Sustainable Tower Blocks Initiative", Birmingham: Shell Better Britain Campaign.
- David Cumberland Housing Regeneration Ltd (2003) *North East Housing Strategy*, Newcastle upon Tyne: Government Office for the North East.
- Dean J. and Hastings A. (2000) *Challenging Images; Housing Estates Stigma and Regeneration*, Bristol: Policy Press.
- Department of the Environment Transport and the Regions [DETR] (2000) "Planning Policy Guidance Note No. 3 Housing", London: DETR.
- Department of Transport, Local Government and the Regions - Commission for Architecture and the Built Environment [DTLR & CABE] (2001) "Better Places to Live: By Design – A companion guide to PPG3", London: DETR.
- Doling J. and Ford J. (1996) "The new home ownership; the impact of labour market developments on attitudes towards owning your own home", *Environment and Planning A*, 28(1): 157-172.
- Farooki I. (2001) "Denser Living", *Urban Environment Today*, October 11: 12-13.

- Forest R., Kennet T. and Leather P. (1997) *Home Owners on New Estates in the 1990s*, Bristol: Policy Press.
- Garrett A. (2003) "Doom town to boom town", *Business Voice*, 4(4): 36-41.
- Gwilliam M., Bourne C., Swain C. and Pratt A. (1998) *Sustainable renewal of suburban areas*, York: Joseph Rowntree Foundation.
- Hansen L. (1999) "Greenwich Millennium Village: a revolution in volume housing?", *Eco Design*, 7(3): 10-13.
- Heath T. and Oc T. (2001) "Sustainability through converting buildings to residential use", *Urban Design Quarterly*, Winter 77: 35.
- Holdsworth M. (2003) "Green Choice: What Choice? Summary of NCC research into consumer attitudes to sustainable consumption", London: National Housing Forum.
- Holmans A. and Simpson M. (1999) *Low Demand – separating fact from fiction*, Coventry: Chartered Institute of Housing.
- House Builders Federation (2000) *Places for People: Comments for the proposed urban white paper*, London: HBF.
- King D. (ed) (2001) *Changing Households, Changing Housing Markets*, London: Anglia Polytechnic University; Council of Mortgage Lenders.
- Lowe S., Spencer S. and Keenan P. (eds) (1998) *Housing abandonment in Britain: Studies in the causes and effects of low demand for housing*, University of York, York: Centre for Housing Policy.
- Minton A. (2003) *Northern Soul: Culture, Creativity and Quality of Place in Newcastle and Gateshead*, London: RICS & DEMOS.
- Mulholland Research Associates Ltd (1995) "Towns or leafier environments? A survey of family home buying choices- summary of main findings", London: HBF.
- Nathaniel Lichfield and Partners (2003) "Delivering Planning Policy for Housing PPG3 Implementation Study", London: ODPM.
- Niner P. (2000) *Making Estates Work*, London: Southwark, Housing Policy and Communications.
- Oakes C. and McKee E. (1997) *The Market for New Private Rented Sector*, London: Joseph Rowntree Foundation.
- Office of the Deputy Prime Minister [ODPM] (2004) "Market Renewal Pathfinders – learning lessons", 2003 national conference report, London: ODPM.
- Power A. and Mumford K. (1999) *The Slow Death of Great Cities? Urban Abandonment or Urban Renaissance*, York: Joseph Rowntree Foundation.

- Power A. and Tunstall R. (1995) *Swimming Against the Tide: Polarisation or Progress on 20 Unpopular Council Estates 1980-1995*, York: Joseph Rowntree Foundation.
- Robinson F., Dowdy H., Downie M.L., Fisher P. and Greenhalgh P. (2001) "Investing in Heritage: The Renaissance of Newcastle's Grainger Town", Grainger Town Project, Newcastle upon Tyne.
- Tiesdell S. and Adams T. (2004) "Design Matters: Major House Builders and the Design Challenge of Brownfield Development Contexts", *Journal of Urban Design*, 9(1): 23-45.
- Towers G. (2000) "Reworking multi-storey estates", *Planning in London*, 35: 25-27.

Tim Townshend

• *Newcastle University, School of Architecture, Planning & Landscape,
Claremont Tower, Newcastle upon Tyne, NE1 7RU, UK
e-mail: t.g.townshend@ncl.ac.uk*

Transformations in Architecture: Do They Outline a New Paradigm in Urban Landscaping?

Rena Papageorgiou–Sefertzi

Associate Professor, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Περίληψη

Μετασχηματισμοί στην Αρχιτεκτονική: Σκιαγραφούν νέα πρότυπα αστικού τοπίου;

Στη σύγχρονη εποχή των Η/Υ και της κοινωνίας της πληροφορίας, η προβληματική και η έρευνα στην αρχιτεκτονική φαίνεται πως έχουν σημαντικά επηρεασθεί. Τα ηλεκτρονικά πολύ-μέσα και ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός μέσω Η/Υ δεν φανερώνουν μόνο ένα διαφορετικό τρόπο αναπαράστασης του χώρου αλλά πολύ περισσότερο ένα διαφορετικό τρόπο σκέψης, δημιουργίας και υλοποίησης των χώρων και των αρχιτεκτονικών μορφών. Οι νέες αντιλήψεις, τεχνικές και διαδικασίες του σχεδιασμού σπάζουν τους καθιερωμένους κώδικες της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και εισάγουν νέους. Στο πλαίσιο αναζήτησης μιας ενιαίας αρχιτεκτονικής θεώρησης, το άρθρο αυτό παρουσιάζει σύγχρονα αρχιτεκτονικά έργα, που πρόσφατα ολοκληρώθηκαν ή βρίσκονται υπό κατασκευή, και ανατρέπουν τις καθιερωμένες μορφολογίες του αστικού τοπίου: α) την "**τοπογραφία**" –δηλ. τη σχέση ανάμεσα στο κτίριο και την τοποθεσία–, τις "**επιφάνειες**" –δηλ. την ορατή "επιδερμίδα" του κτιρίου– και τα "**υπερ-έργα**" –δηλ. τις υβριδικές mega-κατασκευές που αλλάζουν ριζικά τη δημόσια και την ιδιωτική ζωή στην πόλη. Όσον αφορά στην "τοπογραφία", η επιφάνεια της γης μοιάζει να μετακινείται και να επεκτείνεται σε σύνθετες καμπυλότητες μέσα από τα κτίρια. Οι σύνθετες αυτές γεωμετρίες, δανεισμένες από τις φυσικές επιστήμες, μεταλλάσσουν την καθιερωμένη διάκριση μεταξύ αντικειμένου (κτιρίου) και τόπου. Όσον αφορά στις "επιφάνειες",

η παλιά διαλεκτική ανάμεσα στα φέροντα στοιχεία και φερόμενα στοιχεία (φορτία) εγκαταλείπεται προς χάριν συνεχόμενων επιφανειών που διπλώνουν, καμπυλώνουν ή στοιβάζονται. Τέλος, τα πρόσφατα "υπερ-έργα" αντιπροσωπεύουν νέα πρότυπα για τις μητροπόλεις, απαλείφοντας την παλιά διάκριση ανάμεσα στον ιδιωτικό και το δημόσιο χώρο. Όλες αυτές οι αρχιτεκτονικές μεταμορφώσεις συμβάλλουν στην ανάδειξη νέων τύπων αστικού τοπίου.

Λέξεις κλειδιά

Ψηφιακός αρχιτεκτονικός σχεδιασμός, αρχιτεκτονική τοπογραφία της πόλης, υπερ-έργα, νέες αρχιτεκτονικές μορφές βασισμένες σε επιφάνειες, αναδιπλώσεις, ροή, εξομάλυνση.

Transformations in Architecture: Do They Outline a New Paradigm in Urban Landscaping?

*In our digital epoch and information society current thinking and research in architecture seems to be significantly transformed. The digital means and digital architecture, do not only reveal a different way of representation, but further more a different way of thinking, generating and materializing space and form. These new concepts, techniques and processes of design break the existing codes of modern architecture and introduce new ones. In search for a unifying architectural discourse, this paper examines three aspects of recent and current projects, which overturn previous morphology. Namely: **topography** -i.e. the relationship between the building and its site, **the surfaces** -i.e. the visible skin of the buildings, and **hyper-projects** -i.e. these hybrid mega structures, which mix private and public urban life. In terms of topography the surface of the earth seems to move and extend itself in complex curvatures through buildings. These complex geometries, borrowed from physics, supersede the customary distinction between object (building) and site. As far as surfaces are concerned, the old dialectics between supports and weights are abandoned for continuous surfaces that are folded, curved, or layered. Finally, recent hyper-projects form a kind of paradigm of the metropolis itself, superseding the old distinction between private and public space. These architectural metamorphoses, point to a new paradigm shift.*

Keywords

Digital architectural design, urban topography, hyper-projects, new design schemes, surfaces, skinfolds, organic, flow, smooth.

1. INTRODUCTION

Contemporary cities, in the context of intercity competition to invite mobile capital and tourism try to acquire a distinctive "physiognomy" and place identity in the global urban system. In this respect "built heritage" and "innovative design of space" represent key morphological means for "branding" the urban landscape, as Beriatos and Gospodini remark (2004).

Our interest lies in the innovative design and in particular in the avant-garde architecture of today. Leafing through international architectural magazines, one gets the impression that there is no formally recognized style but simply numerous parallel and sometimes just trendy currents and movements. At the same time, the 9th International Architecture Exhibition in Venice Biennale -the major architectural event of 2004- also gave tangible and vibrant expressions of an architectural pluralism.

In terms of morphology buildings with organic forms and continuous surfaces generate surprise and delight. Even when the form is more traditional –i.e. using Euclidean geometry- one gets the impression that every ordinary or extraordinary building material can be used for facades. Building surfaces seem to become the focus of attention. As Schittich (2003) comments *"our fast moving information age which is characterized by constantly changing fashions and a host of glittering coloured images, seems to have a great impact on architecture. It is fascinating to observe the different ways in which architects respond to these stimuli. Some accept the situation and react with equally colourful screen-printed images or bold, coloured patterns on the surface of glass, or create media facades and illuminated screens. Others rediscover the virtues of traditional materials like stone, wood or exposed concrete to demonstrate the physical presence of a building in a world increasingly dominated by virtual reality"*.

Of this architectural plurality one can identify two major trends, each one with different architectural innovations. The first one continues more or less the architectural tradition of modernism in terms of basic principles concerning form and space organization, the use of Euclidean geometry and the representation of space in the Cartesian grid, and introduces innovations concerning the use of new materials, media facades, new construction methodologies, proposing smart and creative minimalist architectures of high and/or low tech. The second trend proposes a new architectural approach which breaks with all the modernistic codes, introduces new concepts of space and form organization, new morphologies, new materials, new ways of construction, new technologies. Our attention will be focused on this trend.

How are these architectures conceived? What is the source of their inspiration? Is there some unifying architectural discourse, and if so what is its distinctive character? Does it outline a new architectural paradigm?

To answer these questions three aspects of architectural design are selected to be examined because, in a clear manner, they overturn previous morphology: Topography, Surfaces and Hyper-projects. These aspects seem to be decisive parameters which define current developments in architectural design.

2. TOPOGRAPHY

The principle of engagement between architecture and landscape has always concerned architects. Buildings have been tied to site and its larger context, even during Modernism when this relationship was questioned. The notion that a building alters the conditions of its site and that the site exercises power over the building has brought modernists and advocates of genius loci to the acceptance that both buildings and site are affected in such a way that a third condition is created.

During the 1990's numerous projects aiming at a kind of co-mingling of buildings and site in an inseparable way established new concepts of topography. These concepts range from the "bits" of computer technology to the contours of the landscape and affect not only botanical gardens, quarries, rehabilitated industrial areas of the cities, shorelines and public parks, but also museums, theatres, public markets and even private residences.

"The surface of the earth moves and extends itself through buildings that stimulate our delight. Topology and fractal geometry are used to create more complex curvatures than those hyperbolic and elliptical forms of the Baroque, with equal lack of objective necessity or theoretical equivalence" as Forster (2004a) notes.

Topographically conceived buildings do more than supersede the customary distinction between building (object) and site, they also reveal a different conceptualization of this relationship: the merging of building and site. Their infinite gradients and continuities suggest a new architectural paradigm. From many characteristic examples few will illustrate the above.

Eisenman (2004a) architects mark *"the shift of the new millennium away from the representation-obsessed semiotic culture of the previous century to a new tactile, plastic and mobile culture of affect"*. Their project for the "Guidad de la Cultura de Galicia" in Santiago de Compostela, Spain (1999-present) represents a tactile response to a new social logic: that of genetic coding. The genetic sources of their project are the scallop shell –the symbol of Santiago- and the plan of the old city centre. *"The ancient symbol is injected over the medieval centre with its Cartesian figure/ground urbanism and placed on the*

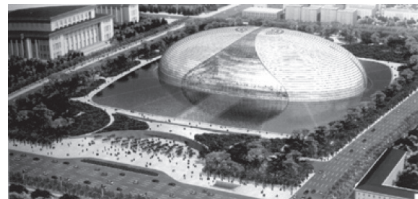
site. The trajectories of the new pilgrimage routes merge with the initial grid and with the site's topography deforming both grid and corresponding streets and buildings, while generating completely new forms in the landscape. A powerful figure/figure urbanism is created: rather than see the project as a series of discrete buildings, the buildings are incised into the ground, thus merging architecture and topography in one landscape" (see Figure 1).

Paul Andrew's project for the national grand theatre in Beijing, China (2005) is another example of a tactile architecture of affect whose source of inspiration is again nature. As the architects point out: "*The project features a huge outer shell with a metallic appearance on the outside and a central glass structure shaped like a curtain. The building emerges like an island in the middle of the lake surrounded by landscaped parks. The main access to the theatre is via an underpass under the lake*" (Andrew, 2004). This building is not incised in the ground, but above and under the artificial lake made especially for it (see Figure 2).

Figure 1. Peter Eisenman:
 Aerial view of the cultural city,
 Santiago, Spain

Figure 2. Paul Andrew:
 National Grand theatre of China,
 Beijing. Exterior view

Vincent Gualland (2004) proposed an artificial mountain for a multifunctional centre in Denia, Spain (2002). The geological structure of the quarry –on the micro, medium and macro scales- as they say, guides their main choice: "*a crystalline geometry of hexagons becomes the base or the "gene" that will initiate the process of constructing the skin of the hill. A multifunctional centre with commerce, hotel and cultural activities will function under the hill. A variety of itineraries created on the surface will allow interior access from different points*". Here again a powerful figure/figure urbanism is created merging architecture and topography in the same landscape (see Figure 3).

The project of the atelier Jean Nouvel (2004) for the Guggenheim museum in Tokyo (2001) is inspired by the paradigm: artifice-nature, one of the bases of Japanese culture: "*This is the cult of present; the revelation of the fleeting instant; the unconsciousness of*

passing time; the emotion of the season. Nature is a positive counterpoint to the urbanization of Tokyo. The Temporary Guggenheim is a little hill, the hill of season: white-pink in the springtime, tender green for summer, flamboyant for autumn and grey as bark in winter. It shows itself as well by a large totemic mast, which turns three large lit images, slowly. It uses intrigue, mysterious and attractive, in order to become the icon of the new cultural life in Tokyo" (see Figure 4). In this example, artificial nature and building become one entity.

Figure 3. *Vincent Gualland:*
Multifunctional Centre,
Denia, Spain

Figure 4. *Jean Nouvel:*
Guggenheim Museum,
Tokyo, Japan

3. SURFACES

As Kurt Forster (2004b) points out: "*numerous recent projects and buildings are no longer based on the dialectic of support and weight but instead on continuous surfaces be they folded, curved or layered.*" Contemporary designers approach the surfaces of products and buildings like human skin in terms of complexity and ambiguity in form.

As Ellen Lupton notes (2002) "*smooth exchange, flow, continuous surfaces, skin, membranes, and bubbles, signal a paradigm shift in the relationship between human and technology. The rise of digital media over the past decade has changed the practice of design, providing tools for making objects and buildings that resemble living creatures –modelled with complex curves and forms- while remaining distinctly artificial. This new organicism has taken shape most aggressively across the surface of things. The primacy of the skeleton has given way to the primacy of skin.*", which means emphasis on the complexion, the appearance of things. Surfaces are not, as we often depict them, thin membranes that enclose spaces, but have their own depth, becoming dense, complex substances equipped with their own identities and behaviours. New materials react to light, heat, touch and mechanical stress. "*Translucency and mutability have replaced transparency and permanence. The outer envelope has detached from the interior volume. Flexible*

membranes are embedded with digital and mechanical networks. Thin planes of material are folded, warped, or pumped with air to become load-bearing structures".

"Digital technologies that were used for the design of airplanes, ships automobiles, consumer products and/or cinema animation, have been appropriated by architects to project new "bodies", new spaces, new architectures. Forms designed within the space of the computer are analogous to bodies moving in time. The area of digital technology that has a critical impact on design and architecture is the realm of NURBS-based (Non-Uniform Rational Bezier Spline) 3D modelling programs such as Alias, Catia, Rhinoceros, Pro/Engineer and Maya, which allow architects to work with complex curvatures in real time", as Alicia Imperiale notes (2002). These programs use algorithmic formulas to allow lines and surfaces to be adjusted and recalculated continually. New surfaces are embedded and developed in relation to the existing surface while a change of scale in a part leads to the rescaling and the recalculation of the entire surface. Rather than conceiving of the form as static, the new 3d modelling software programs, allow the designer to work on the form that is constantly evolving, smoothly registering the continuously changing algorithmic parameters in 3D "topological" surfaces before the designer's eye and through the designer's intervention.

The building skin is transformed to digital skin with organic, hybrid, flow and complex characteristics. Surfaces become continuous, smooth, luminous, flexible, looking more like sculptures rather than buildings. The source of inspiration is nature and especially biology, as one can see in the NOX (2004a) Son-o-house (see Figure 5), and the proposal for Pusan, Korea by Xefirotarch (2004), (see Figure 6).

Figure 5. *NOX:*
Son – O – House, Breugel,
The Netherlands

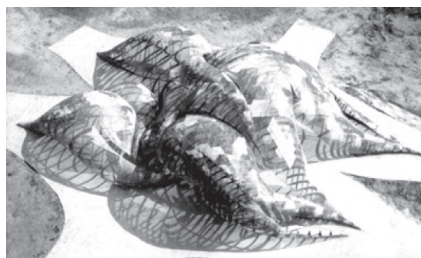
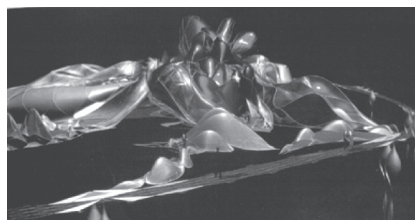

Figure 6. *XEFIROTARCH:*
Pusan Metropolitan City, Korea
International competition

New synthetic materials with new properties are developed by methods like nanotechnology and biotechnology, to respond to the evolution of forms and new cultural demands. These materials besides reliance and plasticity move according to the requirements of the

designer and/or user, react to environmental stimuli, think and repair themselves. They function like miniature computers loaded with the relevant database.

The digital design of buildings has produced forms that can be classified as **"folds"**, **"blobs"** and **"boxes"**. However these typologies are not stable, since a fold can evolve to a blob and/or a box and vice versa. As Joseph Rosa notes (2003) *"any avant-garde movement becomes more mainstream as its aesthetic characteristics become codified and formalized into defining principals, but the digital typologies of Folds, Blobs and Boxes have distinct characteristics that render them unique"*. A digital fold in architecture can be an entire building or an interior space that appears pleated like fabric or smooth with edgeless transitions between surfaces. A smooth fold creates a gentle transition and gives the appearance of a continuous surface that wraps a building or interior space.

A characteristic example of fold (entire building) is Diller's and Scofidio's (2004) project for the Eyebeam Museum of Art and Technology (2001) (see Figure 7). They describe their spatial logic as follows: *"A pliable ribbon divides production from presentation. This ribbon undulates from side to side as it climbs vertically from the street. The floor becomes wall, turns into floor and so on"*.

Another fold is the project of Zaha Hadid for the Centre of Contemporary Arts in Rome (2002). She describes it as "walls/ not walls". A critique of museum walls is proposed through the wall's emancipation. The "wall" becomes the versatile engine for the staging of exhibition effects. In its various guises –solid wall, projection screen, canvas, window to the city- the exhibition wall is the primary space-making device. By running extensively across the site, cursively and gesturally, the lines traverse inside and out. Urban space is coincidental with gallery space. Further deviations from the classical composition of the wall emerge as incidents where the walls become floor, or twist to become ceiling, or are voided to become a large window.

Blobs are made of subtle (pliant) curvatures resembling bubbles or drops. As Manuel Gausa (2003a) notes, the most interesting example of a class of topological geometric types that have been developed recently is the "isomorphic polysurfaces" or what the special effects and animation industry is referred to as "meta-clay," "meta-ball" or "blob" models. Their form is asymmetrical, sculptural and organic.

One of the most authentic representatives of blobs is Frank Gehry (2004). His last masterpiece for the "Walt Disney" Concert Hall, combines folds and blobs. The focus of design is the 2,265-seat main concert hall, whose interior and form are a direct expression of acoustical parameters. The wooden walls and the sail like wooden ceiling forms give one the impression of being within a great ship inside the walls of the hall. The exterior is clad

in stainless steel panels. The building's orientation, combined with the curving and folding exterior walls presents highly sculptural compositions (see Figure 8).

Figure 7. *Diller and Scofidio:*
Eyebeam Museum for Art and
Technology, Competition

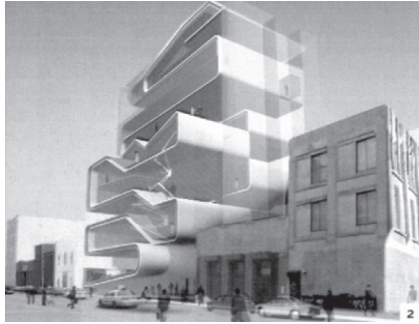

Figure 8. *Frank Gehry:*
Walt Disney concert hall, exterior,
Los Angeles

The first digitally produced blob was the water pavilion for Delta EXPO "Water land" 1997, made by the NOX (Lars Spuybroek and Kas Oosterhuis), (2004b) in Zeeland, the Netherlands (see Figure 9). The building is a wavy, elongated blob sheathed in stainless steel. *"Its architecture was developed simultaneously with a highly innovative interactive interior with electronic interaction of light, sound and projections that fully involves all the senses in the visitor's experience"*.

Digital "boxes" are made by orthogonal forms, which are bent, twisted or curved. These digital manipulations enhance the architect's ability to analyze and respond to the programmatic needs of a project and design a structure that becomes integral to the site. For example, the building can be bent and twisted to take advantages of views, reflect topographic conditions, or conform to prevailing wind patterns.

A characteristic example of a digital box is the Jinling tower for Nanjing, China (2003) by Skidmore Owings and Merrill (2004) (see Figure 10). As the architects point out *"this project seeks to create an iconic landmark that will position Nanjing among China's most prominent cities"*. The tower is divided into four quadrants, which rotate 90 degrees over the height. In plan the tower begins and ends as a square, shifting to an "x" in the middle levels and as the quadrants twist, exposing more perimeter surface. This shift corresponds to the changing of uses: hotel and offices occupying the large square floor plates at the top and bottom respectively, while apartments take advantage of the separation and increased opportunities for view afforded by the x-shaped floor plates.

Figure 9. *NOX:*
Wood Expo, Zealand,
The Netherlands

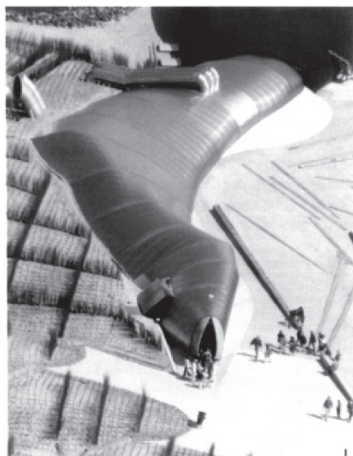

Figure 10. *Skidmore, Owings & Merrill:*
Jinling Tower,
Nanjing, China

4. HYPER-PROJECTS

Recent projects at nodal points of the metropolis appear to draw on virtually both previous categories: they conjoin site and structural frameworks into new topographies, or when erected as high rise buildings they take forms made of smooth organic surfaces as previously mentioned. As Kurt Foster (2004c) notes, *"their characteristic hybrid of activities, spaces and publics make for experiences that periodically dilate and refocus attention inviting by calculated distraction and gratifying by both their surprises and their neutrality. They form a kind of paradigm of metropolis itself, hence their site tends to be enormous, their internal physiology staggeringly complex and their life parasitic of the city they replicate"*.

Maybe the first mega-structure falling to the category of surface and hyper-project is the "Max Reinhart Haus" proposed by the Eisenman (2004b) team for Berlin (1992). This thirty-four-storey building emerges from the urban landscape as a landmark. It is a prismatic form that folds in on itself while simultaneously opening out to infinite possibilities of its urban context. Comprising a range of activities for body and mind –hotel, fitness clubs, office space, a sports and game centre, film and video auditoriums, press agencies, and restaurants it responds to contemporary demand for such media centres. This building, which originates its form from the Mobius strip, presents a unified structure that separates, compresses, transforms and then rejoins itself horizontally at the roof level.

In this way it denies the traditional dialectic of inside and outside and blurs the distinction between public and private, (see Figure 11).

Another famous hyper-project falling also to the category of topography is the Yokohama Port Terminal (1996-2002) (see Figure 12), by Foreign Office Architects, (Alejandro Zaera-Polo and Farshid Moussavi, 2003). By abandoning the typology of terminal stations they conceived their building as an extension of the surrounding urban space, which was given priority. As the architects point out, "*the building was designed as an interface between two social machines: the public urban spaces and the passengers' movement in the terminal*". Thus the space becomes fluid, continuous and multidirectional. The demands of the program are organised in 3D strips, which fold to create cavities for different activities. Through movement in space one gets the feeling that the relationship between the building and ground is constantly changing and their limits are blurred. The urban park on the roof enters the terminal spaces thus breaking the limits between interior and exterior. Ground and structure make an inseparable unity. To achieve this built folded form, FOA employed ship-building techniques to produce massive building sections. From conception to construction, the Yokohama Port Terminal illustrates that invention coupled with digital technology and production can result in a new architecture and in one of the most important built examples to date.

Figure 11. *Peter Eisenman:*
 Max Renhart Haus,
 Berlin, Germany

Figure 12. *Alejandro Zaera & Farshid Moussavi:*
 Sea terminal,
 Yokohama, Japan

UN Studio (Berkel and Bos, 2004) in their master plan for the station area of Arnhem, the Netherlands (1996-2007) propose a coherent plan, which comprises 80,000 m² of office space, 11,000 m² of shops, 150 housing units, a new station hall, and a parking garage for 1000 cars and 5000 bicycles. The station area forms the main entrance to the

town (see Figure 13). This accentuates the need for good connections to the old centre and good urban quality for the people, who work, wait, change buses or trains, meet and shop daily. As the architects note, *"the Arnhem transfer zone focuses on finding overlapping areas of shared parameters and common values. The shared element is pedestrian movement, which concerns every party involved in the redevelopment of the location. Movement studies are therefore the cornerstone of the proposal"*. This study was possible because of the algorithmic software that the team developed. The main visual attraction of the Arnhem Central is the Terminal Hall which rises, bends and folds onto itself to create an event space that is experienced by almost everyone who traverses this complex. To generate this digitally feasible form the architects used the analogy of the "Klein bottle" diagram to conceptually integrate the multiple conditions that fold through the public space, generating one singular form for Terminal Hall.

Usually museums are considered to be well guarded, close places which open to the public for certain hours during the day and sometimes certain days during the week. Nevertheless, as we have already seen in the proposal of Zaha Hadid for the "Centre of Contemporary Arts" in Rome, the urban space is coincidental with the gallery space. The same applies for the "Musée de Confluences" by Coop Himmelblau (2004) in Lyon, France (2001-2007). The architects present their project as follows: *"Mutations of form, penetrations, deformations, simultaneities, breakdowns and variability have an effect on architecture. The resulting architecture is characterised by the interactions, the fusion and mutation of different entities constituting a new shape. This museum provides access to the knowledge of our age. Stimulating a direct and active use, it is not a museum site but also a venue in town. The architecture hybridises the typology of a museum with the typology of an urban leisure space. As an extension of the park located on the southern top of the island a new urban space formulates itself; a landscape consisting of ramps and surfaces merging the inside and the outside in a dynamic sequence of spatial events"* (see Figure 14).

Figure 13. *UN Studio:*
Station Area Arnhem,
The Netherlands

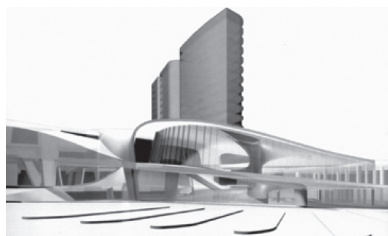

Figure 14. *Coop Himmelblau:*
Musée des Confluences,
Lyons, France

5. CONCLUSION

The examination of topography, surfaces and the complexity of hyper-structures of recent architectural projects, buildings and urban landscapes illustrates a new conceptualisation of space, form and order and a new architectural discourse that overturns the existing codes of modern architecture.

In cultural terms, as Alicia Imperiale notes (2002) "*There has been a movement away from dialectic relationships, from the opposition between surface and depth, in favour of an awareness of the oscillating movement from one into the other*". Merging "figure-figure" topographies, folding between exterior and interior surfaces, hybrid multi-functional hyper-projects signal a paradigm shift from previous architectural language.

The impressive global dispersion –as presented in the 9th International Architecture Exhibition of Venice Biennale- of implemented architectural projects that strained to be labelled as "liquid", "merging", "folding", or any other architectural manifestation of "hyperspace" points to the fact that digital topographies are not a reflexive matter, a play of words concerning only the academia or the architectural press, as Lois Papadopoulos (2005) notes. It seems that this plurality of outcomes has already constituted a new architectural paradigm, which in sort time acquired a significant share of the built universe.

The passing over from the "deconstructive" thought of Jacques Derrida to the "differentiated" thought of Gilles Deleuze, transformed previous concepts of space and time. Architects have appropriated many terms and concepts from Deleuze's (2003) work "The Fold": *affiliation, smooth and striated space, folding and pliancy*. The incorporation of these terms, which Deleuze developed to describe baroque aesthetics and thought, into architectural practice has led to significant changes in how buildings are thought of in relation to the environment. The Deleuzean thought has promoted smoother transitions and interactive exchanges across surfaces through serendipitous, temporary links that exist within buildings and sites. The fold is ambiguous, being figure and non-figure, somehow formless.

On the other hand, the design of smooth form has been facilitated by 3D modelling software. From this point of view, the use of digital technologies had a liberating effect on architectural form. Organic architectures that register the infinite variations and mutations from their evolutionary growth can be turned to buildings. As Alicia Imperiale remarks (2002), "*these sinuous curvatures and warped surfaces wrap around the inhabitants like a second skin. The elision between the inhabitant and the architecture, between the object and the user, the landscape and the building is symptomatic of our time*".

Either as form or as process the **fold** is the unifying main characteristic of the new architectural discourse. This new design strategic takes its distance from the Euclidean

geometry and the distinct volumes of modern architecture and uses the topological perception of form with continuous curvatures as its ultimate expression.

As a result the old dichotomising divisions which, for long years, were paradigms of our ideological and disciplinary baggage: interior/exterior, solid/void, building/site, figure/ground, support/weight, natural/artificial, public/private, order/chaos, determinate/indeterminate, formal/informal, particular/general, open/closed, etc are abandoned and replaced by fusions, mixed actions, and principles associated with the capacity for hybridisation and transfusion. "These fusions of former dichotomies", as Manuel Gausa (2003b) remarks, "do not seek to construct through contradiction compositions but rather through interactions capable of reconciling –of making coexist- in the same hybrid framework twin phenomena, the more paradoxical the more, apparently, impossible".

The focus of attention is centred on the surface, either made of building materials, or ground –in the case of landscape buildings. As Alicia Imperiale (2002) comments: *"when using NURBS-based software, one creates an object by connecting one surface to another. The surface, skin, and interface of architecture is emphasized, instigating a more technical, performative, programmatic, and environmental way of thinking, one that has its roots in the language of building. Yet there is a superfluous character of interior space that results from placing so much emphasis on the design of the architectural skin and its supporting structure. While the design of sinuous architecture theoretically seeks to smooth distinctions between the exterior and interior, this division is actually heightened. There is a risk of the architectural interior becoming merely the leftover space of a highly articulated blob exterior."* This criticism does not apply in the examples presented above and for most of the avant-garde architecture, but it could apply when these new architectures will become widely implemented by the mainstream of architects.

Another criticism could refer to the relationship between old and new urban landscapes in metropolitan or smaller cities. The examples of blobs, folds or digital boxes of the avant-garde architecture were proposed, or built on prominent sites and acted almost always as landmarks in the cityscape, with renovating and very appealing effects for the cities that acquired them. What kind of relationship between old and new would be created if blobs folds or deformed boxes were multiplied in great numbers in an existing urban landscape?

The desire to make a smooth architecture ties into a broader cultural discussion. The concepts of smooth exchange, flow, continuous surface, skin, membranes, bubbles, are ever present in contemporary culture from animation to economics. Three-dimensional digital modelling software plays a great role in this discussion. It can be used to design a handheld consumer object or an urban-scale intervention. This sliding scale in digital continuum

equalizes previously distinct cultural artefacts. What results is a strange fetishism of the consumer object, an emphasis on the intimate interface between technology and the living body. As Imperiale (2002) remarks: "*it is the moment where the terror of the technological is softened through smooth contours between our hands and the objects we use and the architectures and urban surfaces that surround us*".

However, the new generation of architects does not feel at all the terror of technology. On the contrary, as Neil Spiller (2005) writes, "*most of them, want that the viewers and users of their design interact, inform and respond to the designs given to them*". They want to understand the multi-scaled ecologies of our world and work with them. Their aim is to achieve a sustainable, healthy world with technology and not without it.

Since the merciless quest of form is always the condition on which architecture bases its existence, let future search for forms have an ecological concern. In an age when raw materials are becoming scarcer and problems of growing CO² emissions are increasingly apparent this approach provides scope for design that is keeping with our times without the danger of degenerating into mere formalism.

References

- Andrew P. (2004) "National Grand Theatre of China, Beijing", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 61.
- Beriatos E. and Gospodini A., (2004) "Glocalising" urban landscapes: Athens and the 2004 Olympics", *Cities*, 21(3): 189.
- Deleuze G.(1993) *The Fold: Leibniz and the Baroque*, Minnesota University Press.
- Diller and Scofidio (2004) "Eyebeam Museum of art and technology", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 262
- Eisenman P. (2004a) "Ciudad de la cultura de Galicia, Santiago de Compostela, Spain", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 185
- Eisenman P. (2004b), "Max Reinhardt Haus, Berlin", *9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 252
- Forster K. (2004a) "Topography Metamorph", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 141
- Forster K. (2004b) "Surfaces", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 225.

- Forster K. (2004c) "Hyper-projects", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 341
- Gausa M. (2003a) "blobs", *The Metapolis Dictionary of the Advanced Architecture: City, Technology and Society in the Information Age*, Barcelona: ACTAR, 84
- Gausa M., (2003b) "a-couplings", *The Metapolis Dictionary of the Advanced Architecture: City, Technology and Society in the Information Age*, Barcelona: ACTAR, 25
- Gehry F. (2004) "Walt Disney Concert Hall, Los Angeles," *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 76-77.
- Guallart V. (2004) "Artificial Mountain for a Multifunctional Centre, Denia Spain", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 163.
- Hadid Z. (2002) "The centre of contemporary arts, Rome", http://www.designboom.com/portrait/zaha_r.html
- Himmelblau C. "Musee des Confluences, Lyon France *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli, New York, 247
- Imperiale A. (2002) "Digital skins: the architecture of surface" in: Lupton E. (ed.), *Skin*, New York: Princeton Architectural Press, 55-63.
- Lupton E. (2002) "Skin: new design organics", in: Lupton E. (ed.), *Skin*, New York: Princeton Architectural Press, 29-41.
- Moussavi F. and Zaera A. (2003) "Complexity and Consistency, *El Croquis*, issue 115/116: 31.
- NOX (Lars Spuybroek and Kas Oosterhuis) (2004a) "Son-o-House, Son en Breugel, The Netherlands", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 72.
- NOX (2004b) "Wood EXPO, Zeeland, The Netherlands", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 257
- Nouvel J. (2004) "Guggenheim Competition Project, Tokyo, Japan *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 182.
- Papadopoulos L. (2005) "The diagram", in: Papadimitriou, S (ed.), *digital topo_graphies*, Athens: Futura Publications, 24, [in Greek].
- Rosa J. (2003) *Next Generation Architecture: Contemporary Digital Experimentation and the Radical Avant-garde*, London: Thames and Hudson, 25.
- Schittich C. (2003) "Between Fashionable Packaging and Responsive skin: Trends in Modern Façade Design", *Detail*, 7/8:754-760.

- Skidmore, Owings and Merrill (2004) "Jinling Tower, Nanjing, China", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 247.
- Spiller N. (2005) "Architectural Futures", in: Papadimitriou S (ed.), *digital topo graphies*, Athens: Futura publications, 33-34, [in Greek].
- UN Studio (Ben Van Berkel and Caroline Bos) , (2004) "Urban master plan, Station area Arnhem Central, The Netherlands", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli, New York, 49.
- XEFIROTARCH (Herman Diaz Alonso) (2004) "Pusan metropolitan city, Korea, international architectural competition", *Metamorph, 9th International Architecture Exhibition, Trajectories, Venice Biennale*, Rizzoli New York, 73.

Rena Papageorgiou-Sefertzi

• *Aristotle University of Thessaloniki, School of Architecture,*
University Campus, 54006 Thessaloniniki, Greece,
e-mail: reina@arch.auth.gr

Urban Landscape, Place Identity and Their Components: A New Software Tool for Supporting the Sustainable Urban Planning and Design

Marichela Sepe

Architect, Researcher, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Università di Napoli Federico II, Naples, Italy

Περίληψη

Το Αστικό Τοπίο, η Ταυτότητα του Τόπου και τα βασικά στοιχεία τους: Δημιουργώντας ένα νέο πρόγραμμα H/Y – εργαλείο για τον βιώσιμο σχεδιασμό του αστικού χώρου

Η νέα δομή της σύγχρονης πόλης είναι απρόβλεπτη και πολυσύνθετη, δεδομένης και της διαρκούς ανάμιξης πολιτισμών που επιφέρει νέα στοιχεία στην ήδη σύνθετη ταυτότητα των τόπων, διασπώντας, αναμιγνύοντας και ανασυνθέτοντας την πολυπλοκότητα της αστικής ζωής. Προκειμένου να ερμηνεύσουν τέτοιους νέους τόπους και να δώσουν καινούριους ορισμούς, πολλοί ερευνητές δοκίμασαν νέες μεθοδολογίες, χάρτες, εικόνες πολυμέσων, υπερκείμενο και λογισμικό ικανά να αποδώσουν αυτή την πολυπλοκότητα και να επιτρέψουν αναγνωσιμότητα. Ένα ζήτημα όμως παραμένει ανοιχτό: Ο διάλογος αυτών των εργαλείων με τους διαχειριστές και τους ασχολούμενους με το σχεδιασμό του χώρου, αλλά και με τους μη ειδικούς, τους απλούς χρήστες του τόπου και τους κατοίκους, εξαιτίας των δυσκολιών στην εύρεση ενός μοναδικού κοινού μοντέλου αναπαράστασης. Η μέθοδος ανάλυσης του Ευαίσθητου Ανάγλυφου (Sensitive Relief) αναγνωρίζει στοιχεία του αστικού τοπίου αξιόλογα ως προς τον προσδιορισμό της ταυτότητας των τόπων και ικανά να επηρεάσουν την πολιτιστική και βιώσιμη δομή της πόλης. Τα νέα αυτά στοιχεία και η πολυπλοκότητα αυτών των τόπων αναπαρίστανται σε ένα πολυσύνθετο χάρτη. Ο στόχος της παρούσας εργασίας, που διεξήχθη στο πλαίσιο μιας συμφωνίας μεταξύ του Consiglio Nazionale delle

Ricerche (Εθνικό Συμβούλιο Έρευνας) και του *Dipartimento di Progettazione Urbana, Università di Napoli Federico II* (Τμήμα Πολεοδομικού Σχεδιασμού, Πανεπιστήμιο Νάπολης Federico II), είναι να διερευνήσει τη δυνατότητα δημιουργίας ενός ειδικού λογισμικού "PlaceMaker", για τη σύνδεση και την επικοινωνία των σύνθετων πληροφοριών που περιέχονται σε ένα χάρτη, αξιοποιώντας τα στοιχεία αυτά και ενισχύοντας τη σημασία τους. Το λογισμικό πρόγραμμα "PlaceMaker" συγκεντρώνει, επεξεργάζεται και αναδομεί τα δεδομένα από αποτυπώσεις που βασίζονται στην αναγνώριση του τόπου, την αντιληπτική οργάνωση του χώρου, τη διαγραμματική επεξεργασία της αναπαράστασης, τις φωτογραφικές και video-καταγραφές και αντιπαραθέτει τα δεδομένα αυτά με εκείνα που προέρχονται από τις παραδοσιακές χαρτογραφικές αναλύσεις, τα ερωτηματολόγια προς τους κατοίκους. Επιπλέον, για να γίνει το PlaceMaker περισσότερο προσβάσιμο τόσο στους ειδικούς όσο και στους μη ειδικούς, στόχος της παρούσας εργασίας είναι η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα δεδομένα μπορούν να αναπαρασταθούν εποπτικά ώστε να αποτελέσουν εργαλεία ευέλικτα και διαδραστικά και να υποστηρίξουν το βιώσιμο μετασχηματισμό και δόμηση των πόλεων.

Λέξεις κλειδιά

Αστικό τοπίο, ταυτότητα του τόπου, το "ευαίσθητο ανάγλυφο" του αστικού χώρου, σύνθετη θεματική χαρτογράφηση με πολυμέσα και ευέλικτο πρόγραμμα H/Y, βιώσιμη ανάπτυξη πόλεων.

Urban landscape, Place Identity and Their Components: A New Software Tool for Supporting the Sustainable Urban Planning and Design

The new structure of the contemporary city is unpredictable and complex, especially given the continuous mix of cultures which brings new elements to the already multiple identity of places, breaking, mixing and recomposing the complexity of urban life. In order to explain such new sites and give new terms, several researchers have tested new methodologies, maps, multimedia images, hypertext, software, able to render this complexity and to permit readability. One matter remains open-ended: the dialogue of these tools with administrators and planners, but also with non-specialists of those sectors, common users of the place, inhabitants, because of the difficulties finding a single shared model of representation. The method of analysis of the Sensitive Relief identifies the elements of the urban landscape which have value for the identification of the places and are able to influence the cultural and sustainable city construction; those new elements and the complexity of those places are represented in a complex map. Starting from those premises, the aim of this work, carried out in the frame-

work of a Convention between Consiglio Nazionale delle Ricerche and Dipartimento di Progettazione Urbana, Università di Napoli Federico II, is to investigate on the possibility to create a PlaceMaker, a suitable software to connect and communicate the complex information contained in the complex map and give value and significance to those data. The Sensitive Relief assembles, elaborates and reconstructs the data deriving from surveys based on physical reconnaissance, sensory perceptions, graphical elaboration, photographic and video records, and sets this data against that provided by an overview of expectations, an analysis based on traditional cartography and a questionnaire given to local inhabitants. Furthermore, to make the PlaceMaker more accessible to specialist and non-specialists in the field, aim of this work is to comprehend how to visually represent the data to make them become flexible and interactive work tools and to support the sustainable city construction and transformation.

Keywords

Urban landscape, place identity, sensitive relief, multimedia software for thematic mapping, sustainable urban planning.

1. INTRODUCTION

The new urban features are not easily identifiable and cannot be easily represented through traditional cartography and tools of representation. To study the transitoriness and the complexity of these urban facts, new typologies of analysis and supporting tools are, at present, under elaboration and experimentation. The questions connected to the study of aspects that are not univocally translatable into objective facts regard in particular three appearances: the *scientificity*, and so the objectivity, of the results and the *repeatability* of the method in different kind of contexts; the *updating capability*, and so the possibility to add new data, to modify the existing ones, to obtain other results; the times, and so the sustainable possibility of using the results respecting the evolution of a sustainable programming and town planning process. Two main distinctions can be operated about the contemporary methods of analysis of the city places, concerning the theoretical approach and the type of instrument used to make explicit the results. Some of the principal types of approach to the analysis of the places are represented by the virtual, multiscale, lateral, configurational and nomadic approaches (Sepe, 2004), that can be split into two categories:

- the first category of approach, which includes the virtual, the lateral and the nomad, make use of atlases, maps, schemes, video to represent the products of their analyses;

- the second category, which includes the multiscale and the configurational approaches, is based on data processing tools and, in particular, software tools for the collection and the management of the data.

The study of these approaches has motivated the development of a new approach that can be defined complex-sensitive, based on the Sensitive Relief method. The complex-sensitive approach can be included into the first group with respect to the adopted methodological tools, but also in the second group as regards the supporting tool used for the analysis. The two principal categories of approaches, and the relative tools of representation, are described in the following. Then, the complex-sensitive approach is illustrated with particular attention to a new software tool, named PlaceMaker, which is under development.

2. CONTEMPORARY METHODS OF URBAN ANALYSIS

The **virtual approach** to analysing the urban places is an approach that finds its expression in the myriads of sites created through the use of the network. These are spaces, squares, architecture, platforms and gateways which, despite borrowing terms from the constructed world, are not physical places, but are able to influence movement, behaviour and habits. The resulting map is a sort of virtual architecture whose concrete meaning lies in the virtual paths that we habitually take.

City of bits by W.J. Mitchell is a comprehensive study to a new type of city, an increasingly important system of virtual spaces interconnected by the information superhighway. Mitchell makes extensive use of practical examples and illustrations in a technically well-grounded accessible examination of architecture and urbanism in the context of the digital telecommunications revolution, the ongoing miniaturization of electronics, the commodification of bits, and the growing domination of software over materialized form. Mitchell analyses the single components of the system of new virtual spaces, the superhighway of information, of social, work, cultural places, Internet meeting and of the various virtual communities that is being created, each with different attitudes, uses and needs, but joined by the virtual distance that divides them at the same time. The analysis proposed by Mitchell represents a sociological and cultural example of a reality dominated by the Net that we have experienced in the last few decades and which is now ready to change profoundly and as yet uncontrollably people's lives and the space in which they circulate. Architecture and urban planning are inserted within a context suggested by the digital telecommunications revolution so as to describe an invisible reality. The result is a picture of the change in architectural and urban space and its users/inhabitants due to the technological innovations introduced by the Net today and in the future: a sort of

underlying platform, constructed by reference to films, cities, famous people, monuments, museums, libraries, theatres, hospitals, banks, professional people, types of business on which to build the future of the city.

The **lateral approach** is an approach to interpret the urban landscape that presupposes a cross-sectional analytical approach to study an area from different points of view and at different scales of interpretation. Such an approach is also based on the perceptual, sociological or anthropological aspects or on all three together. It is an analytical method whose foundations lie in the urban studies of Lynch and Cullen, and results in maps, eclectic atlases, artworks and any tool deemed useful for representing the elements observed.

Stefano Boeri with the USE (Uncertain States of Europe), a research program on contemporary Europe, studies the change in real time of contemporary space and investigates elements testifying the changes in people's behaviour and the flows of goods and ideas in contemporary Europe. The aim is to construct a network consisting of people with various skills applied to observing the contemporary urban condition.

European cities are analyzed horizontally, vertically and cross-sectionally in order to comprehend the dynamics, desires and idiosyncrasies of the inhabitants, and the economic and cultural energies that run through them. The USE proposes to interpret the changes in society starting from indications which do not appear significant, observing places, people and cultures from the standpoint of the sociologist, artist and architect, and with the attitude of an investigator. The aim is to convert into comprehensible language the complexity of contemporary changes, offering new interpretational keys for surveying the urban landscape. The USE has produced *eclectic atlases*, which propose new ways to study the correspondence between space and society. Eclectic atlases consist of heterogeneous texts with photos, geographic descriptions, classifications, reports, which all share the same visual approach. *Eclectic atlases* produce temporary maps which represent places laterally, moving at the same time between physical and mental space; test lateral ways of viewing and representing urban areas, producing local maps and biographies of sites; narrate of an individual path in space, representing them in order to establish contact with the area.

The **nomadic approach** has its roots in the deambulations of Costant and the paths of the Situazionist and is founded on the study of an area based on knowledge gained through direct experience.

The survey method created by the Stalker group is to identify new operating categories for architecture through the action of walking; to wander in the city without control and unpredictably: a sort of archipelago of mobile geometries found in urban structures, whose map is also "mobile" like the area crossed and the tool used to cover it.

The Stalker studies the area, paying attention to areas of rejection and abandonment, to voids and urban spaces undergoing change. Such surveys are developed on various levels and with different representations of the spaces that they call Actual Territories. These are marginal areas, places of memory, space of the comparison between nature and artifice, which are difficult to define, represent and project. They can only be known by direct experience, through the use of testimony rather than representation. The Stalker crosses areas on foot so as not to have no support from mediating tools and in order to participate in their dynamics: it is a type of nomadic search for knowledge, without necessarily having to define the quest of knowledge, because the action of crossing is for the Stalker already a creative action. Intensifying one's perception and willingness to listen are necessary conditions for the areas to reveal themselves, and the empty spaces encountered are the background against which to interpret the form of the city that otherwise would appear homogeneous, devoid of complex evolutionary dynamics.

They experience the agglomerated city as a large cognitive map that is updated with continuous crossing; grasping this truth means relating to it dynamically, being able to dissect the complex design of the urban landscape.

The **multiscale approach** is an approach that presupposes knowledge and attainment of a very large body of data from different sources able to interact and supply the answers required to interpret an area. It is a type of approach that from some points of view may be described as the completion and extension of a GIS into a more dynamic and flexible form (IAAC Metapolis, 2003).

The analysis elaborated by the MVRDV group for the RhineRuhrCity research project is based on the idea that cities are complex organisms rich in inner connections. Moreover, cities must be able to ensure the coexistence of a set of diversified functions and facilities, that entail enormous economic advantages. Smaller urban areas cannot offer the same complexity of facilities with respect to cities, which have the edge in terms of supply. In order to make the former competitive, the solution of the MVRDV lies in networks, in the creation of complex systems of towns, cities and regions. Combining hard and soft resources intelligently, multicentre cities can be competitive because they combine the variety of resources of large centres with better quality of life.

The hard resources are constituted by the resources which comprise nature, commercial structures, cultural attractions, architecture, museums, monuments, while by soft resources are the population, culture, the heritage of traditions. In order to successfully network the multicentre urban areas and the cities, the two types of resources must be connected by a combination of physical and IT networks. The body of information that may be available in relation to a region is extremely large and constantly changing; integra-

tion between hard and soft features is very complex, and it is very difficult to represent the networks of interdependence for all the regions.

The MVRDV have produced a set of software called "The regionmaker" to study the region of the Ruhr, that combines the functions of a search engine, a graphic interface and a browser. These tools are able to collect demographic data and values supplied by the GIS and it is possible to consult maps, diagrams, access data banks, export satellite images, log on to the Internet, and use CAD planning. The development of the program is related to the additional representation of the movement of people, goods and information, such as the question of residential flats.

The **configurational approach** regards the study of the relations which considers the other relations in a complex. As it is shown by the Ben Hillier and its group work, Space syntax research controls the physical complexity variables treating built environments as systems of space, analysing them configurationally. Furthermore Hillier tries to uncover the patterns and structure of those variables. Space syntax techniques have also been used for research in other fields as archaeology, information technology, urban and human geography, and anthropology.

The most important aspect of Space syntax is represented by the set of methods for analysing patterns of space in the built environment to find spatial structures in cities and relate them to the way people move, stop, and interact. Space syntax models analyse some pattern of real space using simple mathematical tools that typically relate all elements to all others up to some limit. This method has been used by Hillier, including axial analysis to observe the network of streets and walkways cities, and visibility graph analysis to study patterns of visual fields in public spaces. The result is represented by an axial map of an urban area and its context. Some paradoxes may arise under certain geometric configurations of Space syntax maps, that have been highlighted by Carlo Ratti.

Furthermore, a set of software tools are now available to perform Space syntax analysis. One of the most used tools is *Axman*, an application to perform axial analysis on single buildings or entire cities (Hillier and Stutz, 2004).

The **complex-sensitive approach** studies the urban places in all its complexity; it is sensitive because it is open to all the stimuli provided by the places and seeks to identify and represent elements linked to features which are both perceptive and objective, permanent and transitory. The main method of analysis that represents this kind of approach is represented by the Sensitive Relief. The Sensitive Relief is a method for analysing the urban landscape designed to identify elements that do not feature in traditional mapping and which constitute the contemporary identity of the places, representing them in a map that renders the place intelligible. The Sensitive Relief, differently from other approaches

of analysis which study only one aspect of the site (perceptive, urban, etc...) or from other multidisciplinary approaches which collect many data with many difficulties to manage them, considers the places from all points of views and with different but comparable tools of relief. This method assembles, elaborates and reconstructs the data deriving from surveys based on physical reconnaissance, sensory perceptions, graphical elaboration, photographic and video records, and sets this data against that provided by an overview of expectations, an analysis based on traditional cartography and a questionnaire given to local inhabitants .

The Sensitive Relief analysis produces a map that provides a complex but immediately understandable reading of the sites, constituting an important instrument for sustainable construction. In order to support the method of analysis in all its phases and the creation of the map, a specific software called *PlaceMaker* is under development to connect and communicate the information contained in the complex map and give value and significance to those data.

A useful reference in the creation of the software has been the search carried out on the products and their applications which connect the GIS with the multimedia potentiality, *multimedia GIS* (Ayeni *et al.*, 2004); software for the construction of conceptual maps, *knowledge manager* and *mind manager* (ITS), software for the construction of urban interactive observatories or maps for the participation of citizens in the planning process, *citymap* (Graziano, 1999; Marinelli, 1999).

3. PLACEMAKER

PlaceMaker is a software of support to the method of analysis of Sensitive Relief and to all its phases (Sepe, 2005). The prime users of these tools are: urban planners, administrators, citizens. With PlaceMaker it is possible to represent and read the places of a territory through the realization of interactive dynamics and multimedia maps. The representation of the places is realized by means of the insertion in maps of symbols and elements connected to multimedia schedules that can be continuously updated.

3.1. Characteristics of the Software

The main characteristics of PlaceMaker are:

- flexibility,
- facility and rapidity of use,
- strong graphical impact, and
- indexing of the results.

The **flexibility** makes it possible to conserve, manage, modify and update in a particular format the multimedia data that are necessary for the creation of the multimedia schedule, connected to the symbols placed on the maps.

With simple and fast operations the creation of the maps takes place on the basis of an official traditional cartography or other kinds of maps. In map construction the cartography can be made easier by tracing the contours through the use of lines, tracing filled parts through the use of areas, or leaving these complete. The map is therefore constituted by a cartographic base on which are inserted a series of symbols to which the multimedia database is associated. The multimedia database connected to the symbols contains the data collected in the different phases of the Sensitive Relief method and in particular written texts, schedules, images, planimetries, maps, audiovisuals. Once the symbols are inserted on the map, these can be modified, moved or eliminated. In fact, PlaceMaker possesses a database that allows the creation and modification of the categories of symbols of the Sensitive Relief, used for the entire map. Every database series of categories contains one to which the symbols belong: the areas and the lines are defined according to category, name, colour and thickness; the symbols are defined according to category, name and dimension. The software contains a basic number of categories of symbols related to the Sensitive Relief, but it is possible to create others. Once the database of categories has been constructed, the symbols can be positioned on the base map, making it possible to connect the information referred to the places with the related multimedia schedule. It is also possible to connect the symbols with other symbols, maps or internet addresses. The partial maps and the created symbols for the final complex map can be overlapped and connected, the final product being characterized by a strong graphical impact. In order to facilitate the construction of the final complex map and consultation of the information when many data are present on one map, it is possible to decide the categories of areas, lines and symbols that must appear on the map and overlap the different maps in transparency. In order to render the results of the analysis objective and useful to sustainable urban construction, the software connects the symbols of the complex map to numerical indices that allow the calculation of quality, potentiality and weakness of the places represented in the map.

3.2. Supporting the Sensitive Relief Method

The Sensitive Relief is constituted by five phases and a Phase zero that consists in the construction of the grid required for the operations which are to be implemented later. With the use of PlaceMaker it is possible to collect different kind of database to contain the different types of data collected: data from the anticipatory analysis (sketches, poems,

collages, etc...); denominative and perceptive (through words), graphical (signs and symbols), photographic (fixed images), video (moving images) reliefs; the elements deduced from the study of traditional planimetries (graphic signs, symbols etc...); the questionnaire administered to visitors to the places in question (sketches, words, etc...).

Once it has been decided which categories of elements to analyse and the corresponding measurement parameters, within one year taken as the reference period for urban changes, the days which are the most significant and the time slices for the relief need to be connected to the symbols. PlaceMaker allows the construction of the map following the different categories and measurement parameters selected.

Every phase produces a map with the multimedia symbols and the related schedule. Each of the first four phases produces a partial map with symbols and the related schedule; the fifth phase produces the final complex map with symbols and related schedule of syntheses.

The first phase is devoted to an anticipatory analysis aimed at a primary investigation of the place; after the preliminary choice of the city and of the part or parts to be analyzed, the ideas about that particular area can be described using any type of instrument or tool of expression, using the information known before the first inspection. These notes can be represented in different ways and the result of this phase will be a map of the ideas emerging. In this phase, the data of the expectations can be inserted on the map using written text, drawings (sketch or other), images and video, always referred to a specific area. With PlaceMaker it is also possible to insert directly the text in word format or to make a sketch in electronic format. Once the analysis of the expectations has been carried out with a synthesis operation it is necessary to assimilate a text or an image or other to a symbol; if the database does not contain the adequate symbol an appropriate one must be created. Such data are necessary in order to construct the multimedia schedule to connect to the symbols. Once the symbols have been inserted on the map the first phase of the Sensitive Relief is concluded.

The second phase is that of the five reliefs (surveys). PlaceMaker makes it possible to collect the different data of those reliefs. The first relief, the denominative one, consists in the collection of the data regarding constructed elements (presence of monuments, buildings, etc.), natural elements (presence of urban green areas, trees, animals etc...), transportation mode (presence or passing of cars, buses etc...), people (presence of tourists, residents, etc...). The localization of all these elements and the kind and amount, expressed as a low, medium or high percentage, are indicated. As well as the denominative data base there is a cognitive one which constitutes a kind of flexible input, where it is possible to insert elements which are not decided previously, but deduced during inspection. The

second relief is perceptive; a survey is carried out of the smell, sound, taste, touch and visual sensations, and of the global perception, focusing on the localization, type, amount (present in low, medium, high percentage) and the quality (non-influential, pleasant, annoying perceived feeling). The survey of the amount and quality of the data, the three options regarding, respectively, the percentage of presence and the feelings induced, are intended to summarise the processing of data that can however be extended during collection. The next relief is the graphical one that consists in sketching the places; the sketches will represent the area in question according to a visual-perceptive standpoint and will be supported by annotations where necessary. This operation constitutes a preliminary study for the construction of the graphical symbols for the sensitive map. Photographic and video reliefs of the whole study area are carried out, taking care to record the state of the facts rather than an interpretation of the places. The product of the five reliefs is a map visualizing the results obtained from the different reliefs. Once the five reliefs have been carried out, in addition to the nominal and cognitive database, also the sketches in digital format, the images and the video are inserted in PlaceMaker. A second partial map with symbols and related multimedia schedule is constructed from the information deduced from the second phase.

The third phase involves the analysis of the traditional cartography of the selected sites of the city. The types of maps used in this phase, and which PlaceMaker has to acquire, derive from different disciplines and depend on the nature of the place; the study is effected at the urban scale, in order to identify the characteristic elements and their relationships with that particular area, and at the areal scale, in order to identify the relationships between the site and the whole city. The result of this phase is a map with the identification of the components required for the description of the site that can be found only through a traditional planimetric reading. The symbols of this map will not be associated with a multimedia schedule but with the symbols of two traditional maps.

The fourth phase is that of the questionnaire administered to visitors to the area with the aim of gaining an idea of the place perceived by those who are not involved in the study and are not specialists in related fields, but only perceive the site as users, at various levels: the inhabitant, the passer-by, the tourist. The questionnaire consists of questions asked on the basis of images of the area and an inspection visit with the interviewee. The information deduced from the questionnaire will be transferred onto a map that, like the previous ones, will constitute the basis for the construction of the complex map. The information deduced from the questionnaire is transferred on the fourth partial map and the schedule associated to the symbols will be constituted mostly from images and written texts.

The fifth phase involves assembling the collected information. In this phase, we test the maps produced, the congruence of the various collected data, and choose the useful elements to construct the final complex map. The recorded data represent the basis for the construction of the graphical system of symbols and the related multimedia schedule.

By suitably overlapping the maps obtained from the previous phases with PlaceMaker it is possible to produce the final complex map. The symbols created for the construction of the complex map, final result of the analysis, as well as being connected to the database are translated by PlaceMaker into numerical indices to allow the calculation of data useful for the study of the sustainability of the places, such as liveability, well-being, chaoticity, etc... Finally, the map can be elaborated in relation to the changes that happen on the territory through the updating of the multimedia database and symbols. The following figures (see Figures 1 and 2) show two windows of the software regarding a complex map and a multimedia schedule related to the symbolic place.

Figure 1. PlaceMaker: the complex map

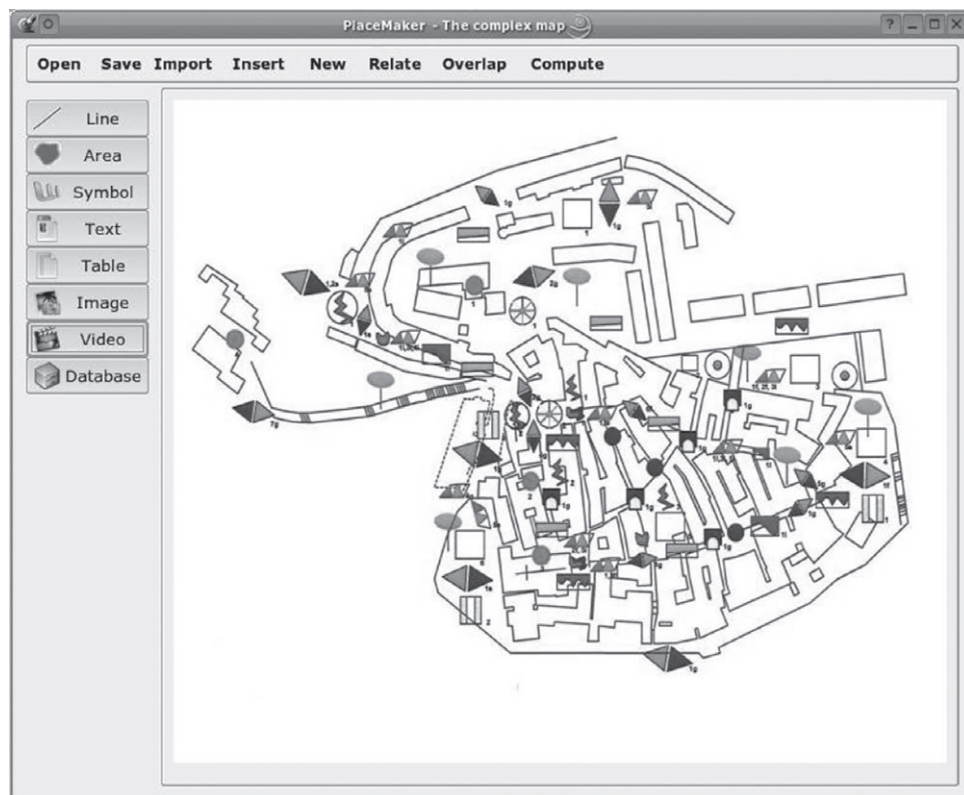
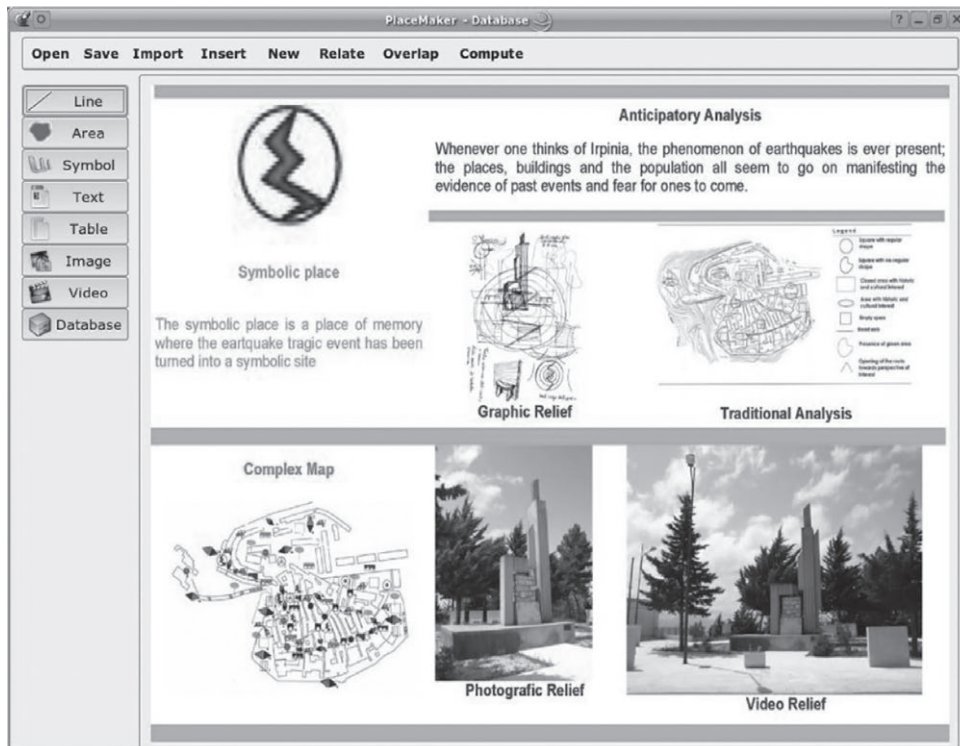

Figure 2. PlaceMaker: multimedia schedule related to the symbolic place

4. CONCLUSION

The new structure of the contemporary city is unpredictable and complex, especially given the continuous mix of cultures which brings new elements to the already multiple landscapes, breaking, mixing and recomposing the complexity of urban life. The aim of this work, carried out in the framework of a Convention between Consiglio Nazionale delle Ricerche and Dipartimento di Progettazione Urbana, Università di Napoli Federico II, was to investigate new methods for analysing the urban places and the sustainable city construction and the new tools to represent it in order to identify the new elements of the present-day urban identity, which are also able to cause cultural changes. The questions connected to the analyses which study aspects not univocally translatable into objective facts regard in particular three appearances: the *scientificity*, the updating and the times. It is observed that a category comprising virtual, lateral and nomadic approaches uses atlases, maps, video in order to represent the products of specific analyses, while another category comprising

the multiscale and configurational approaches uses software to support the collection and management of the data. The study of these approaches has motivated the development of a new approach, that can be defined complex-sensitive, which regards the method of analysis of the Sensitive Relief, which it is possible to insert inside the first category as regards the used methodological approach and inside the second category as regards the support tool to the analysis, and, in particular, the study currently in elaboration on the software PlaceMaker. PlaceMaker is a software of support to the method of analysis of Sensitive Relief and all its phases. With PlaceMaker it is possible to represent and read the places of a territory through the realization of interactive dynamics and multimedia maps.

The symbols created for the construction of the complex map, final result of the analysis, as well as being connected to the database are translated into numerical indices to allow the calculation of data useful for the study of the sustainability of the places, such as liveability, well-being, chaoticity. The main characteristics of PlaceMaker are: flexibility, facility and rapidity of use, strong graphical impact, indexing of the results.

Thanks to those characteristics, the prime users of these tools are: urban planners, administrators, citizens all involved in the sustainable city construction.

References

- Ayeni O. O., Saka D. N., Ikwuemesi G. (2004) "Developing a multimedia GIS database for tourism industry in Nigeria", Proceedings: *ISPRS*, Istanbul.
- Graziano L. (1999) "Il sistema autore per creare progetti interattivi on-line", Proceedings: *INPUT '99*, Venezia.
- Hillier B. and Stutz C. (2004) "New methods in Space Syntax", *Urban Design*, 93: 32-33.
- IAAC Metapolis (2003) *Hipercatalunya, Research Territories*, Barcelona: ACTAR.
- Istituto per le Tecnologie della Costruzione [ITC], <http://www.iris.ba.cnr.it/ofanto/>
- Marinelli A.M. (1999) "Uno strumento interattivo per il progetto urbano", Proceedings: *INPUT '99*, Venezia.
- Sepe M. (2004) "Complex mapping of the urban landscape: new methods and complex maps", Proceedings: *IPHS International Planning History Conference*, Barcelona.
- Sepe M. (2005) "The PlaceMaker: a flexible and interactive tool to support the sustainable city construction and transformation" Proceedings: *Sustainable planning and development 2005*, Southampton: WIT Press.

Marichela Sepe

• Dipartimento di Progettazione Urbana e di Urbanistica Università di Napoli Federico II,
Via Forno Vecchio 36, 80134 Napoli, Italy
e-mail: marisepe@unina.it

Το παρόν και το μέλλον του ελληνικού αστικού τοπίου

Βύρων Ιωάννου

Δρ., Αρχιτέκτων Μηχανικός, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Κύπρος

Κωνσταντίνος Σερράος

Επίκουρος Καθηγητής, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Περίληψη

Η παρούσα εργασία διερευνά τις βασικές παραμέτρους που επιδρούν στο μετασχηματισμό των αστικών μορφών, εστιάζοντας στα στοιχεία εκείνα που καθορίζουν το χαρακτήρα της ελληνικής πόλης. Μια πρώτη σημαντική ομάδα τέτοιων παραμέτρων συνδέεται με την ενδογενή κοινωνικο-οικονομική δυναμική των πόλεων. Οι σταδιακά προστιθέμενες επάλληλες στρώσεις (layers), του αστικού ιστού, αποτελούν βασικό, παράγοντα διαφοροποίησης ή ποικιλομορφίας, που οδηγεί σε αστικά τοπία, που κατά κανόνα αποκλίνουν από το "ευρωπαϊκό παράδειγμα". Ένα δεύτερο σύνολο παραμέτρων συνδέεται με τις νέες τάσεις και εισροές από την Ευρωπαϊκή και διεθνή πραγματικότητα, οι οποίες θεωρείται ότι συνιστούν στοιχεία ομοιογένειας της εικόνας του αστικού τοπίου. Η εργασία επιχειρεί να διερευνήσει αυτή την υπόθεση στην περίπτωση της ελληνικής πόλης. Τα συμπεράσματα από συγκεκριμένες μελέτες περίπτωσης συνοψίζονται και παρουσιάζονται σε δυο στάδια: αρχικά περιγράφονται οι αιτίες και οι συνθήκες που διαμόρφωσαν το ελληνικό αστικό τοπίο στις αμέσως προηγούμενες δεκαετίες, ενώ σε μια δεύτερη φάση εξετάζονται οι παράμετροι που οδηγούν σε μεταβολές της εικόνας και της δομής του αστικού ιστού. Τέλος επιχειρείται μια ποιοτική και ποσοτική εκτίμηση των έως τώρα, αλλά και των μελλοντικών, με-ταβολών.

Λέξεις κλειδιά

Αστικός ιστός, αστικό τοπίο, ελληνική πόλη, αστικός μετασχηματισμός, παγκοσμιοποίηση, τοπικότητα.

The Present and Future of the Greek Urban Land-scape

This paper is concerned with the evolution of urban forms and landscapes; it investigates the specific characteristics of the Greek cities and the parameters having a critical impact on their landscape formation and transformation. As such are examined: (a) the socio-economic processes; (b) the successive development and redevelopment of urban areas and the various layers of landscapes generated over time; (c) the established global design trends that tend to ho-mogenize the landscape of cities. The analysis of the Greek case study cities points first the conditions that generated the urban landscapes in the last decades, and then, the parameters nowadays affecting the urban landscapes and structure and image. In the conclusions, the paper attempts to make a quantitative and qualitative assessment of the present and future trends.

Keywords

Urban area, urban landscape, Greek city, urban transformation, globalization, locality.

1. ΠΡΟΫΠΑΡΧΟΥΣΕΣ ΔΟΜΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

1.1 Πολεοδομική εξέλιξη

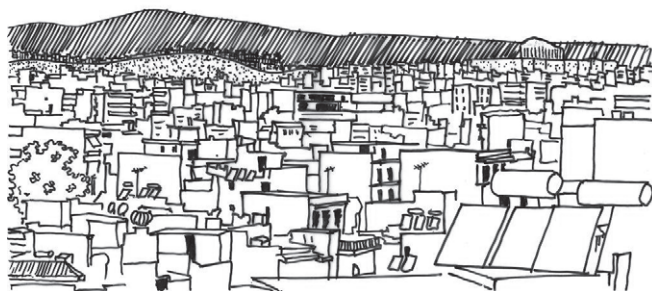
Η περίοδος 1950-1980 αποτέλεσε την κύρια φάση της έντονης αστικοποίησης στην Ελλάδα και παρήγαγε το μεγαλύτερο τμήμα του αστικού ιστού που υπάρχει και λειτουργεί στις μέρες μας. Η εικόνα της ελληνικής πόλης, έτσι όπως την προσλαμβάνουμε σήμερα, σχηματίστηκε κάτω από μια σειρά αδυναμιών στην κοινωνική και οικονομική δομή της χώρας, καθώς επίσης και στο σύστημα σχεδιασμού και ελέγχου της δόμησης. Ειδικότερα, ορισμένες **κρίσιμες παράμετροι** που συνδέονται με την παραπάνω διαδικασία αφορούν, μεταξύ άλλων, στην κυριαρχία της ατομικής ιδιοκτησίας, στην υψηλή κατάτμηση της αστικής γης –ως αποτέλεσμα της τάσης για μεγιστοποίηση της γαιοπροσόδου (Μαντουβάλου, 1996)–, στην επιτακτική ανάγκη για στέγαση νέου αστικού πληθυσμού σε συνδυασμό με την ανυπαρξία μιας αντίστοιχης οργανωμένης κρατικής παρέμβασης, καθώς επίσης και την ιδιότυπη ενεργοποίηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, που οδήγησε (από το 1950 και μετά) στη διοχέτευση σημαντικών κεφαλαίων στον κατασκευαστικό κλάδο.

Το μεγαλύτερο μέρος της **οικοδομικής μάζας** έχει επομένως αναπτυχθεί σε μια σύντομη χρονική περίοδο, περίπου 30 ετών. Η διαδικασία της "αντιπαροχής", που προφανώς συνδέεται με την επιδίωξη μεγιστοποίησης του κέρδους μέσα από την εκμε-

τάλλευση της γης, ήταν (και παραμένει) τόσο ισχυρή, που εξετόπισε κάθε αρχιτεκτονική/συνθετική πρόθεση, σε επίπεδο, τόσο κτιριακό, όσο και πολεοδομικό.¹

Κυρίαρχος κτιριακός τύπος είναι η **"μεταπολεμική πολυκατοικία"** (Αραβαντινός, 1998), που αποτελεί ένα πολυώροφο κτίριο διαμερισμάτων με ποικιλία χρήσεων πέρα από την κατοικία, τοποθετημένο σε συνεχή αστικό ιστό (βλ. Εικόνα 1). Η μορφή μιας γειτονιάς μεταπολεμικών πολυκατοικιών χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα από αποσπασματικότητα και ομοιογένεια, συγκροτώντας παράλληλα ένα ουδέτερο "φόντο", πάνω στο οποίο θα είχαν τη δυνατότητα, με βάση έναν εύστοχο σχεδιασμό, να αναδειχθούν τα τοπότητα και τα λοιπά χαρακτηριστικά στοιχεία της ταυτότητας της πόλης (Παπαγεωργίου-Βενετάς, 2004).

Εικόνα 1. Χαρακτηριστική όψη περιοχής ελληνικής αστικής πολυκατοικίας (από το κέντρο της Αθήνας)

Τυπικά γνωρίσματα αποτελούν μεταξύ άλλων οι εσοχές στους τελευταίους ορόφους (ρεπιρέ), τα στενά μπαλκόνια, οι τέντες (για ηλιοπροστασία, αλλά και για εξασφάλιση ιδιωτικότητας), τα αδιαμόρφωτα και μη χρησιμοποιούμενα δώματα, οι τυφλές μεσοτοιχίες και τα "αιώνια γιασιά" και τέλος η σχεδόν πλήρης έλλειψη χρώματος.

Η **στενότητα του δημόσιου χώρου** ισχύει ως ένα δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της ελληνικής πόλης, που συνδέεται τόσο με την ραγδαία διαδικασία αστικής επέκτασης (Φιλίππιδης, 1990), όσο όμως και με την απουσία ενός μακροπρόθεσμου και διορατικού πολεοδομικού σχεδιασμού. Είναι άλλωστε γεγονός, ότι η συμβολή του σχεδιασμού, καθ' όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα, περιορίστηκε στις περισσότερες περιπτώσεις στη σταδιακή ένταξη στο Ρυμοτομικό Σχέδιο Πόλης, διαφόρων περιοχών, και εντός αυτών κατά κανόνα, στη χάραξη απλώς και μόνο του καμβά της πόλης, δηλαδή των οικοδομικών τετραγώνων και των δρόμων, συχνότατα δε και με πλήρη αδιαφορία απέναντι στα δεδομένα του φυσικού χώρου των συγκεκριμένων περιοχών (π.χ. κλίσεις εδάφους, χείμαρροι, δασικές εκτάσεις, κ.λπ.) (Αραβαντινός, 1998).

Βασικό αισθητικό πρόβλημα του μεταπολεμικού ιστού αποτελεί τέλος και η **αποδιάρθρωση των κλιμάκων**. Η έννοια της γειτονιάς, ως στοιχείο σύνδεσης του κατοίκου με

¹ Η διαδικασία της "αντιπαροχής" συνίσταται, όπως είναι γνωστό, σε μια συμφωνία μεταξύ του μικροϊδιοκτήτη της γης και του εργολάβου/κατασκευαστή, σύμφωνα με την οποία, ο πρώτος διαθέτει τη γη του, ενώ ο δεύτερος κατασκευάζει με δική του δαπάνη και φροντίδα το κτίριο, από το οποίο ένα μέρος το εκχωρεί στον ιδιοκτήτη, ως αντιστάθμισμα για την παροχή της γης.

το χώρο, είναι εξαιρετικά αδύνατη και στερείται ορατών ορίων ή στοιχείων ταυτότητας και διαφοροποίησης, με αποτέλεσμα τα πολεοδομικά συγκροτήματα να χαρακτηρίζονται από αναρχία στη δομή τους και έλλειψη ιεράρχησης, τόσο σε αισθητικό όσο και σε λειτουργικό επίπεδο.

1.1. Κοινωνική αλληλεπίδραση

Η εικόνα της μεταπολεμικής αστικοποίησης συνδέεται και με την έννοια της "αυτενέργειας" ορισμένων κοινωνικών ομάδων. Αυτή εκφράζεται κυρίως μέσω της **αυθαιρέτης δόμησης**, που στις αστικές περιοχές εκδηλώνεται συχνά με μικρές ή μεγαλύτερες αποκλίσεις από τις ισχύουσες πολεοδομικές διατάξεις (π.χ. προσθήκες ορόφων, κλείσιμο εξωστών και ημιϋπαιθρίων χώρων, κ.λπ.) (Φιλιππίδης, 1990· Μαντουβάλου, 1996· Ιοαννου κ.ά, 2004). Άλλες σημαντικότερες μορφές αυθαιρεσίας στον αστικό χώρο εκδηλώνονται με καταπατήσεις και παράνομη οικοδόμηση δημόσιων, ή ιδιωτικών εκτάσεων, εντός ή εκτός σχεδίου, καθώς επίσης και ρεμάτων και δασικών περιοχών.

Σήμερα πλέον, η επέκταση των αυθαιρέτων περιοχών πρώτης κατοικίας, στα όρια των πολεοδομικών συγκροτημάτων, από εσωτερικούς μετανάστες, έχει περιορισθεί σε σημαντικό βαθμό σε σχέση με το παρελθόν, όμως οι ήδη διαμορφωμένες περιοχές πρώην αυθαιρέτων εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν μεγάλα τμήματα του αστικού τοπίου των ελληνικών πόλεων. Οι περιοχές αυτές, σταδιακά απέκτησαν βέβαια ορισμένα βασικά δίκτυα υποδομής και εντάχθηκαν στο Ρυμοτομικό Σχέδιο Πόλης μετά από διάφορες πιέσεις. Η νομιμοποίησή τους όμως και ο εκ των υστέρων σχεδιασμός, παρά το ότι επιχείρησε να τους παράσχει ένα ελάχιστο επίπεδο υποδομών, συνδέθηκε με υψηλούς Συντελεστές Δόμησης, καθώς επίσης και με έλλειψη δημόσιου χώρου και κοινωνικών υποδομών, με αποτέλεσμα τη σταδιακή εμφάνιση καινούργιων πολυκατοικιών πάνω σε ακανόνιστους, αδιάρθρωτους και ήδη, από πολεοδομική άποψη, εξαιρετικά προβληματικούς ιστούς.

1.2. Φυσικό τοπίο

Το χαρακτηριστικό για κάθε περιοχή αστικό και περιαστικό φυσικό τοπίο συνιστά ισχυρότατο και αναντικατάστατο στοιχείο ταυτότητας για την ελληνική πόλη, σφραγίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη μορφή της, αλλά αφήνοντας επιπλέον και μελλοντικές δυνατότητες περαιτέρω συνολικής βελτίωσης της εικόνας της.

Ειδικότερα, το **φυσικό ανάγλυφο** των ελληνικών πόλεων εμφανίζει κατά κανόνα μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πολυμορφία, ενώ εξασφαλίζει σημαντικές αρετές που αφορούν την ανθρώπινη κλίμακα των αστικών σχηματισμών και την εναλλαγή εικόνων και εντυπώσεων (βλ. Εικόνα. 2).

Εξ ίσου σπουδαίο ρόλο για μορφή της ελληνικής πόλης παίζει επίσης και το **θαλάσσιο τοπίο**, μιας και πολλές ελληνικές πόλεις είναι συνυφασμένες με την εικόνα των θαλάσσιων

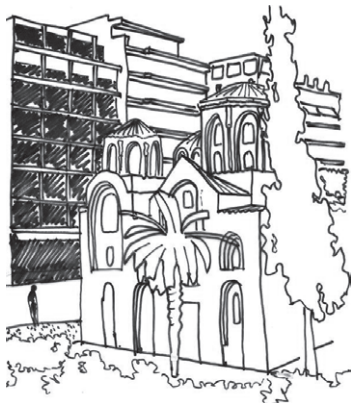
μετώπων τους. Σήμερα πλέον, αν και αποτελεί συνείδηση όλων, ότι οι πόλεις θα πρέπει να ξανακερδίσουν τα θαλάσσια μέτωπά τους (ΕΜΠ-Εργαστήριο αστικού περιβάλλοντος, 1994· Μαυρίδου, 1998), διαπιστώνονται σημαντικά προβλήματα στην ανάπτυξη ενός πολεοδομικού "διαλόγου" μεταξύ πόλης και θάλασσας (αισθητικού, αλλά και λειτουργικού), ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, και της αναποτελεσματικότητας των έως τώρα πολιτικών για την προστασία και ένταξη αυτού του στοιχείου στον αστικό ιστό.

Εικόνα 2. Καβάλα

Τα ενδιαφέροντα φυσικά στοιχεία των ελληνικών πόλεων και οικισμών συμβάλουν θετικά στην πολεοδομική και αισθητική ποιότητα του οικιστικού περιβάλλοντος. Η πόλη προσφέρει φυγές, τόσο προς το βουνό, όσο και προς το παράκτιο μέτωπο.

Εικόνα 3. Ανάκτορο Βαλεριού στην πλατεία Ναυαρίνου στη Θεσσαλονίκη

Η ύπαρξη σημαντικών ιστορικών μνημείων στον αστικό ιστό, σφραγίζει την εικόνα της πόλης.

1.3. Ιστορικό τοπίο

Τα ιστορικά σύνολα και τα αρχαιολογικά ευρήματα αναπτύσσονται σε μεγάλα τμήματα δομημένων περιοχών, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις ο ιστορικός ιστός συμπίπτει με τις σύγχρονες χαράξεις. Η "εικόνα του αστικού τοπίου", συνδέεται επομένως εντονότατα με τα κατάλοιπα της ιστορίας του κάθε τόπου (ΕΜΠ-Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης, 2000) (βλ. Εικόνα 3), τα οποία αποκτούν μια ολοκληρωμένη χωρική διάσταση στα **ιστορικά κέντρα**.

Αν και αυτά διαθέτουν, κατά κανόνα, στοιχεία με έντονη "αισθητική δράση", που σφραγίζουν την εικόνα του αστικού ιστού και του προσδίδουν αισθητική και πολεοδομική αξία, το γεγονός, ότι η διαδικασία της **"ανοικοδόμησης"** στέρησε την ελληνική πόλη από μεγάλα τμήματα ιστορικών συνοικιών, σε

συνδυασμό με τη διαπίστωση, ότι η σύγχρονη πόλη και οι δραστηριότητές της αναπτύσσονται πλέον έξω από τα ιστορικά κέντρα, καθιστά αναγκαία την αναζήτηση συνδέσεων και επαφών (οπτικών, λειτουργικών, συμβολικών, κ.λπ.) μεταξύ αυτών των δύο ενοτήτων (ιστορικού κέντρου και σύγχρονης πόλης), με έμφαση, μεταξύ άλλων, στις περι το κέντρο περιοχές, στις περισσότερο απομακρυσμένες αστικές και περιαστικές ζώνες, καθώς επίσης και στις εισόδους της πόλης.

2. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ. ΝΕΕΣ ΕΙΣΡΟΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ

2.1. Η συνέχιση της ενδογενούς δυναμικής

Εξετάζοντας την εξέλιξη ορισμένων σχετικά πρόσφατων οικιστικών επεκτάσεων στην Ελλάδα, αντιλαμβανόμαστε εύκολα, ότι το εφαρμοζόμενο **μοντέλο σχεδιασμού** μιας γειτονιάς (υπό την επίδραση διαφόρων εξωτερικών πιέσεων, ή και λόγω δικής του εσωτερικής αδυναμίας), εξακολουθεί να είναι, αυτό του, γνωστού μας εδώ και δεκαετίες, "Ρυμοτομικού Σχεδίου". Το γεγονός αυτό είναι μεταξύ άλλων και αποτέλεσμα της ετεροχρονισμένης έγκρισης και εφαρμογής πολεοδομικών σχεδίων, έτσι ώστε τελικά, σε "πολεοδομικούς καμβάδες" της δεκαετίας του 1980 ή και παλαιότερους, να κτίζονται γειτονιές του 2000.

Παράλληλα οι όποιες προσπάθειες "**ανάπλασης**" αστικών πυκνοδομημένων περιοχών, περιορίζονται κατά κανόνα σε ήπιες διευθετήσεις/διαμορφώσεις του δημόσιου χώρου, αποφεύγοντας ριζοσπαστικότερες προτάσεις (π.χ. για κατεδαφίσεις κτηρίων) προς όφελος του δημόσιου χώρου και της ανάδειξης της ιστορικότητας της πόλης (Ζήβας κ.ά, 1977).

Αλλά και σε επίπεδο κτιριακού **κελύφους**, επικρατών τύπος εξακολουθεί να είναι η "αστική πολυκατοικία", η οποία αν και έχει βελτιωθεί σε επίπεδο κατασκευαστικής, λειτουργικής, αισθητικής και αρχιτεκτονικής ποιότητας, ανταποκρινόμενη στις απαιτήσεις του σύγχρονου κάτοικου-χρήστη, σε επίπεδο πολεοδομικό, ιδιαίτερος δε όσον αφορά την εικόνα της πόλης, πέρα από κάποιους χρωματικούς ή και μορφολογικούς πειραματισμούς, δεν έχει καταφέρει να πετύχει αξιοσημείωτες προόδους. Ορισμένα νεώτερα στοιχεία, που οφείλονται εν πολλοίς και στις μεταλλαγές των εκάστοτε ΓΟΚ, αφορούν μεταξύ άλλων τη δημιουργία pilotis (προς εξυπηρέτηση των αναγκών στάθμευσης), τη διόγκωση των εξωστών, καθώς επίσης και τους (συχνότερα άκομψα και παράνομα κλεισμένους) ημι-παίθριους χώρους.

2.2. Μεταβολές στον πολεοδομικό χαρακτήρα

Η σημαντική βελτίωση των αστικών και υπεραστικών μεταφορικών υποδομών, κυρίως με την αναβάθμιση παλαιών και την κατασκευή νέων οδικών αξόνων, κόμβων και μέσω μαζικών μεταφορών, καθώς και η αύξηση της ιδιοκτησίας του ΙΧ αυτοκινήτου, ευνόησαν την ανάπτυξη **περί-αστικών** ή και **έξω-αστικών οικιστικών πολεοδομικών σχηματισμών**. Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα νέο στοιχείο που διαφέρει από τον "παραδοσιακό" χαρακτήρα της ελληνικής πόλης, η οποία διακρινόταν για τον πυκνό και συνεχή δομημένο ιστό της. Πολλές επομένως από τις νέες οικιστικές αναπτύξεις, εύλογα θα περιγράφονταν πλέον ως αραιοδομημένες και ημι-αστικοποιημένες μικτές περιοχές αγροτικής γης και κατοικίας, ή με άλλα λόγια θα χαρακτηρίζονταν, πολύ εύστοχα, ως "αστικοαγροτικά συνεχή" (Αραβαντινός, 2001). Δυστυχώς, σε αρκετές από αυτές τις περιπτώσεις, η υψηλή πυκνότητα καθώς, και η νόμιμη, ή και καθ' υπέρβαση των όρων δόμησης, μεγιστοποίηση της οικοδομικής εκμετάλλευσης της γης, διαμορφώνει νέους πυρήνες, στους οποίους αναπαράγεται μια αίσθηση αστικής πυκνότητας, χωρίς όμως ίχνος των πλεονεκτημάτων του "παραδοσιακού" συνεχούς και συμπαγούς ιστού. Το ισχύον καθεστώς που επιτρέπει τη δόμηση εκτός των εγκεκριμένων Ρυμοτομικών Σχεδίων (εκτός σχεδίου δόμηση), αποτελεί με βεβαιότητα έναν επιπλέον σημαντικό λόγο που ενθαρρύνει αυτού του είδους την ανάπτυξη.

Η **αστική διάχυση** αποτελεί επομένως κυρίαρχο στοιχείο της "νέας αστικότητας" των ελληνικών πόλεων. Κατά κανόνα εντοπίζεται σε περιοχές γύρω από σημαντικά αστικά κέντρα, κατά μήκος κύριων οδικών αξόνων (π.χ. Μεσόγεια Αττικής–Αττική οδός), αλλά και σε παραθεριστικές ζώνες. Ειδικότερα στις τελευταίες, και σε περιπτώσεις γειτνίασης με μεγάλα αστικά κέντρα, διαπιστώνεται επιπλέον ολόένα και εντονότερη αθρόα μετατροπή τους σε περιοχές κύριας κατοικίας, που συνεπάγεται βασικές ελλείψεις σε στοιχειώδεις πολεοδομικές υποδομές. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις αναπαράγονται δυστυχώς οι γνωστές μας αδυναμίες του παλαιού αστικού ιστού, με κύριο χαρακτηριστικό τη στενότητα του πολεοδομικού χώρου και την έλλειψη οργάνωσης σε λειτουργικό και αισθητικό επίπεδο.

Η έννοια της "**προσθετικής διαδικασίας**" αποτελεί για την ελληνική πραγματικότητα ένα επιπλέον τυπικό φαινόμενο, που συναντάται, όχι μόνο στην κτριακή κλίμακα, αλλά αρκετά συχνά και στην πολεοδομική. Ειδικότερα στην τελευταία περίπτωση, οι σχετικές παρεμβάσεις (π.χ. νέα μεγάλα οδικά έργα), αποτελούν προσθήκες, έξω από τις καθιερωμένες μορφές και κλίμακες και μοιάζουν να "φυτεύονται" σε έναν ήδη κορεσμένο αστικό ιστό, χωρίς καμιά πρόνοια για πολεοδομική και μορφολογική τους ένταξη ή ενσωμάτωση, εντείνοντας με αυτόν τον τρόπο περαιτέρω την αίσθηση στενότητας και ασφυκτικής γειτνίασης.

Τέλος καθολικότερες, αλλά και εντονότερες είναι οι αλλοιώσεις που προκαλεί η χρήση του **ιδιωτικού αυτοκινήτου** στο σύγχρονο ελληνικό αστικό ιστό. Η σημαντική επιτάχυνση της διάδοσης του ΙΧ, σε μια περίοδο κατά την οποία η ελληνική αστικοποίηση είχε ήδη φτάσει και ξεπεράσει το σημείο αιχμής της, είχε ως αποτέλεσμα, ένα πολύ μεγάλο τμήμα των ελληνικών πόλεων να μην είναι σχεδιασμένο για να εξυπηρετήσει τις νέες ανάγκες για κυκλοφορία και στάθμευση που δημιουργήθηκαν, πολύ δε περισσότερο κάτω από τις σημερινές συνθήκες οικοδομικού κορεσμού.

Εικόνα 4. Τυπική μορφή του δρόμου στην ελληνική πόλη

Έτσι, ο ήδη στενός δημόσιος χώρος επιβαρύνθηκε περαιτέρω, λόγω της κυκλοφορίας και στάθμευσης των οχημάτων, επιτείνοντας έτσι, ακόμη περισσότερο και το αίσθημα της στενότητας στην πόλη. Ο δρόμος, που στην ουσία αποτελεί τη μεγαλύτερη επιφάνεια δημόσιου χώρου στις ελληνικές πόλεις, καταλαμβάνεται από σταθμευμένα οχήματα, πολλές φορές σε ποσοστό άνω του 50% της ωφέλιμης επιφάνειάς του. Ακόμα και η απλή κίνηση των πεζών παρεμποδίζεται πλέον ασφυκτικά από τη στάθμευση, ενώ την ίδια στιγμή, η μορφή του δρόμου στην ελληνική πόλη έχει πλέον συνδεθεί με την γνωστή εικόνα των ατέλειωτων σειρών από σταθμευμένα οχήματα

που "ζώνουν" κυριολεκτικά τα οικοδομικά τετράγωνα (βλ. Εικόνα 4) και δημιουργούν ένα συχνά αδιαπέραστο τείχος μεταξύ πεζοδρομίου και δρόμου.

2.2. Νεώτερες κοινωνικές και πολιτισμικές επιδράσεις. Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης της αστικής εικόνας

Αν η περίοδος πριν από τη δεκαετία του 1980 χαρακτηρίστηκε από εσωτερική μετανάστευση και όψιμη αστικοποίηση, στις μέρες μας, το ισχυρό ρεύμα ξένων οικονομικών **μεταναστών** αποτελεί ένα νέο δεδομένο για την ελληνική πόλη, αν και δε φαίνεται ακόμη να σηματοδοτείται από ιδιαίτερα ορατές διευθετήσεις στον αστικό χώρο (π.χ. γειτονίες με ιδιαίτερο πολιτισμικό ή εθνοτικό χαρακτήρα). Ωστόσο, η παρουσία δραστηριοτήτων όπως εστιατορίων, εμπορικών καταστημάτων, κ.λπ., που ανήκουν ή απευθύνονται σε μετανάστες είναι διάσπαρτη, σχεδόν σε ολόκληρο τον ιστό των μεγάλων πολεοδομικών συγκροτημάτων. Η υψηλή διασπορά μπορεί να αποδοθεί μεταξύ άλλων και στη μέχρι σε ένα βαθμό ενσωμάτωσή τους στον αστικό ιστό (Μαλούτας κ.ά, 2000). Εξάλλου, η ικανότητα ενσωμάτωσης αποτελεί ένα γενικότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής περίπτωσης,

μιας και ο σύγχρονος ελληνικός αστικός χώρος δε διακρίθηκε ποτέ μέχρι σήμερα σε σαφείς υποενότητες με διαφορετικό εθνοτικό ή πολιτισμικό χαρακτήρα.

Η παγκόσμια διάσταση (global dimension), εισάγεται όμως στον αστικό χώρο εντονότερα, ως ένα "international style", με έμφαση σε ορισμένους τύπους αρχιτεκτονικών μορφών (ιδιωτικά κτίρια γραφείων, καταστημάτων, πολυκινηματογράφων, κ.λπ.), προκαλώντας ορατές μεταβολές στη σημερινή μορφή της ελληνικής πόλης. Το φαινόμενο αυτό εντοπίζεται κατά κανόνα, στα μέτωπα βασικών αστικών οδικών αρτηριών (π.χ. λεωφόρος Κηφισίας στην Αθήνα), επιχειρώντας μέσα από "μεταμοντέρνες" αρχιτεκτονικές απόπειρες (γυάλινες μορφές, κ.λπ.) την προβολή και την ανάδειξη του κάθε κτιρίου ξεχωριστά. Οι περιοχές αυτές της πόλης προβάλλουν επομένως, τουλάχιστον, σε αντιληπτικό επίπεδο, τελείως αποσυνδεδεμένες από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της εικόνας του υπόλοιπου αστικού ιστού.

Εικόνα 5. Αθήνα/Ν. Σμύρνη

Το διαφοροποιημένο "international style" των ισογείων έναντι των ορόφων, σε συνδυασμό με ατέλειωτες σειρές από σταθμευμένα οχήματα που "ζώνουν" τα οικοδομικά τετράγωνα.

Ταυτόχρονα, ακόμη και κτίρια που ανήκουν σε μια περισσότερο τοπική μορφολογία και που ανακαινίζονται, αποκτούν κι αυτά στοιχεία της παγκόσμιας γλώσσας (π.χ. έπιπλα και λοιπό εξοπλισμό), στεγάζοντας παράλληλα και σαφώς παγκοσμιοποιημένες λειτουργίες, όπως εστιατόρια fast food, τράπεζες, υπηρεσίες ή καταστήματα franchises, κ.λπ. Αυτή η αλληλεπίδραση αρκετές φορές δημιουργεί μια διπλή εικόνα του δρόμου: Στο επίπεδο του πεζού, η μορφή των ισογείων χαρακτηρίζεται από φωτεινές πινακίδες, γυάλινες βιτρίνες, έπιπλα και εξοπλισμό ενός παγκόσμιου ύφους, ενώ η εικόνα των πάνω ορόφων χαρακτηρίζεται από την αισθητική της γνωστής μας "αστικής πολυκατοικίας" που εξακολουθεί να παραμένει κυρίαρχη (βλ. Εικόνα 5).

Η εντύπωση της διπλής αυτής εικόνας, ως μιας ταυτόχρονης αποκάλυψης του παρόντος και του παρελθόντος της πόλης, δεν απαντάται στα νέα **μεγάλα εμπορικά και ψυχαγωγικά κέντρα** (multicenters, shopping malls), τα οποία αναπτύσσονται σε περιοχές με μεγάλες επιφάνειες οικοπέδων (π.χ. παλιές βιομηχανικές ζώνες) και κοντά σε σημαντικές κυκλοφοριακές αρτηρίες (για εύκολη πρόσβαση με ΙΧ), συνιστώντας τεχνητά αστικά περιβάλλοντα αποσπασμένα από την εικόνα και τη λειτουργία του ευρύτερου αστικού ιστού. Αν και η παρουσία τέτοιων κέντρων στις μεγάλες ελληνικές πόλεις είναι ήδη σημαντική, ανατρέποντας αρκετά από τα θετικά στοιχεία της "παραδοσιακής" αστικής ζωής (π.χ. δραστηριότητες στο ύπαιθρο,

ανάμειξη χρήσεων και διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, κ.λπ.), αναμένεται (με βάση την εμπειρία και από άλλες ευρωπαϊκές χώρες), ότι η ζήτηση για τέτοιους χώρους στην Ελλάδα, θα αυξάνεται διαρκώς στο προσεχές μέλλον.

2.3. Φυσικό και πολιτιστικό τοπίο

Θα ισχυριζόταν κανείς, ότι το φυσικό και ιστορικό τοπίο των ελληνικών πόλεων είναι σχετικά δύσκολο πλέον να υποστεί αλλοιώσεις και μεταβολές, μιας και έχει περάσει στην συνείδηση της κοινωνίας ως εκμεταλλεύσιμος πόρος. Παρόλα αυτά σε επίπεδο τοπικό, στοιχεία του ιστορικού και φυσικού τοπίου που κατατάσσονται ως "δευτερεύουσας σπουδαιότητας" (ασύλλια, γεωλογικές διαμορφώσεις, ρέματα, αρχαιολογικά ευρήματα, κ.λπ.) εξακολουθούν να απειλούνται. Σε κάθε περίπτωση, οι παρεμβάσεις που προτείνονται αφορούν την αναβάθμιση και την ένταξη του στις λειτουργίες της πόλης. Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει τέτοιες προσπάθειες μέσα από κεντρικές δράσεις για τον αστικό σχεδιασμό (π.χ. Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων), αλλά και από μέρους της τοπικής αυτοδιοίκησης, στο βαθμό που αυτή μπορεί να εκφράσει τη βούληση των πολιτών. Οι παρεμβάσεις αφορούν κυρίως ιστορικά σύνολα, μνημεία και ελεύθερους χώρους. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε τα τελευταία χρόνια στην περίπτωση της Αθήνας, με αφορμή τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων "Αθήνα 2004".

3. ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΟΜΟΙΟΓΕΝΕΙΑ, ΠΟΙΚΙΛΟΜΟΡΦΙΑ ΚΑΙ ΑΓΩΝΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Κοινή διαπίστωση της παραπάνω σύντομης ανάλυσης αποτελεί το γεγονός, ότι οι εισροές, οι επιρροές και τα νέα στοιχεία στην εικόνα της ελληνικής πόλης κατά την τελευταία εικοσαετία δεν έχουν επιδράσει σε βαθμό που να συνιστούν ραγδαία αλλοίωση ή ανατροπή, ούτε όμως και μια ριζική και αποφασιστική βελτίωση. Αντίθετα, υφίσταται ένας σταδιακός μετασχηματισμός της μορφής της πόλης, ο οποίος διατηρεί με επιμονή, στοιχεία από το παρελθόν, ενώ παράγει και νέα, μέσα όμως, κατά κανόνα, από τη μετεξέλιξη παλαιότερων τύπων και μορφών. Επιπρόσθετα, η ελληνική πόλη δείχνει να έχει, προς το παρόν, παγιώσει ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά της, ενώ τα όποια καινούργια στοιχεία δεν χαρακτηρίζονται ακόμη από σημαντική χωρική εξάπλωση.

Έτσι προς το παρόν, στην τοπική κλίμακα, η εικόνα της μεταπολεμικής αστικοποίησης διατηρεί ακόμη ισχυρή, μια αίσθηση **ομοιογένειας**, ενώ όλες οι νέες εισροές (αποτυπώματα της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας ή αποτελέσματα της τεχνολογίας των μεταφορών), παραμένοντας ακόμη διάσπαρτα, συνθέτουν, τουλάχιστον προς στο παρόν, τη νέα, αστική **ποικιλομορφία**. Εάν όμως εξετάσει κανείς την "ελληνική πόλη" στη υπερτοπική κλίμακα (δηλαδή συγκριτικά με άλλες πόλεις από τον ευρω-

παϊκό και διεθνή χώρο), τότε είναι προφανές ότι ισχύει και η αντίθετη τάση, που θέλει τις παραπάνω νέες εισροές να αποτελούν στοιχεία ευθυγράμμισης της ελληνικής πόλης με την παγκόσμια εικόνα των δυτικών μητροπόλεων. Με το συμπέρασμα αυτό συμφωνούν και όλες οι σχετικές απόψεις ερευνητών σε διεθνές επίπεδο (Αραβαντινός, 2001. Ιοαννου κ.ά, 2004; Sassen, 1998; Soja, 2000).

Πέρα όμως από την ανάλυση των μέχρι τώρα μετασχηματισμών που έχει υποστεί η εικόνα της ελληνικής πόλης, σημαντικοί προβληματισμοί συνδέονται και με τις μελλοντικές προοπτικές. Είναι αναμφισβήτητο, ότι καθ' όλο σχεδόν το πρόσφατο παρελθόν (τουλάχιστον των τελευταίων 50 χρόνων), διαπιστώνεται ότι η διαρκής **οικοδομική εξέλιξη** (αντανάκλαση συγκεκριμένων κοινωνικών/οικονομικών αναγκών και αποτέλεσμα ως ένα βαθμό και μιας διαρκώς αυξανόμενης "ευημερίας"), είναι τόσο έντονη και ραγδαία, που "διέρχεται" ακόμα και πάνω από παλαιούς οικισμούς, ακτές, δάση, προστατευόμενες περιοχές, κ.λπ. Οι συνέπειες αυτής της εξέλιξης στην εικόνα του αστικού τοπίου, είναι προφανώς ανατρεπτικές. Επιπλέον υπεισέρχονται κι άλλες παράμετροι, όπως για παράδειγμα, η κοινή διαπίστωση ότι η δομή, η λειτουργία, αλλά και η εικόνα της πόλης, συνιστούν πια βασικά κριτήρια του **ανταγωνισμού** μεταξύ των πόλεων (σε ευρωπαϊκό αλλά και διεθνές επίπεδο), εντεινοντας την ανάγκη πολλών από τις μεταβολές που περιγράφηκαν παραπάνω.

Οι αγωνίες μας για το μέλλον είναι επομένως πολλές και σχετίζονται, τόσο με τα θέματα της μορφής και της εικόνας του αστικού χώρου, όσο και με αυτά που αφορούν τη δομή και τους μηχανισμούς ανάπτυξής του. Συνοπτικά θα μπορούσαμε να τις διατυπώσουμε με τα παρακάτω ερωτήματα:

- Η ελληνική κοινωνία, θα μπορέσει να προσδιορίσει κάποιες ελάχιστες απαιτήσεις για τη δομή και τη μορφή του αστικού τοπίου που μας περιβάλλει;
- Οι παραπάνω απαιτήσεις, θα καταστεί δυνατόν να ενσωματωθούν στη διαδικασία του πολεοδομικού σχεδιασμού;
- Ο πολεοδομικός σχεδιασμός, θα καταφέρει να παίξει ένα κατευθυντήριο, αλλά και ουσιαστικό ρόλο στη διαδικασία εξέλιξης του αστικού χώρου και να πάψει να δρα "πυροσβεστικά";
- Η θεώρησή μας περί "ευημερίας", θα μπορέσει να επαναπροσδιοριστεί και να αποσυνδεθεί από την έννοια της "κερδοσκοπικής ασυδοσίας";
- Θα καταφέρουμε δηλαδή τελικά, ως πολίτες και ως κοινωνικό σύνολο, να αναπτύξουμε μηχανισμούς "περιβαλλοντικής", "πολεοδομικής" και "χωροταξικής ηθικής", με την ελπίδα, ότι και η πόλη θα αποκτήσει και κάποιες αυτορυθμιστικές ικανότητες;

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αραβαντινός Α. (1998/2007) *Πολεοδομικός Σχεδιασμός για μια Βιώσιμη Ανάπτυξη του Αστικού Χώρου*, Αθήνα: Συμμετρία
- Αραβαντινός Α. (2001) "Η ευρωπαϊκή και η ελληνική πόλη στον 21ο αιώνα", Συγγρό, τομ. 1, Ηράκλειο: ΟΠΕΚ Ηρακλείου.
- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο [ΕΜΠ]-Εργαστήριο αστικού περιβάλλοντος (1994) "Διερεύνηση μεθόδου διαχείρισης προστασίας και ανάδειξης παράκτιων μητροπολιτικών περιοχών με εντατική χρήση", ερευνητικό έργο, επιστ. υπεύθυνος: Ι. Πολύζος, Αθήνα.
- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο [ΕΜΠ]-Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης (2000), "Η φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης, Αθήνα", ερευνητικό έργο, ΕΜΠ.
- Ζήβας Δ., Τραυλός Ι., Μάνδικας Π., Λαμπήρη-Δημάκη Ι., Τζίκα-Χατζοπούλου Α., Παππάς Π. (1977), "Μελέτη παλαιάς πόλεως των Αθηνών. Το παρόν και το μέλλον της Πλάκας", ερευνητικό έργο, επιστ. υπεύθυνος: Ζήβας Δ., Αθήνα: Υπουργείο Δημοσίων Έργων.
- Μαλούτας Θ. κ.ά. (2000), *Οι Πόλεις – Κοινωνικοοικονομικός Άτλας της Ελλάδας*, Αθήνα, Βόλος: ΕΚΚΕ/Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Μαντουβάλου Μ. (1996) "Αστική γαιοπρόσδοος, τιμές γης και διαδικασίες ανάπτυξης του αστικού χώρου ΙΙ. Προβληματική για την ανάλυση του χώρου στην Ελλάδα", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 53-80.
- Μαυρίδου Μ. (1998) "Η προοπτική ανάδειξης της παραλίας της Αθήνας και οι κίνδυνοι από τα Ολυμπιακά Έργα", *Πυρφόρος*, 1/98.
- Παπαγεωργίου-Βενετάς Αλ. (2004) *Το Στίγμα ενός Αθηναιοδίφου*, Αθήνα: Ωκεανίδα.
- Σερράος Κ. (2004) "Η αισθητική της σύγχρονης αναπτυσσόμενης πόλης στην Ελλάδα", επιστημονικό συνέδριο: *Η αισθητική των πόλεων και η πολιτική των παρεμβάσεων. Συμβολή στην αναγέννηση του αστικού χώρου*, Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, ΕΑΧΑ, 162-166.
- Φιλιππίδης Δ. (1990) *Για την Ελληνική Πόλη: Μεταπολεμική Πορεία και Μελλοντικές Προοπτικές*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Ξενόγλωσση

- Ioannou B., Polychronopoulos D., Serraios K., Zifou M. (2004), "Transformations in the image of the Greek city. Motives and effects on the contemporary urban fabric", διεθνές συνέδριο *AESOP Metropolitan Planning and Environmental Issues*, Grenoble, 1-4 Ιουλίου 2004.
- Nasar Jack L. (1998) *The Evaluative Image of the City*, Thousand Oaks: Sage.

Χωρικές πολιτικές για το σχεδιασμό, την ανταγωνιστικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων¹

Άσπα Γοσποδίνη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

1. ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ: Η ΕΝΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΑΡΥΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Το τέλος του 20^{ου} αιώνα σηματοδότησε μια σειρά δραματικών, παγκόσμιων αλλαγών και εξελίξεων που αφορούν στην *πολιτική, την οικονομία, την κοινωνία και το χώρο*: οικονομική παγκοσμιοποίηση, Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, νέες μετα-βιομηχανικές οικονομίες, νέες τεχνολογίες και η ανάδυση των φαινομένων της κοινωνίας της πληροφορίας, της κοινω-

¹ Το κείμενο αυτό έχει συνταχθεί στα πλαίσια των εργασιών της Ομάδας "Περιβάλλοντος" του ΙΣΤΑΜΕ, και ειδικότερα της υπο-ομάδας "Αστικό περιβάλλον". Ειδικότερα, το κείμενο επιχειρεί να προσδιορίσει χωρικές πολιτικές για το σχεδιασμό, την ανταγωνιστικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων συνεκτιμώντας παράγοντες και ιδιότητες που απορρέουν από 3 διακριτά πλαίσια αναφοράς (επιρροών):

- Πρώτον, τις νέες προκλήσεις στο σχεδιασμό των πόλεων που σχετίζονται με σύγχρονα παγκόσμια πολιτικά και κοινωνικο-οικονομικά φαινόμενα όπως η οικονομική παγκοσμιοποίηση, η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, οι νέες τεχνολογίες, οι πολυ-πολιτισμικές κοινωνίες, κ.ά.
- Δεύτερον, το νέο ενιαίο Ευρωπαϊκό δίκτυο πόλεων, τις αναπτυξιακές δυνατότητες και προοπτικές των διαφόρων κατηγοριών και ομάδων πόλεων μέσα σ' αυτό, και το νέο ρόλο της πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού.
- Τρίτον, τη θέση των ελληνικών πόλεων μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό δίκτυο πόλεων και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους (χωροταξικά, πολεοδομικά, αρχιτεκτονικά, οικονομικά, κοινωνικά, περιβαλλοντικά) που οφείλονται ελληνικό θεσμικό πλαίσιο πολεοδομίας-χωροταξίας και τον τρόπο ανάπτυξης και παραγωγής του αστικού χώρου στην Ελλάδα στο 2ο μισό του 20^{ου} αιώνα.

νίας υψηλής κινητικότητας των ατόμων στην καθημερινότητά τους και της συμπίεσης του χώρου-χρόνου (time-space compression), ισχυρά μεταναστευτικά ρεύματα από τις αναπτυσσόμενες περιοχές της Ασίας και της Αφρικής προς την οικονομικά ώριμη Ευρώπη και η δημιουργία πολυεθνικών κοινωνιών, αποδοχή από την μεταμοντέρνα κοινωνία της "διαφοροποίησης" (diversity) και της "εξατομίκευσης" ("individualization") των πολιτιστικών αναφορών και επιλογών του ατόμου και η δημιουργία πολυ-πολιτισμικών κοινωνιών,, υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, ενεργειακή κρίση και προσπάθειες περιβαλλοντικής προστασίας και βιώσιμης ανάπτυξης.

Σ' αυτό το πλαίσιο, η πολυπλοκότητα και η βαρύτητα του χωρικού σχεδιασμού εντείνονται. Οι τομείς της πολεοδομίας, της χωροταξίας και της περιφερειακής ανάπτυξης φαίνεται να αντιμετωπίζουν –ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία τους– τόσο σημαντικές προκλήσεις. Στην παγκόσμια ιστορία της ανάπτυξης και εξέλιξης των πόλεων και των περιοχών (Mumford, 1984· Morris, 1994· Lavedan, 1959), ο *χώρος ως υποδοχέας των δραστηριοτήτων του ανθρώπου* ήταν πάντα προϊόν σχεδιασμού –τουλάχιστον από την 3^η χιλιετηρίδα π.Χ. και τη δημιουργία των πρώτων αστικών σχηματισμών και των πρώιμων κρατικών οντοτήτων. Και αποτελεί κοινό τόπο των διαφόρων παραδειγμάτων διαχρονικά και διαπολιτισμικά, ότι ο σχεδιασμός του χώρου έπετο χρονικά μιας καταρχήν ανάπτυξης παραγωγικών και πολιτισμικών δραστηριοτήτων –ανακλώντας πάντα τη δομή και το εποικοδόμημα του κοινωνικού σχηματισμού (Rossi, 1982· Kostof, 1991· Benevolo, 1997). Σημαντικότερη ιδιαιτερότητα του σύγχρονου παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος είναι ότι αυτή η χρονική αλληλουχία έχει αντιστραφεί: Ο σχεδιασμός του χώρου –αστικού και περιφερειακού– δεν έπεται αλλά προηγείται χρονικά της ανάπτυξης των παραγωγικών και πολιτισμικών δραστηριοτήτων. Και ο χώρος δεν είναι πλέον απλός υποδοχέας των οικονομικών και πολιτισμικών δραστηριοτήτων, αλλά μέσω του σχεδιασμού, χρησιμοποιείται συνειδητά ως *'καταλύτης'* και *"εργαλείο"* ανάπτυξης των οικονομιών –αστικών και περιφερειακών (Γοσποδίνη, 2000· Gospodini, 2002). Αυτή η αντιστροφή της σχέσης είναι απόρροια αλυσιδωτών φαινομένων που πηγάζουν από την οικονομική παγκοσμιοποίηση, την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και τη δημιουργία νέων Ευρωπαϊκών και παγκόσμιων δικτύων πόλεων και περιφερειών.

Αναλυτικότερα, ξεκινώντας από τις πόλεις, μια σειρά μελετών τα τελευταία 15 χρόνια (βλ. Sachar, 1990· Sassen, 1994 και 2001· Amin και Thrift, 1995· Savitch, 1996· Short και Kim, 1999) δείχνει ότι η δυναμική της ανάπτυξης των πόλεων έχει επηρεαστεί δραματικά στα πλαίσια της οικονομικής παγκοσμιοποίησης: Οι αγορές υπερβαίνουν πλέον τα σύνορα και τα συμφέροντα των εθνικών κρατών, ενώ φθίνει η ικανότητα κάθε κράτους να διαμορφώνει την εθνική του οικονομία και τον τρόπο αλληλεπίδρασης των εξωτερικών δυνάμεων και δομών.

Αυτές οι αλλαγές:

1. πρώτον, ανακατανέμουν τα εισοδήματα και τις ευκαιρίες των πόλεων σε συνάρτηση με το βαθμό συμμετοχής τους στην παγκόσμια οικονομία.
2. δεύτερον, δημιουργούν νέα αστικά δίκτυα και αναδιαρθρώνουν τις ιεραρχίες των πόλεων μέσα σε αυτά.
3. και τρίτον, επηρεάζουν την οργάνωση, τη δομή και τη μορφολογία του χώρου μέσα στις πόλεις (Shaw, 2001· Sassen, 2001).

Ειδικότερα, στα πλαίσια της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, παραδοσιακοί παράγοντες όπως η γεωγραφική θέση και οι υποδομές που κάποτε επηρέαζαν σημαντικά την επιλογή τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων, εμφανίζονται σήμερα να έχουν ελάχιστη σημασία. Η δυνατότητα του κεφαλαίου και των επιχειρήσεων να μετακινούνται από τόπο σε τόπο και να μετεγκαθίστανται, έχει μετατρέψει όλες τις πόλεις – με εξαίρεση ίσως τις "παγκοσμιοπόλεις" ("global cities" – Sassen, 2000 και 2001) που έχουν αρκετή δύναμη ώστε να επιβάλλονται της μεγάλης κινητικότητας του κεφαλαίου – σε "εναλλακτικές θέσεις" εγκατάστασης επιχειρήσεων. Πλέον οι πόλεις, όπως ο Kantor είχε πρώτος διατυπώσει από το 1987, είναι αναγκασμένες να ανταγωνίζονται η μία την άλλη από θέσεις συγκριτικής αδυναμίας για την προσέλκυση του κεφαλαίου (Kantor, 1987). Στο νέο περιβάλλον του εντεινόμενου ανταγωνισμού (βλ. Brotchie κ.ά., 1995· Duffy, 1995· Jensen-Butler κ.ά., 1997), οι πόλεις επιχειρούν να προσελκύσουν επιχειρήσεις είτε ανανεώνοντας την οικονομική ελκυστικότητά τους (π.χ. μειωμένοι φόροι, χαμηλότεροι μισθοί, νομοθετική ευελιξία επενδύσεων), είτε βελτιώνοντας *την ποιότητα του αστικού χώρου* (Boyle και Rogerson, 2001). Η βελτίωση της ποιότητας του αστικού χώρου στηρίζεται:

- α. στον εκσυγχρονισμό των υποδομών (μεταφορικών υποδομών, τηλεπικοινωνιών)
- β. στην αναβάθμιση της εικόνας της πόλης και την *ανάδειξη της ταυτότητας του τόπου*.

Το δεύτερο επιχειρείται μέσω της ανάδειξης της ιστορικής και πολιτισμικής κληρονομιάς, του καινοτόμου σχεδιασμού του χώρου και της δημιουργίας νέων επικέντρων:

- i. *επιχειρηματικών επικέντρων* όπως τα Docklands του Λονδίνου ή το Potsdamer Platz του Βερολίνου,
- ii. *επικέντρων υψηλής τέχνης* όπως οι γειτονίες των Μουσείων στην Βιέννη και στο Ρότερνταμ,
- iii. *επικέντρων πολιτισμού και αναψυχής* στα όρια της πόλης με το φυσικό υδάτινο στοιχείο όπως το Forum of the Cultures της Βαρκελώνης και η περιοχή Abandoibarra του Μπιλμπάο,
- iv. *επικέντρων δημοφιλούς ψυχαγωγίας* όπως το Temple Bar στο Δουβλίνο, το Ψυρρή στην Αθήνα και τα Λαδάδικα στη Θεσσαλονίκη (βλ. Γοσποδίνη, 2006· Gospodini, 2006).

Η δημιουργία επιχειρηματικών επικέντρων και συμβολικών τοπίων αίγλης και εξουσίας στοχεύει άμεσα στην προσέλκυση μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων στους τομείς των νέων τεχνολογιών και των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, ενώ τα επίκεντρα πολιτισμού και αναψυχής στοχεύουν στην ανάπτυξη των νέων βιομηχανιών του πολιτισμού, του ελεύθερου χρόνου και του αστικού τουρισμού καθώς και στην προσέλκυση της νέας μεσαίας τάξης –ανθρώπινου κεφαλαίου υψηλού μορφωτικού επιπέδου, στελεχιακού δυναμικού υψηλής τεχνογνωσίας, για το οποίο υπάρχει προσφορά εργασίας σχεδόν οπουδήποτε αλλά αυτό έλκεται μόνον από τις πόλεις που είναι ανταγωνιστικές στην ποιότητα του χώρου (Clark κ.ά, 2002· Clarke, 1997· Florida, 2002, 2004 και 2005).

Υπό τις νέες συνθήκες, πρώτον παρατηρείται μια ταχεία αλλαγή και εξέλιξη των αστικών πολιτικών και της αστικής διακυβέρνησης από τα παραδοσιακά διοικητικά σχήματα σε νέα 'επιχειρηματικά' πρότυπα διοίκησης (Cox, 1993 και 1995) καθώς και σε νέα ριζοσπαστικά μοντέλα αστικής διακυβέρνησης επικεντρωμένα στην ανάπτυξη (οικονομική και δημογραφική) των πόλεων μέσω της προσφερόμενης ποιότητας του χώρου ("amenity urban growth", βλ. Clark και Rempel, 1997· Clark και Hoffmann-Martinot, 1998· Clark κ.ά., 2002). Και δεύτερον, ο αστικός σχεδιασμός εμφανίζεται να αναλαμβάνει για όλες τις κατηγορίες και ομάδες πόλεων έναν νέο σημαντικό ρόλο ως "εργαλείο" οικονομικής ανάπτυξης. Μια σημαντική σχέση μεταξύ του σχεδιασμού και της οικονομίας του αστικού χώρου που διατηρήθηκε για αιώνες αντιστρέφεται στην εποχή μας. Ενώ στην μακροχρόνια ιστορία των πόλεων η υψηλή ποιότητα του σχεδιασμένου χώρου καθώς και οι σχεδιαστικές καινοτομίες ήταν πάντα απόρροια της οικονομικής άνθισης συγκεκριμένων πόλεων και περιοχών σε μια χρονική περίοδο, στην νέα εποχή ο αστικός σχεδιασμός, η καινοτομία και η ποιότητα του χώρου χρησιμοποιούνται συνειδητά ως μέσον οικονομικής ανάπτυξης των πόλεων (Γοσποδίνη, 2000· Gospodini, 2002).

Όσον αφορά στο χωροταξικό και περιφερειακό σχεδιασμό, η μειωμένη πλέον σημασία των συνόρων στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, της μετάβασης των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών στην οικονομία της αγοράς και της σταδιακής ένταξής τους στην ΕΕ, καθώς και η παράλληλη ανάπτυξη της διασυνοριακής συνεργασίας, έχουν οδηγήσει σε μια διαφορετική αντίληψη των γεωγραφικών και χωρικών ενότητων ως αντικειμένων του χωροταξικού και περιφερειακού προγραμματισμού και σχεδιασμού. Στο νέο περιβάλλον της συνεργασίας αλλά και του εντεινόμενου ανταγωνισμού μεταξύ των περιφερειών, βασικές ανταγωνιστικές αιχμές είναι:

- α. το χαμηλό κόστος του εργατικού δυναμικού,
- β. η ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών στις παραγωγικές διαδικασίες,
- γ. η παραγωγική ευελιξία και
- δ. οι καινοτομίες.

Οι αναπτυσσόμενες περιφέρειες της ανατολικής Ευρώπης και της Ασίας με προσφορά εργατικού δυναμικού χαμηλού κόστους απορροφούν μεγάλο ποσοστό των επενδύσεων και της ανάπτυξης. Στις οικονομικά ώριμες και αναπτυγμένες περιφέρειες της Ευρώπης, οι νέες τεχνολογίες αποτελούν σήμερα ενδιάμεσο αγαθό για τους περισσότερους παραγωγικούς τομείς, καθώς επίσης και τελικό προϊόν πολλών βιομηχανιών. Οι τάσεις εντοπισμένης χωρικής συγκέντρωσης παραγωγικών μονάδων (clusters) οι οποίες έχουν είτε ως ενδιάμεσο αγαθό είτε ως τελικό προϊόν τις νέες τεχνολογίες δημιουργεί εξειδικευμένες χωρικές ζώνες νέας τεχνολογίας ή καινοτόμα περιβάλλοντα διαφόρων τύπων που ποικίλουν σε χωρική κλίμακα: από θερμοκοιτίδες επιχειρήσεων κλίμακας κτιρίου ή κτιριακού συγκροτήματος, τεχνολογικά πάρκα και τεχνοπόλεις, έως και ολόκληρες περιφέρειες καινοτομίας (Komninos, 2002).

Παράλληλα με τις παραπάνω εξελίξεις, πρέπει να τονισθεί ότι η πολιτική διάσταση του νέου παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος δημιουργεί κρίσιμες αντιφάσεις και προβλήματα στο χωροταξικό προγραμματισμό και σχεδιασμό. Ειδικότερα, παρά το γεγονός ότι στη νέα εποχή ο χωροταξικός προγραμματισμός και σχεδιασμός φαίνεται να είναι απαραίτητος περισσότερο από ποτέ, κυρίαρχα πολιτικά ρεύματα και ιδεολογίες στην Ευρώπη όπως ο νεο-φιλελευθερισμός ευνοούν τη σχεδόν απεριόριστη κυριαρχία του παράγοντα της αγοράς στη διαχείριση του χώρου. Υπό την πίεση των δυνάμεων της αγοράς αλλά και του χρόνου, συχνά οδηγούμαστε σε διαδικασίες "μη-προγραμματισμού" και "μη-σχεδιασμού" του χώρου ή σε διαδικασίες όπου ο χωροταξικός προγραμματισμός και σχεδιασμός περιθωριοποιούνται και υποβαθμίζονται ή "χρησιμοποιούνται" ως μηχανισμοί που λειτουργούν μόνον για την επίλυση δευτερευόντων και μικρών χωρικών ζητημάτων. Για παράδειγμα, οι διαδικασίες παραγωγής του χώρου σε πρόσφατα μεγάλα έργα, όπως τα επιχειρηματικά επίκεντρα Docklands στο Λονδίνο και Potsdamer Platz στο Βερολίνο, έχουν δείξει ότι στο βωμό των επιθυμιών της αγοράς και των χρονικών πιέσεων για ολοκλήρωση, υποβαθμίστηκαν τα μέγιστα ο προγραμματισμός του χώρου και η κοινωνική διάστασή του ενώ απογειώθηκαν οι αξίες του αρχιτεκτονικού και του αστικού σχεδιασμού "βιτρίνας". Υπερθεματίζοντας πάνω σ' αυτό, ο Harvey (1989β) έχει γράψει ότι στην προσπάθεια των πόλεων και των περιφερειών για χειραγώγηση της κινητικότητας των επενδύσεων στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, δεν υπάρχει πια πολεοδομία ούτε χωροταξία, αλλά μόνον αρχιτεκτονική.

Στρεφόμενοι προς τις τεχνολογικές εξελίξεις και τις χωρικές επιπτώσεις τους, παρατηρούμε ότι πρώτον, *τα νέα δίκτυα στις μεταφορές* (π.χ. τρένα και προαστιακοί σιδηρόδρομοι υψηλής ταχύτητας, αστικοί αυτοκινητόδρομοι) έχουν επιτρέψει τη διάχυση των παραγωγικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων στον περιαστικό χώρο των πόλεων, με αποτέλεσμα την υψηλή κινητικότητα των ατόμων στα πλαίσια της καθημερινότητά τους.

Δεύτερον, οι νέες τεχνολογίες στις τηλεπικοινωνίες (διαδίκτυο, ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, δορυφορικές συνδέσεις εικόνας και ήχου, κλπ) έχουν οδηγήσει σε αύξηση της προσλαμβάνουσας πληροφορίας του ατόμου και κατά συνέπεια, σε πλασματική μεγέθυνση της ροής των γεγονότων στο χρόνο. Δηλ. έχουν δημιουργήσει το φαινόμενο της "επιτάχυνσης της ιστορίας" ή της "συμπίεσης του χωρου-χρόνου" που χαρακτηρίζει την εποχή του νέου μοντερνισμού (Castells, 1991, 1993 και 1998· Young, 1993· Rheingold, 1994· Mitchel, 1995· Graham και Marvin, 1996). Επίσης, η ταχύτερη διάδοση των νέων τεχνολογιών στις τηλεπικοινωνίες έχουν ως αποτέλεσμα την διαρκώς αυξανόμενη ηλεκτρονική πρόσβαση των ατόμων (συμμετοχή από απόσταση) σε διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες όπως η εργασία, οι τραπεζικές συναλλαγές, οι αγορές, η εκπαίδευση, οι δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου και η ψυχαγωγία, ο τουρισμός κ.λπ. Ο νέος τρόπος κοινωνικής συμμετοχής και επικοινωνίας του ατόμου (συμμετοχή από απόσταση, ηλεκτρονική πρόσβαση) τείνει να καταστήσει μη διακριτά τα όρια μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών δραστηριοτήτων οι οποίες στο παρελθόν ήταν σαφώς διακεκριμένες. Για παράδειγμα, κοινωνικές δραστηριότητες, όπως η εργασία, η εκπαίδευση, η ψυχαγωγία, οι αγορές, οι οποίες ήταν στο παρελθόν χρονικά διαφοροποιημένες δραστηριότητες του ατόμου, μπορούν σήμερα να τελούνται ταυτόχρονα ή σε ταχεία χρονική εναλλαγή μέσω ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή. Κατά συνέπεια, μπορούν να "φιλοξενούνται" στον ίδιο χώρο ο οποίος πλέον δεν έχει σαφή λειτουργική ταυτότητα. Αυτού του είδους οι σύγχρονοι χώροι χωρίς λειτουργική διαφοροποίηση και ταυτότητα, είναι αυτό που ο Augé (1992) έχει αποκαλέσει "μη-τόπος" ("*non-lieu*"). Οι νέες τεχνολογίες αναδιαρθρώνουν τη δομή και η μορφολογία του χώρου σε όλες τις κλίμακες και τα επίπεδα συστηματικής οργάνωσής του: από το κτίριο, τη γειτονιά, και την πόλη, έως την ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή και την περιφέρεια. Επιτρέπουν στη σύγχρονη πόλη της υψηλής τεχνολογίας και των νέων δικτύων –δηλ. την "μετάπολι"– να έχει μια ασυνεχή και διάχυτη φυσική ανάπτυξη ("*dispersed city*"). Αυτό έχει αρνητικές συνέπειες στη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων: Τα κέντρα των πόλεων μετασχηματίζονται οικονομικά και κοινωνικά (Gospodini, 2008):

- Πρώτον, αραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες, όπως το εμπόριο, οι υπηρεσίες που πάντα ήταν αποκλειστικά χωροθετημένες στα κέντρα των πόλεων, σήμερα χωροθετούνται και στον περιφερειακό χώρο και μάλιστα διάσπαρτα δημιουργώντας νέα εξωαστικά επίκεντρα (π.χ. Mediterranean Cosmos στη Θεσσαλονίκη, the Mall στο Μαρούσι, κ.ά.).
- Οι κενοί χώροι που δημιουργούνται στα κέντρα των πόλεων από τη μετεγκατάσταση αυτών των οικονομικών δραστηριοτήτων συνήθως καταλαμβάνονται από δραστηριότητες πολιτισμού και αναψυχής. Έτσι λοιπόν, το κέντρο της σύγχρονης πόλης τείνει να αποκτά ολοένα και περισσότερο συμβολική, κι

όχι παραγωγική πλέον, ταυτότητα, και να μετατρέπεται σε τόπο πολιτιστικού, ψυχαγωγικού και τουριστικού προσανατολισμού.

- Τα μεσαία εισοδήματα που παραδοσιακά κατοικούσαν σε κεντρικές αστικές περιοχές, τείνουν σήμερα να επιλέγουν ως τόπο κατοικίας τον περιαστικό χώρο σε μεμονωμένα κτίρια κατοικίας ή σε συγκροτήματα κατοικιών. Έτσι οι κεντρικές αστικές περιοχές εμφανίζουν αφενός δημογραφική μείωση και αφετέρου, σταδιακά χάνουν την κοινωνική τους ταυτότητα και τείνουν να μετατρέπονται σε τόπους κατοικίας μονομελών νοικοκυριών, μονογονεϊκών οικογενειών, νοικοκυριών χαμηλών εισοδημάτων και οικονομικών μεταναστών.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο αστικός και περιφερειακός σχεδιασμός αντιμετωπίζουν νέα δεδομένα και νέες προκλήσεις. Πρέπει:

- πρώτον, να ενσωματώσουν στο σχεδιασμό του χώρου τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες καθώς και τα νέα δεδομένα της εποχής της "υπερ-μοντερνικότητας" όπως η επιτάχυνση της κινητικότητας του ατόμου, η κοινωνία της πληροφορίας και η συμπίεση του χωρο-χρόνου.
- δεύτερον, να εκτιμήσουν τις επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών στη χωρική οργάνωση των πόλεων και των περιφερειών, καθώς και στη βιώσιμη ανάπτυξη τους, και να επιδιώξουν τη συμμετρική κατανομή της δικτύωσης του χώρου, ώστε να μην δημιουργούνται περιοχές υψηλής δικτυακής ενσωμάτωσης και θύλακες δικτυακής απομόνωσης, και κατά συνέπεια, φαινόμενα κοινωνικο-χωρικού αποκλεισμού (Graham και Marvin, 2001).

Μια άλλη σημαντική κοινωνικο-χωρική διάσταση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης είναι οι μαζικές μεταναστεύσεις –νόμιμες και παράνομες– από τις φτωχές ή αναπτυσσόμενες περιοχές της Ασίας, της Αφρικής και της ανατολικής Ευρώπης προς τον πλούσιο βορά και τη δύση. Τα ισχυρά μεταναστευτικά ρεύματα μετασχηματίζουν τις ευρωπαϊκές πόλεις και περιφέρειες σε πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες (βλ. King, 1993 και 1995· Hall, 1995· Graham, 1998). Σημαντική διάσταση αυτού του μετασχηματισμού είναι το φαινόμενο του χωρικού διαχωρισμού των διαφορετικών εθνικών και πολιτισμικών ομάδων μέσα στις πόλεις και τις περιφέρειες ή του χωρικού αποκλεισμού αυτών των ομάδων –εθελοντικά ή ακούσια (βλ. Sassen, 1994· Sandercock, 1998). Η νέα πολυεθνικότητα και πολυπολιτισμικότητα των πόλεων και των περιφερειών της Ευρώπης ενισχύεται περαιτέρω από τον πολιτιστικό πλουραλισμό των μεταμοντέρνων κοινωνιών και την αποδοχή του δικαιώματος της συνύπαρξης του "διαφορετικού" στους κόλπους της ίδιας κοινωνίας. Οι παλιοί τρόποι κωδικοποίησης της κοινωνικής συμπεριφοράς των ατόμων (π.χ. ήθη και έθιμα, ταξικές συνήθειες, ιδεολογικοί κώδικες) με τους οποίους ερμηνευόταν

οι δραστηριότητες των ανθρώπων δεν φαίνεται να λειτουργούν στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες, όπως συνέβαινε στο παρελθόν (Featherstone, 1991). Οι ιδέες της "διαφοροποίησης" ("diversity") και της "εξατομίκευσης" ("individualization") των αναφορών του ατόμου έχουν κυριαρχήσει σε πολλές κοινωνικές δραστηριότητες. Όλοι οι διαφορετικοί "κόσμοι" διεκδικούν τα δικαιώματα ύπαρξης και αναπαραγωγής τους και αναζητούν κάποιο χώρο μέσα στην αναδυόμενη μεταβιομηχανική πόλη και κοινωνία. Στα πλαίσια των παραπάνω, ο αστικός και περιφερειακός σχεδιασμός καλούνται να δημιουργήσουν νέους χώρους οι οποίοι μπορούν ταυτόχρονα να ενσωματώσουν τις ετερογενείς και πολυεθνικές αστικές κοινωνίες, να επιτρέπουν την έκφραση όλων των πολιτισμικά διαφορετικών τάσεων και να αναδείξουν την πολυπολιτισμική "ταυτότητα του τόπου" (Gosprođini, 2004).

Τέλος, όλες οι παραπάνω οι εξελίξεις οι οποίες αναδομούν το χώρο σε όλες τις κλίμακες, ταυτόχρονα διαταράσσουν τις παλαιές ισορροπίες, μεταξύ των οποίων σημαντικότερη είναι η οικολογική διάσταση. Κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, η ανάπτυξη άρχισε να γίνεται αντιληπτή με διαφορετικό τρόπο, άρχισε να γίνεται αντιληπτή ως πιθανή απειλή για το περιβάλλον – είτε επειδή οι φυσικοί πόροι καταναλώνονται ανεξέλεγκτα, είτε επειδή η οικολογική ισορροπία καταστρέφεται από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Το κυρίαρχο ερώτημα που προκαλεί την μεγαλύτερη ανασφάλεια στο σύγχρονο άνθρωπο είναι εάν η σημερινή ανάπτυξη θα διασφαλίσει την αυριανή ζωή στον πλανήτη. Το ερώτημα αυτό σε συνδυασμό με την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος ενισχύουν συνεχώς την περιβαλλοντική συνείδηση και την ευαισθησία των κοινωνιών, και έχουν αναδείξει την αναγκαιότητα κατανόησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και η βιώσιμη ανάπτυξη έχουν καθιερωθεί ήδη από τη δεκαετία του 1990 ως κυρίαρχη σχολή σκέψης στο σχεδιασμό του αστικού και του περιφερειακού χώρου (Graham και Hunter, 1994· Van der Ryn και Cowan, 1995· Clark, 1996· Wheeler, 1998). Η πράσινη αρχιτεκτονική και ανάπτυξη των πόλεων είναι μια νέα σχολή σχεδιασμού με –περιορισμένη μέχρι σήμερα– αλλά γοργά αναπτυσσόμενη εφαρμογή (βλ. Raymond κ.ά., 2003· Kwok κ.ά., 2007· Mendler κ.ά., 2006, Williams, 2007· Chan Yenna, 2007)

Η πράσινη αρχιτεκτονική στηρίζεται στο σχεδιασμό ο οποίος μεγιστοποιεί την ενεργειακή αυτάρκεια των κτιρίων, και ταυτόχρονα μειώνει τις αρνητικές επιδράσεις του δομημένου περιβάλλοντος πάνω στον άνθρωπο και την υγεία του. Τα βασικά στοιχεία των πράσινων κτιρίων είναι τα εξής:

- οικολογική προσαρμογή της αρχιτεκτονικής μορφής στο ανάγλυφο του εδάφους και του τοπίου.
- σχεδιασμός του κτιρίου ώστε να έχουμε τη μεγαλύτερη ενεργειακή επάρκεια με καθαρές και ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

- προσανατολισμός και σχεδιασμός του κτιρίου έτσι ώστε να επιτυγχάνεται καλύτερος ηλιασμός το χειμώνα και ο καλύτερος αερισμός του κτιρίου το καλοκαίρι.
- Ειδικά σκίαστρα για ηλιοπροστασία,
- φύτευση των νότιων τοίχων και της οροφής,
- βιολογικός καθαρισμός του νερού ούτως ώστε να χρησιμοποιείται για πότισμα μετά την ανακύκλωσή του.
- γυάλινες επιφάνειες ειδικής κατασκευής που μπορούν να λειτουργούν ως ηλιακοί συλλέκτες και να αποθηκεύουν ηλιακή ενέργεια για θέρμανση και ζεστό νερό.
- ειδικής κατασκευής υαλοπίνακες που μπορούν να χρησιμεύουν ακόμα και για ηχοπροστασία
- οικολογικά κονιάματα και γεωθερμική θέρμανση.

2. Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΕΝΙΑΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι στα πλαίσια της οικονομικής διεθνοποίησης, αλλά και του αυξανόμενου βαθμού ολοκλήρωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της κατάργησης των εθνικών συνόρων, οι Ευρωπαϊκές πόλεις εμφανίζονται κατά την τελευταία δεκαετία να λειτουργούν όλο και περισσότερο ως ενιαίο αστικό δίκτυο. Υπερθεματίζοντας στο ζήτημα του αναδυόμενου ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού δικτύου, έχουν διατυπωθεί ακόμη και ακραίες απόψεις όπως ότι "η Ευρωπαϊκή κοινότητα μετατρέπεται πρωτίστως σε μια κοινότητα πόλεων παρά σε κοινότητα εθνών" (Σημαιοφορίδης, 1998: 144).

Μέσα στο νέο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό δίκτυο, δεν διαμορφώνεται μια σταθερή και άκαμπτη ιεραρχία πόλεων αλλά πολλές και ευέλικτες ιεραρχίες πόλεων σε συνάρτηση με τη συγκεκριμένη απόδοση των πόλεων σε διαφορετικούς τομείς και δραστηριότητες (π.χ. υπηρεσίες, υψηλή τεχνολογία, τουρισμός, κ.ά.) καθώς και τη σφαίρα επιρροής τους (π.χ. περιφερειακή, εθνική, διεθνής) (CEC, 1992: 14). Στο πλαίσιο αυτό, δημιουργείται **ένανς** εντεινόμενος ανταγωνισμός μεταξύ των πόλεων για τη βελτίωση της θέσης τους στην ιεραρχία και την αναζήτηση μιας "*νέας κεντρικότητας*" μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό δίκτυο (βλ. Jensen-Butler, 1997· Jensen-Butler κ.ά, 1997· Brotchie κ.ά., 1995· Duffy, 1995· Sassen, 2001· Γοσποδίνη, 2000· Gospodini, 2002). Απόδειξη αυτού του φαινομένου μπορεί να θεωρηθεί και ο αυξανόμενος αριθμός δικτύων πόλεων που οργανώνονται στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη συνεργασία και την ανταλλαγή ιδεών πάνω σε ζητήματα χάραξης πολιτικής και εφαρμογής ειδικών προγραμμάτων που αφορούν σε διάφορους

τομείς, όπως για παράδειγμα νέες τεχνολογίες, τουρισμός, διαχείριση πολιτισμικής κληρονομιάς κ.ά. αλλά και σε κοινά προβλήματα όπως ανεργία, κοινωνικός αποκλεισμός, κ.ά. (βλ. CEC, 1992: 16-17· Σημαιοφορίδης, 1998: 144).

Η αναπτυξιακή προοπτική μιας πόλης ή μιας ομάδας πόλεων μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό σύστημα θεωρείται ότι διαφοροποιείται σε συνάρτηση με πέντε βασικούς παράγοντες (βλ. CEC, 1992: 22· Σημαιοφορίδης, 1998: 145), τους οποίους μελέτες από διαφορετική επιστημονική σκοπιά² αναγνωρίζουν από κοινού ως κρίσιμους:

- α. Ο βαθμός διαφοροποίησης της οικονομικής βάσης και η ύπαρξη εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού.
- β. Η ύπαρξη υπηρεσιών με υψηλή τεχνολογία και τοπική διασύνδεση με ερευνητικά ιδρύματα.
- γ. Ο βαθμός ανάπτυξης ή/και εκσυγχρονισμού των υποδομών στους τομείς των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών.
- δ. Η ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος (κτισμένου χώρου, δημόσιου υπαίθριου χώρου, περι-αστικού φυσικού χώρου) και η ποιότητα της αστικής ζωής.
- ε. Η θεσμική ικανότητα για την χάραξη και την εφαρμογή αναπτυξιακών στρατηγικών.

Στο πλαίσιο των παραπάνω πέντε κρίσιμων παραγόντων, και ειδικότερα σε συνάρτηση με τον παράγοντα (δ) που αφορά στην ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος, η αναπτυξιακή προοπτική των πόλεων συνδέεται με **την πολεοδομία και τον αστικό σχεδιασμό, που εμφανίζονται έτσι να αναλαμβάνουν ένα νέο διευρυμένο ρόλο**, συνδεδεμένο με την οικονομική ανάπτυξη των πόλεων. Ωστόσο, ο νέος ρόλος του αστικού σχεδιασμού ως παράγοντα ανάπτυξης δεν είναι ο ίδιος για όλες τις κατηγορίες και τις ομάδες πόλεων μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό σύστημα: *μητροπόλεις, μεγάλες πόλεις, μικρές πόλεις, πόλεις στον πυρήνα της Ευρώπης* (τον παλαιό πυρήνα³ και το νέο πυρήνα⁴), *πόλεις στην περιφέρεια*⁵ (οικονομική ή/και γεωγραφική) της Ευρώπης. Διότι οι διάφορες

² Μελέτες που επικεντρώνουν στην οικονομική διάσταση του αστικού χώρου (βλ. για παράδειγμα CEC, 1992) και μελέτες που αφορούν στη μορφολογία του αστικού χώρου (βλ. για παράδειγμα Σημαιοφορίδης, 1998).

³ Σύμφωνα με επίσημες μελέτες της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έγιναν σε προγενέστερα στάδια της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (βλ. για παράδειγμα CEC, 1992: 14-15), ο όρος "παλαιός πυρήνας" αναφέρεται στις περιοχές της Ευρώπης όπου υπήρξε πρώιμη βιομηχανική ανάπτυξη: Αγγλία, βόρεια Γερμανία, βόρεια και ανατολική Γαλλία, Κάτω Χώρες, Λουξεμβούργο και Δανία.

⁴ Σύμφωνα με τις ίδιες πηγές (CEC, 1992: 15), ο όρος "νέος πυρήνας" αναφέρεται στη νότια Γερμανία, τη βόρεια Ιταλία, τη νοτιο-ανατολική Γαλλία και την κεντρική και ανατολική Ισπανία.

⁵ Σύμφωνα με τις ίδιες πηγές (CEC, 1992: 15), στην "περιφέρεια" της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεωρείται ότι ανήκουν η νότια Ιταλία, η δυτική Γαλλία, η Ιρλανδία, η νότια Ισπανία, η Ελλάδα και η Πορτογαλία.

κατηγορίες και ομάδες πόλεων χαρακτηρίζονται από διαφορετικές οικονομικές, κοινωνικές και χωρικές ιδιότητες⁶ (CEC, 1992) και κατά συνέπεια, εισέρχονται στο νέο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό δίκτυο από διαφορετικές αφετηρίες. Επομένως, διαφοροποιείται σε σχέση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε κατηγορίας και ομάδας πόλεων, και ο ρόλος και ο βαθμός βαρύτητας της πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού ως παραγόντων ανάπτυξης.

2.1. ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ: Ο αστικός σχεδιασμός ως μέσον διατήρησης του μητροπολιτικού χαρακτήρα και της υπεροχής μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό δίκτυο.

Την ύφεση της ανάπτυξης των μητροπόλεων, η οποία παρατηρήθηκε στη δεκαετία του 1970 και στην αρχή της δεκαετίας του 1980 λόγω του φαινομένου της αποκέντρωσης οικονομικών δραστηριοτήτων, ακολούθησε μια οικονομική και δημογραφική αναγέννηση των μητροπολιτικών κέντρων στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στη δεκαετία του 1990. Η επανα-αστικοποίηση (re-urbanisation) υποστηρίχθηκε από δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις και ήταν αποτέλεσμα των τάσεων συγκέντρωσης στις μητροπόλεις συγκεκριμένων οικονομικών τομέων και δραστηριοτήτων, όπως οι υψηλού επιπέδου εξειδικευμένες χρηματο-οικονομικές υπηρεσίες, τα προϊόντα και οι υπηρεσίες υψηλής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας και η βιομηχανία πολιτισμού και μέσων επικοινωνίας (βλ. Lever και Champion, 1996· Hall, 1996· CEC, 1992· Sassen, 2000).

Οι μητροπόλεις διατήρησαν την υπεροχή τους με τη συνεχή προσέλκυση διεθνών χρηματοπιστωτικών οργανισμών και κεντρικών εγκαταστάσεων πολυεθνικών εταιρειών (Gospodini, 2002 και 2006), ερευνητικών κέντρων και εταιρειών υψηλής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας (Hall, 2000· Pratt, 2000· Hutton, 2004· Gospodini, 2006), διεθνών πολιτικών οργανισμών και κέντρων δημόσιας διοίκησης, επιχειρήσεων τέχνης, θεάματος και μέσων μαζικής επικοινωνίας (Sassen και Roost, 2000· Mommas, 2004· Scott, 1997 και 2000· Hutton, 2004· Gospodini, 2006).

Στο πλαίσιο του ανταγωνισμού των μητροπόλεων μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό σύστημα, ο αστικός σχεδιασμός έχει αναλάβει την τελευταία δεκαετία έναν ιδιαίτερα κρίσιμο ρόλο στη συνεχή προσπάθεια διατήρησης του μητροπολιτικού χαρακτήρα

⁶ Η μελέτη εκπονήθηκε το 1990 υπό την επίβλεψη της 16ης Γενικής Διεύθυνσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Στόχος της μελέτης ήταν να αποτιμήσει την συμβολή των πόλεων στο μετασχηματισμό και την ενοποίηση της Ευρώπης κατά την τελευταία δεκαετία και ταυτόχρονα να εκτιμήσει τις επιπτώσεις της ενοποίησης πάνω στις πόλεις για τις επόμενες δεκαετίες. Η μελέτη βασίστηκε σε πρωτογενή έρευνα που εκπονήθηκε κατά το διάστημα 1990-91 σε δείγμα 24 πόλεων κατανεμημένων σε όλες τις περιοχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από την Κοπεγχάγη στο βορά μέχρι τη Σεβίλλη στο νότο και από το Δουβλίνο στα δυτικά μέχρι τη Θεσσαλονίκη στα ανατολικά. Η έρευνα συμπληρώθηκε και από ειδικές θεματικές μελέτες όπως "Ο ρόλος 4 πρωτευουσών μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση", "Ο ρόλος των μικρότερων πόλεων μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση".

και της υπεροχής της πόλης: Η εφαρμογή των νέων ρευμάτων και τάσεων στον αστικό σχεδιασμό –και τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό– χρησιμοποιούνται ως "εργαλείο" δημιουργίας ενός ιδιαίτερου, πρωτοποριακού ή μοναδικού αστικού τοπίου αιγλης, εξουσίας και συμβολισμού του μητροπολιτικού χαρακτήρα (βλ. Γοσποδίνη, 2000 και 2006· Gospodini, 2002 και 2006). Οι *avant-garde* μορφές του χώρου (κτίρια, δημόσιος υπαίθριος χώρος) λειτουργούν ταυτοχρόνως ως "τοπόσημα" που ενισχύουν την ταυτότητα της πόλης και ως "μαγνήτες" που έλκουν την κορυφή των δραστηριοτήτων στον τομέα των υπηρεσιών (π.χ. κεντρικές εγκαταστάσεις πολυεθνικών εταιρειών, διεθνείς χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, πολυεθνικές εταιρείες υψηλής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας κ.λπ.).

Υπό αυτό το πρίσμα, μπορεί κανείς να κατανοήσει τις τεράστιες δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις σε μεγάλα έργα αστικού σχεδιασμού και αρχιτεκτονικής που έγιναν στις μητροπόλεις της Ευρώπης από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 μέχρι σήμερα: Στο Παρίσι, κατά την προεδρία του Mitterand, στο ζήτημα της προβολής του μητροπολιτικού χαρακτήρα της πόλης υιοθετήθηκε μια προσέγγιση καθαρά προσανατολισμένη στον πρωτοποριακό αστικό και αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Τα μεγάλα έργα⁷ ("grands travaux") αυτής της περιόδου, τα οποία υλοποιήθηκαν με γενναία δημόσια χρηματοδότηση και κάλυπταν όλο σχεδόν το Παρίσι, διασπαρμένα στο κέντρο και την περιφέρεια, ήταν όλα προϊόν διεθνών διαγωνισμών αρχιτεκτονικής και αστικού σχεδιασμού (Secchi, 1998). Στο Λονδίνο, η ανάπλαση των Docklands, που χαρακτηρίστηκε από μεγάλες επενδύσεις κρατικών και ιδιωτικών κεφαλαίων, μπορεί επίσης να θεωρηθεί έργο συνυφασμένο με την προσπάθεια πρωτοποριακού επανασχεδιασμού του αστικού χώρου με στόχο την υλοποίηση του οράματος επέκτασης του επιχειρηματικού κέντρου του City ανατολικά αλλά και της αναβάθμισης του μητροπολιτικού χαρακτήρα του Λονδίνου συνολικά. Σε πρόσφατες κριτικές θεωρήσεις της ανάπλασης των Docklands (Hinsley και Malone, 1996) διατυπώνεται η άποψη ότι η διαδικασία που ακολουθήθηκε πρώτον, αντιπροσωπεύει ένα πρότυπο αστικής ανάπλασης προσαρμοσμένο στους κανόνες της αγοράς ("market-led-process") όπου περιορίζεται η συμμετοχή των τοπικών φορέων ενώ αυξάνονται οι επιλογές των ιδιωτικών συμφερόντων, και δεύτερον, εντάσσεται σε ένα πλαίσιο σαφώς προσανατολισμένο στη μορφή του αστικού χώρου ("form-based-framework"), όπου περιθωριοποιείται ο πολεοδομικός προγραμματισμός (urban planning) ενώ ανατίθεται κυρίαρχος ρόλος στον αστικό σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική. Αυτά φαίνονται πολύ καθαρά ειδικότερα στην περίπτωση της

⁷ Αυτά είναι τα εξής: 1. Το Μουσείο Orsay 2. Το θεματικό Πάρκο La Villette που περιλαμβάνει σημαντικά κτιριακά συγκροτήματα όπως το Cite de Science et Industrie, το Cite de la Musique καθώς και πρωτοποριακούς υπαίθριους χώρους για ειδικές δραστηριότητες 3. το κτήριο του Αραβικού Κόσμου 4. το κτήριο του Υπουργείου Οικονομικών 5. Το κτήριο – Αψίδα του Υπουργείου Περιβάλλοντος στην περιοχή Defence 6. Το κτήριο της νέας Όπερας στην περιοχή της Βασίλης 7. Οι γυάλινες πυραμίδες στο Μουσείο του Λούβρου 8. Το κτήριο της Εθνικής Βιβλιοθήκης 9. Το κτιριακό συγκρότημα του Διεθνούς Συνεδριακού Κέντρου 10. Το κτήριο του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας.

περιοχής Canary Wharf των Docklands (Hinsley και Malone, 1996: 56-57). Στο Βερολίνο, τόσο ο αστικός σχεδιασμός όσο και η αρχιτεκτονική, χρησιμοποιήθηκαν συστηματικά στην προσπάθεια αναβάθμισης της πόλης σε μητροπολιτικό κέντρο της Ευρώπης. Μετά την κατεδάφιση του τείχους το 1989 και την ανακήρυξη του Βερολίνου ως πρωτεύουσας της Γερμανίας, ακολούθησε ένα μεγάλο κύμα παρεμβάσεων αστικού σχεδιασμού που αφορούσαν στην ανάπλαση υποβαθμισμένων περιοχών κοντά στο τείχος –Potsdamerplatz, Leipzigerplatz, Friedrichstrasse, Alexanderplatz (Karitzki, 1996). Ο επανασχεδιασμός του αστικού χώρου ήταν πάλι προϊόν διεθνών διαγωνισμών με συμμετοχή πολυεθνικών κατασκευαστικών εταιρειών σε συνεργασία με μεγάλα ονόματα αρχιτεκτόνων- πολεοδόμων. Ομοίως, οι πρόσφατες προσπάθειες για τον επαναπροσδιορισμό του Μιλάνου ως μητρόπολης της κεντρικής Ευρώπης συνδέονται επίσης με σημαντικά έργα αστικής αναδόμησης και ανάπλασης στο κέντρο της πόλης, όπως η αναδόμηση της περιοχής του Milan Fair. Σύμφωνα με το 1^ο βραβείο του διεθνούς διαγωνισμού αστικού σχεδιασμού που κέρδισαν οι Zaha Hadid, Arata Isozaki, Daniel Libeskind και Pier Paolo Maggiora, η επανοικοδόμηση της περιοχής του παλιού Milan Fair θα στηρίζεται στον καινοτόμο σχεδιασμό και μορφολογία επιχειρώντας την προσέλυση οικονομικών υπηρεσιών υψηλού επιπέδου, εταιρειών υψηλής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, και μέσω μαζικής ενημέρωσης.

Τα παραπάνω παραδείγματα καταδεικνύουν καθαρά το νέο ρόλο του αστικού σχεδιασμού ως εργαλείο οικονομικής ανάπτυξης. Η δημιουργία μέσω καινοτόμου σχεδιασμού "σημαίνοντων επιχειρηματικών epicέντρων" και αστικού τοπίου αίγλης και συμβολισμού υποστηρίζουν την χωρική συγκέντρωση (clustering) των ακμαζόντων νέων αστικών οικονομικών δραστηριοτήτων, όπως εταιρείες οικονομικών υπηρεσιών υψηλού επιπέδου, υψηλής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, και συμβάλλουν στη διατήρηση του status των μητροπόλεων στις ιεραρχίες του Ευρωπαϊκού και του παγκόσμιου αστικού δικτύου (Γοσποδίνη, 2006· Gospodini, 2006).

2.2 ΜΕΓΑΛΕΣ ΠΟΛΕΙΣ: Ο αστικός σχεδιασμός ως μέσον αναβάθμισης της θέσης των πόλεων στην ιεραρχία του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού δικτύου

Ως συνέπεια της μαζικής αστικοποίησης των πληθυσμών, της συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων και της σημαντικής οικιστικής επέκτασης των μεγάλων Ευρωπαϊκών πόλεων κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960, αυτή η ομάδα Ευρωπαϊκών πόλεων χαρακτηρίστηκε κατά τις επόμενες δεκαετίες από υποβάθμιση της ποιότητας του αστικού χώρου και κατά συνέπεια, της αστικής ζωής: υψηλές πολεοδομικές πυκνότητες, χαμηλή ποιότητα σχεδιασμού και κατασκευής του χώρου, αίσθηση έλλειψης ταυτότητας του χρήστη στο χώρο, αντιθέσεις κοινωνικών ομάδων μέσα στον αστικό ιστό, μόλυνση του περιβάλλοντος,

κ.ά. Αυτά τα χωρικά και κοινωνικά μειονεκτήματα των μεγάλων πόλεων σε συνδυασμό με συνυπάρχουσες οικονομικές δυσκαμψίες (π.χ. υψηλές τιμές γης, σχετικά μεγάλο κόστος υπηρεσιών) κατέστησαν αυτήν την ομάδα πόλεων λιγότερο ελκυστική ως τόπο εγκατάστασης –διαμονής ή εργασίας. Ειδικότερα στην περιφέρεια της Ευρώπης, η υποβάθμιση της ποιότητας του αστικού χώρου και της αστικής ζωής στις μεγάλες πόλεις ήταν εντονότερη αφού η εσωτερική μετανάστευση πληθυσμών προς αυτές ήταν ταχύτερη και μαζικότερη και είχε ως συνέπεια την άναρχη οικονομική και οικιστική ανάπτυξη τους (CEC, 1992: 14-17 και 100).

Στο πλαίσιο του ανταγωνισμού των μεγάλων πόλεων μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό σύστημα, ο αστικός σχεδιασμός αποτελεί το βασικό μέσον άρσης μέρους των συσσωρευμένων χωρικών μειονεκτημάτων με κυρίαρχη δράση *την ανάπτυξη*: ανάπτυξη υποβαθμισμένων περιοχών, ανάπτυξη και αναβίωση εγκαταλειμμένων βιομηχανικών περιοχών, ανάπτυξη και ανάδειξη ιστορικών κέντρων, ανάπτυξη θαλασσίων μετώπων, κ.ά. Η βελτίωση της εικόνας της πόλης χρησιμοποιείται ως "*καταλύτης*" στην προσέλκυση νέων επενδύσεων σε τομείς των νέων αστικών οικονομιών (π.χ. νέες τεχνολογίες, πολιτισμός, τουρισμός, δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου) και κατά συνέπεια, ως μέσον αναβάθμισης της θέσης της πόλης στην ιεραρχία του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού συστήματος.

Ειδικότερα στην περίπτωση μεγάλων πόλεων σε σημαντική οικονομική ύφεση, όπως για παράδειγμα βιομηχανικές πόλεις με παραδοσιακή βαριά βιομηχανία, ή πόλεις-λιμάνια σε παρακμή, ο ρόλος του αστικού σχεδιασμού γίνεται ακόμη σημαντικότερος: Η βελτίωση της εικόνας της πόλης εμφανίζεται ως *απαραίτητο ενδιάμεσο βήμα* στη μεταστροφή της τοπικής οικονομίας προς ανθούσες νέες αστικές οικονομίες. Αυτό αντανακλάται καθαρά στο γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια, τέτοιες πόλεις τείνουν να προτάσσουν υψηλά στην ιεραρχία του συνόλου των δράσεων για την αναδιάρθρωση της τοπικής οικονομίας, τις αναπλάσεις μεγάλης κλίμακας αστικών περιοχών. Εδώ, θα μπορούσαν να αναφερθούν τα παραδείγματα ανάπτυξης στα Liverpool Docks και στην περιοχή Kop van Zuid του Rotterdam στη δεκαετία του 1990: Ο επανασχεδιασμός του αστικού ιστού επικέντρωσε σε ζητήματα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και φυσιογνωμίας της πόλης ενώ ταυτόχρονα παρήγαγε χώρο για νέες ανθούσες δραστηριότητες και χρήσεις –ψυχαγωγία, πολιτισμός, εμπόριο, υπηρεσίες, κατοικία. Αυτές οι αναπλάσεις μεγάλης κλίμακας τόσο στο Liverpool, όσο και στο Rotterdam, θεωρούνται ότι συνέβαλαν σημαντικά στην επιδιωκόμενη αναδιάρθρωση της τοπικής οικονομίας (βλ. Craig-Smith, 1995: 25-28 καθώς και van der Knaap και Pinder 1992: 167-169).

Ο νέος ρόλος του αστικού σχεδιασμού ως μέσον αναβάθμισης των μεγάλων πόλεων στην ιεραρχία του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού συστήματος, αντανακλάται εμμέσως και στις προσπάθειες μεγάλων Ευρωπαϊκών πόλεων να φιλοξενήσουν σημαντικές διεθνείς

εκδηλώσεις όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες, η World EXPO κ.ά. Τέτοια γεγονότα τείνουν να λειτουργούν ως *κινητήριοι δύναμη* για την υλοποίηση έργων που, μετά το πέρας του συγκεκριμένου γεγονότος, θα έχουν ένα μόνιμο θετικό αποτέλεσμα στην πόλη. Η Βαρκελώνη αντιπροσωπεύει ένα από τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα μεγάλης πόλης που την τελευταία δεκαεπταετία αναβαθμίσθηκε στις ιεραρχίες του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού συστήματος, χρησιμοποιώντας ως καταλύτη τη φιλοξενία των Ολυμπιακών του 1992 και ως βασικό "εργαλείο" τον αστικό σχεδιασμό και τις δράσεις ανάπτυξης.

Στα πλαίσια του ανταγωνισμού των πόλεων, οι προσπάθειες των πόλεων για την ανάπτυξη των νέων αστικών οικονομιών, με κυρίαρχες τις οικονομίες του πολιτισμού και του ελεύθερου χρόνου, σε συνδυασμό με τις προσπάθειές τους να φιλοξενήσουν μεγάλα διεθνή γεγονότα (mega events) για τα οποία το σύνολο των αναγκαίων κτιριακών εγκαταστάσεων απαιτεί μεγάλης έκτασης χώρους σε άμεση γειτνίαση, γέννησε ένα νέο φαινόμενο στη μεταβιομηχανική πόλη: τη χωρική συγκέντρωση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων (cultural clustering) (Γοσποδίνη, 2006· Gospodini 2006 και 2009). Ο Mommaas (2004), αναφέρει ότι η τάση χωρικής συγκέντρωσης και ομαδοποίησης των πολιτιστικών δραστηριοτήτων αποτελεί προχωρημένο στάδιο της χρήσης του πολιτισμού ως κινητήριου μοχλού της αστικής οικονομίας. Αποτελεί σημαντική μεταβολή και δηλώνει το πέρασμα "από τις απλές πολιτικές που στόχευαν στην οργάνωση περιστασιακής κατανάλωσης πολιτιστικών θεαμάτων σε πιο ολοκληρωμένες στρατηγικές πολιτικές που στοχεύουν στη δημιουργία πλήθους χώρων εν σειρά, ακόμη και ολόκληρων γειτονιών και αστικών περιοχών, για πολιτιστική παραγωγή και δημιουργικότητα" (Mommas, 2004: 508).

2.3. ΜΕΣΑΙΕΣ ΚΑΙ ΜΙΚΡΕΣ ΠΟΛΕΙΣ: Ο αστικός σχεδιασμός ως μέσον άρσης της περιθωριοποίησης και διεύρυνσης της αναπτυξιακής προοπτικής μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό σύστημα

Στα πλαίσια του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού δικτύου, οι μεσαίες πόλεις (20-100 χιλιάδες κατ.) και οι μικρές πόλεις (μέχρι 20 χιλιάδες κατ.) θεωρούνται η δυναμικότερη ομάδα πόλεων με μεγάλες δυνατότητες ανέλιξης στις ιεραρχίες του συστήματος και θετική εν γένει αναπτυξιακή προοπτική (βλ. CEC, 1992: 18 και 101). Ήδη από τη δεκαετία του 1980, ενισχυόμενες από τις πολιτικές αποκέντρωσης, οι πόλεις αυτές γνώρισαν ιδιαίτερη οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη. Οι βασικότεροι παράγοντες που πιστεύεται ότι κατέστησαν αυτή την ομάδα πόλεων ελκυστική για την εγκατάσταση νέων επιχειρήσεων και νέων κατοίκων είναι οι εξής (βλ. CEC, 1992: 100-101):

- *οι οικονομικές δυσκαμψίες και τα μειονεκτήματα των μεγάλων πόλεων (π.χ. υψηλές τιμές γης, σχετικά μεγάλο κόστος υπηρεσιών, παλαιές υποδομές, κ.ά.)*

που ευνόησαν την αποκέντρωση συγκεκριμένων οικονομικών τομέων και δραστηριοτήτων (π.χ. βιομηχανία).

- *Η τεχνολογική εξέλιξη στους τομείς των μεταφορών, των τηλεπικοινωνιών και της πληροφορικής που διεύρυνε τις επιλογές⁸ τόπου εγκατάστασης τόσο για επιχειρήσεις όσο και για κατοίκους.*
- *Η υψηλότερη ποιότητα του αστικού χώρου και η καλύτερη ποιότητα ζωής που κατα κανόνα χαρακτηρίζαν τις μικρές πόλεις σε σύγκριση με τις μεγάλες πόλεις: μικρές πολεοδομικές πυκνότητες και χαμηλή δόμηση, διατήρηση σε μεγαλύτερο βαθμό της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και των παραδοσιακών μορφών του αστικού χώρου, μικρές αποστάσεις μέσα στην πόλη, λιγότερη κυκλοφοριακή συμφόρηση και ταχύτερη μετακίνηση, μικρότερη μόλυνση του περιβάλλοντος, στενότερη σχέση και επαφή μεταξύ δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος, μικρότερες κοινωνικές αντιθέσεις, μεγαλύτερη αίσθηση ταυτότητας στο χώρο και στην τοπική κοινωνία.*

Στο πλαίσιο αυτό, η ποιότητα του αστικού χώρου εμφανίζεται ως ένας από τους τρεις βασικούς παράγοντες που έχουν ήδη επιδράσει θετικά στην ανάπτυξη των μικρών Ευρωπαϊκών πόλεων. Επομένως, σε μια πρώτη θεώρηση, ο νέος ρόλος του αστικού σχεδιασμού στην ομάδα των μικρών πόλεων αφορά στην διατήρηση της ποιότητας και των χωρικών πλεονεκτημάτων του αστικού χώρου. Ωστόσο, ο ρόλος του αστικού σχεδιασμού μπορεί να εξειδικευθεί περισσότερο για κάθε μία από τις υπο-ομάδες μικρών πόλεων σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό δίκτυο.

1. **Οι μεσαίες και μικρές πόλεις που ανήκουν στον πυρήνα** –παλαιό και νέο πυρήνα– της Ευρώπης, πιστεύεται ότι θα αντιμετωπίσουν επιτυχώς το νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον κυρίως λόγω των πλεονεκτημάτων της θέσης τους: μικρή απόσταση από τα μητροπολιτικά κέντρα και τις μεγάλες πόλεις, αναπτυγμένο και αξιόπιστο δίκτυο μεταφορών και επικοινωνιών. Ειδικότερα, οι μικρές πόλεις που βρίσκονται πάνω σε μεγάλους κυκλοφοριακούς και μεταφορικούς άξονες (transport corridors) θεωρείται ότι έχουν ιδιαίτερα ευνοϊκή προοπτική που συνδέεται με την ανάπτυξη εταιρειών διεθνών διανομών, επιχειρήσεων νέων τεχνολογιών καθώς και οικιστική ανάπτυξη. Σε αυτή την υπο-ομάδα μικρών πόλεων, ο ρόλος του αστικού σχεδιασμού συνδέεται με τη διατήρηση των ποιοτικών χαρακτηριστικών του αστικού χώρου και τη συνεχή

⁸ Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στις επιχειρήσεις, η επιλογή τόπου εγκατάστασης αποδεδειγμένα από την περιοχή πρώτων υλών και από τις περιοχές των αγορών ενώ διευκολύνθηκαν ο καταμερισμός της παραγωγής σε μικρότερες μονάδες και η λειτουργική εξειδίκευση σε διαφορετικούς τόπους. Όσον αφορά στους κατοίκους, διευκολύνθηκε η πρόσβασή τους –φυσική ή ηλεκτρονική– στις εξειδικευμένες υπηρεσίες υψηλού επιπέδου και στην πολιτιστική βιομηχανία των μεγάλων πόλεων.

"προστασία" του περιβάλλοντος από τους κινδύνους που ενέχει η πιθανή ταχεία ανάπτυξη, έτσι ώστε οι πόλεις αυτές να συνεχίσουν να αποτελούν σε βάθος χρόνου ελκυστικό τόπο εγκατάστασης νέων επιχειρήσεων και νέων κατοίκων.

II. **Οι μεσαίες και μικρές πόλεις με ειδικά χαρακτηριστικά.** Στην ομάδα αυτή συγκαταλέγονται:

- i. **πόλεις με ενδογενείς φυσικούς ή/και πολιτιστικούς πόρους ανάπτυξης**, δηλ. πόλεις με φυσικό περιβάλλον ιδιαίτερου κάλλους, πόλεις με πλούσια αρχαιολογική, αρχιτεκτονική και εν γένει πολιτιστική κληρονομιά, όπως είναι για παράδειγμα πολλές μεσαίες και μικρές ελληνικές πόλεις στο νησιωτικό αλλά και τον ορεινό χώρο της Ελλάδας, και
- ii. **μεσαίες και μικρές πόλεις με αναπτυσσόμενες ειδικές αστικές λειτουργίες** όπως πόλεις με παράδοση σε υψηλού επιπέδου εκπαιδευτικά ιδρύματα και ερευνητικά ιδρύματα, (π.χ. Cambridge, Οξφόρδη, Χαϊδελμβέργη, Καρλσρούη).

Αυτή η ομάδα πόλεων θεωρείται ότι έχει πολύ θετική προοπτική συνδεδεμένη κυρίως με την τουριστική και την οικιστική ανάπτυξη. Σε αυτή την υποομάδα των μικρών πόλεων, η ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος αποτελεί ιδιαίτερα κρίσιμο παράγοντα για την ανάπτυξη: Ο ίδιος ο αστικός χώρος αντιπροσωπεύει με μια έννοια "*προϊόν προς πώληση*" και κυρίαρχο πόλο έλξης τόσο για τους επισκέπτες όσο και για τους κατοίκους. Επομένως, ο ρόλος του αστικού σχεδιασμού είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Συνδέεται με την εφαρμογή καινοτόμων πολιτικών και τεχνικών σε ζητήματα:

- α. προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος,
- β. προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς, και
- γ. σχεδιασμού και λειτουργίας του αστικού χώρου, έτσι ώστε η πόλη να διατηρήσει ή και να αναβαθμίσει τη θέση της ως "*ειδική*" πόλη μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό δίκτυο.

III. **Οι μεσαίες και μικρές πόλεις στην περιφέρεια** –οικονομική ή/και γεωγραφική– της Ευρώπης –χωρίς ενδογενείς φυσικούς ή πολιτιστικούς πόρους ανάπτυξης αναμένεται να αντιμετωπίσουν ιδιαίτερα προβλήματα στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον του ενιαίου αστικού συστήματος. Σε σύγκριση με τις μικρές πόλεις στον πυρήνα, οι μικρές πόλεις στην περιφέρεια χαρακτηρίζονται από σημαντικές αδυναμίες τόσο σε υποδομές όσο και σε παραγωγική διάρθρωση (ανεπάρκεια φυσικών υποδομών και τηλεπικοινωνιών, τοπικές επιχειρήσεις μικρομεσαίου μεγέθους και χαμηλής τεχνολογίας, υψηλό ποσο-

στό απασχόλησης στη γεωγία). Κάποια αναπτυξιακά προβλήματα μπορούν να αντιμετωπισθούν μέσω των δικτύων πόλεων στο ενιαίο αστικό σύστημα που μπορούν να προσφέρουν βοήθεια στις μικρές πόλεις της περιφέρειας σε ζητήματα τεχνολογίας και χάραξης πολιτικής. Ωστόσο, εκείνες οι μικρές πόλεις που βρίσκονται σε καθαρά αγροτικές περιοχές στην περιφέρεια καθώς και εκείνες που στηρίζονται σε οικονομικές δραστηριότητες σε ύφεση (π.χ. πόλεις-λιμάνια σε παρακμή, πόλεις με βιομηχανία παλαιάς τεχνολογίας) θεωρείται ότι έχουν ιδιαίτερα δυσμενή αναπτυξιακή προοπτική μέσα στο ενιαίο αστικό σύστημα λόγω σοβαρών δυσκολιών αναδιάρθρωσης της τοπικής οικονομίας τους –π.χ. έλλειψη ενδογενών πόρων ανάπτυξης όπως τουριστικά αξιοποιήσιμη πολιτιστική κληρονομιά ή/και ιδιαίτερου κάλλους φυσικό περιβάλλον για να στρέψουν την τοπική οικονομία προς τον τουρισμό και τις υπηρεσίες, έλλειψη υποδομών ή/και ανθρώπινου δυναμικού για την ανάπτυξη επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας και πολιτιστικής βιομηχανίας. Σε αυτή τη μειονεκτική υπο-ομάδα πόλεων, ο αστικός σχεδιασμός μπορεί να αποτελέσει καθοριστικότερο παράγοντα στην προσπάθεια αναδιάρθρωσης της τοπικής οικονομίας και άρσης της περιθωριοποίησης των μειονεκτικών μικρών πόλεων μέσα στο ενιαίο αστικό σύστημα. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως "εργαλείο" για τη ριζική αναβάθμιση του αστικού τοπίου και της εικόνας αυτών των πόλεων, έτσι ώστε ο δομημένος αστικός χώρος ο ίδιος να μετατραπεί σε ενδογενή πόρο οικονομικής, δημογραφικής και οικιστικής ανάπτυξης.

Σημαντικότερο παράδειγμα είναι η πόλη Μπιλμπάο στην περιοχή των Βάσκων στην Ισπανία, όπου ο αναπτυξιακός ρόλος του αστικού σχεδιασμού ως μέσον άρσης της περιθωριοποίησης καταδεικνύεται με τον καλύτερο τρόπο. Μέχρι τη δεκαετία του 1990, το Bilbao, αποτελούσε αποβιομηχανοποιημένη πόλη με οξυμένα προβλήματα οικονομικής ύφεσης και ανεργίας, με εγκαταλειμμένες ή υπολειπόμενες εγκαταστάσεις παραδοσιακής βαριάς βιομηχανίας στο κέντρο της πόλης δίπλα στο ποτάμι. Η μεγάλης κλίμακας ανάπλαση της παλαιάς βιομηχανικής περιοχής και ο πρωτοποριακός φυσικός ανασχεδιασμός του αστικού χώρου έχουν μετατρέψει το Bilbao σε κέντρο αστικού τουρισμού. Τα πρώτα αποτελέσματα ερευνών σχετικά με την τουριστική ανάπτυξη δείχνουν ότι οι επισκέπτες από το εξωτερικό έχουν αυξηθεί θεαματικά –43% ανά μήνα του ημερολογιακού έτους. Αντιστοίχως, οι Ισπανοί επισκέπτες (πλην των Βάσκων) έχουν αυξηθεί κατά 20,4% (Plaza, 1999). Ειδικότερα, το κτήριο του Μουσείου Guggenheim και ο πρωτοποριακός σχεδιασμός του από τον Frank. O. Gehry, τεκμηριώνουν με τον καλύτερο

τρόπο μια νέα τάση που αναδύεται διεθνώς και αφορά στον αστικό τουρισμό καθώς και στη σχέση μεταξύ χώρου και επισκέπτη: Ανεξαρτήτως των συγκεκριμένων λειτουργιών και δραστηριοτήτων που μπορεί να φιλοξενούνται στο χώρο (κτήριο ή δημόσιο υπαίθριο χώρο), ο πρωτοποριακός φυσικός σχεδιασμός του χώρου μπορεί να καταστήσει έκθεμα τον ίδιο το χώρο και να τον μετατρέψει σε αξιοθέατο και πόλο τουριστικής έλξης. Χρησιμοποιώντας τα λόγια της Beatriz Plaza για το Μουσείο Guggenheim, "*η avant-garde εικόνα αυτού του μνημειακού κυβιστικού γλυπτού ενός πλοίου έχει σημαντικότερο θετικό αποτέλεσμα για την πόλη του Bilbao τόσο λόγω της ικανότητας του Μουσείου να προσελκύει τουρίστες, όσο και λόγω της βελτίωσης της εικόνας της πόλης. Από τα εγκαίνια του Μουσείου Guggenheim, η πόλη έχει κάνει ένα άλμα μπροστά*" (Plaza, 1999: 592).

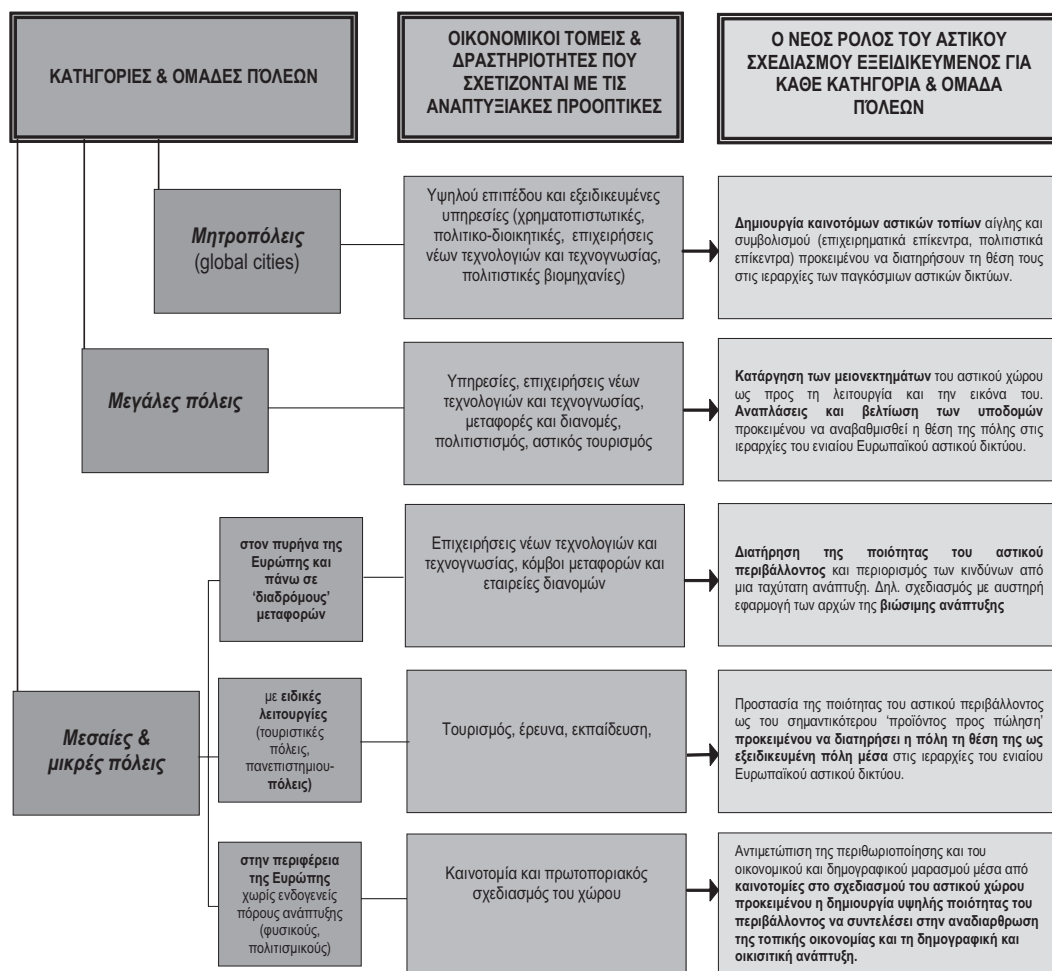
Στο Σχήμα 1 παρουσιάζεται συνοπτικά ο νέος ρόλος του αστικού σχεδιασμού στην αναπτυξιακή προοπτική όλων των κατηγοριών και ομάδων πόλεων μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό δίκτυο.

Ανακεφαλαιώνοντας όλα τα προηγούμενα σχετικά με τις νέες "χρήσεις" του αστικού σχεδιασμού ως μέσον ανάπτυξης, θα μπορούσαν να εξαχθούν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- Στην εποχή της διεθνοποίησης και του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού συστήματος, **ο καινοτόμος χωρικός σχεδιασμός τείνει να μετασηματίζεται από προϊόν οικονομικής ευμάρειας σε μέσον οικονομικής ανάπτυξης των πόλεων.**
- **Ο αστικός σχεδιασμός και η πολεοδομία** αναλαμβάνουν ένα νέο αναβαθμισμένο ρόλο **ως εργαλεία οικονομικής ανάπτυξης.**
- **Η επίδραση της πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού ως εργαλείων οικονομικής ανάπτυξης** είναι σημαντική για όλες τις κατηγορίες και ομάδες πόλεων. Ωστόσο, γίνεται ιδιαίτερα **κρίσιμη για δύο ομάδες πόλεων που αντιπροσωπεύουν τα δύο άκρα του ενιαίου αστικού συστήματος:**
 - α. **τις μητροπόλεις και**
 - β. **τις μικρές πόλεις της περιφέρειας που στερούνται ενδογενών πόρων ανάπτυξης.**
- Σε αυτές τις δύο ομάδες πόλεων, ο πρωτοποριακός σχεδιασμός του αστικού χώρου μπορούν να επηρεάσουν καθοριστικά το αναπτυξιακό μέλλον των πόλεων αυτών. Στην πρώτη ομάδα πόλεων, μπορούν να συμβάλουν σημαντικότερα **στη διατήρηση του μητροπολιτικού χαρακτήρα με τη δημι-**

ουργία ιδιαίτερου αστικού τοπίου - προβολής και συμβολισμού. Στη δεύτερη ομάδα πόλεων, μπορούν να συμβάλουν καθοριστικά στην αναστροφή της περιθωριοποίησης τους μέσα στο ενιαίο σύστημα, βοηθώντας **την αναδιάρθρωση της τοπικής οικονομίας** και τη δημογραφική και οικιστική ανάπτυξη.

Σχήμα 1. Ο νέος ρόλος του αστικού σχεδιασμού εξειδικευμένα για κάθε κατηγορία και ομάδα πόλεων

Πηγή: Gospodini, 2002

3. ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ: ΤΑ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΕΝΙΑΙΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΠΟΛΕΩΝ

Οι ελληνικές πόλεις βρίσκονται στην περιφέρεια (γεωγραφική και οικονομική) του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού δικτύου, και κατά συνέπεια, εντάσσονται στο νέο αστικό δίκτυο από συγκριτικά μενεκτική θέση. Με γνώμονα το πληθυσμιακό μέγεθος και την πολιτικο-οικονομική δομή, μόνον τα πολεοδομικά συγκροτήματα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης συντάσσουν μεγάλες πόλεις, ενώ όλες οι άλλες ελληνικές πόλεις μπορούν να θεωρηθούν μεσαίες και μικρές πόλεις στην περιφέρεια του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού συστήματος.

Εξαιρώντας εκείνες τις πόλεις που έχουν σημαντικούς ενδογενείς πόρους ανάπτυξης, όπως διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης, ύπαρξη εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού, ύπαρξη υπηρεσιών με υψηλή τεχνολογία και τοπική διασύνδεση με ερευνητικά ιδρύματα, τουριστικά αξιοποιήσιμο φυσικό περιβάλλον ιδιαίτερου κάλλους, πλούσια και τουριστικά αξιοποιήσιμη αρχαιολογική, αρχιτεκτονική και πολιτιστική κληρονομιά, παραμένει ένας σημαντικός αριθμός ελληνικών πόλεων οι οποίες στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού συστήματος, θα αντιμετωπίσουν ιδιαίτερες αναπτυξιακές δυσκολίες, είτε λόγω θέσης (π.χ. απομακρυσμένες συνοριακές περιοχές με ανεπαρκείς υποδομές) είτε (και) λόγω παραγωγικής διάρθρωσης (μη ανταγωνιστικές αγροτικές δραστηριότητες, τοπικές επιχειρήσεις μικρομεσαίου μεγέθους και χαμηλής τεχνολογίας, λιμενικές δραστηριότητες σε παρακμή). Επομένως, ένας σημαντικός αριθμός ελληνικών πόλεων ανήκουν σε εκείνη την υπο-ομάδα μικρών πόλεων του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού συστήματος στην οποία, σύμφωνα με το βασικό επιχείρημα της προηγούμενης παραγράφου του παρόντος, η πολεοδομία και ο αστικός σχεδιασμός κατέχουν έναν ιδιαίτερα σημαντικό και κρίσιμο ρόλο και μπορούν να λειτουργήσουν ως πολύτιμα "εργαλεία" άρσης της περιθωριοποίησης μέσα στο ενιαίο αστικό σύστημα και διεύρυνσης της αναπτυξιακής προοπτικής μέσω της δημιουργίας καινοτομιών και ποιότητας στον αστικό χώρο –καινοτομιών στη δομή και την οργάνωση των λειτουργιών στο χώρο, καινοτομιών και ποιότητας στην μορφολογία του χώρου.

3.1. Οι καθιερωμένες πρακτικές πολεοδομίας και αστικού σχεδιασμού στις ελληνικές πόλεις

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι κατά τις δεκαετίες 1950, 1960, 1970 και 1980, οι ελληνικές πόλεις, –και κυρίως οι μεγάλες πόλεις και μεσαίες πόλεις– υπέστησαν μια ταχεία και άναρχη οικιστική επέκταση ως συνέπεια της μαζικής αστικοποίησης των πληθυσμών και

της συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων σε αστικές περιοχές. Η παραγωγή του νέου αστικού χώρου στηρίχθηκε και καθορίστηκε από:

- α. **το σύστημα της αντιπαροχής** ως κυρίαρχο οικονομικό μέσον ανοικοδόμησης των πόλεων,
- β. **τον κατακερματισμό της ιδιοκτησίας γης** και τη σημειακή (οικόπεδο προς οικόπεδο) οικιστική ανάπτυξη,
- γ. **την αυθαίρετη εκτός σχεδίου δόμηση** στην περιφέρεια των μεγάλων και μεσαίου μεγέθους πόλεων για την αυτοστέγαση των χαμηλών εισοδηματικά νέων κατοίκων των πόλεων, καθώς και σε παραθαλάσσιες περιοχές σε γειτνίαση με μεγάλες και μεσαίες πόλεις για την παραγωγή φθηνής εξοχικής κατοικίας των μεσαίων και χαμηλών εισοδηματικά τάξεων.
- δ. **τη μινιμαλιστική παρέμβαση του κράτους** μέσω πολεοδομικού σχεδιασμού και ελέγχου της οικιστικής ανάπτυξης.

Ειδικότερα, η πολεοδομία και ο αστικός σχεδιασμός στις ελληνικές πόλεις⁹, περιορίστηκαν σε ένα πλαίσιο αποσπασματικών και ήπιων παρεμβάσεων μικρής κλίμακας. Οι καθιερωμένες πρακτικές χαρακτηρίστηκαν από τα ακόλουθα:

- I. Στην περίπτωση της **δημόσιας αστικής γης**, ο φυσικός σχεδιασμός του χώρου –σε έργα είτε ανοικοδόμησης, είτε ανάπλασης μιας περιοχής– συνήθως αφορούσε σε ένα από τα κάτωθι:
 - **μικρής κλίμακας κτιριακά συγκροτήματα**¹⁰ δημόσιου ή κοινωφελούς χαρακτήρα.
 - **αποσπασματικές παρεμβάσεις βελτίωσης του δημόσιου υπαίθριου χώρου** της πόλης όπως πεζοδρομήσεις μικρών δρόμων διάσπαρτα μέσα στο ιστό της πόλης, βελτιώσεις του εξοπλισμού και της διαμόρφωσης των πλατειών και των χώρων πρασίνου).
- II. Στην περίπτωση της **ιδιωτικής αστικής γης**, η πολεοδόμηση και ο φυσικός σχεδιασμός του χώρου - σε έργα είτε ανοικοδόμησης, είτε ανάπλασης μιας περιοχής –επιχειρήθηκε μέσω των κάτωθι:
 - **ήπιων μηχανισμών παρέμβασης**, όπως αυτοί καθορίζονται από τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια (ΓΠΣ) και τις Πολεοδομικές Μελέτες, και οι

⁹ Η Θεσσαλονίκη και η Αθήνα αποτελούν εξαιρέσεις: Μεγάλης κλίμακας έργα αστικού σχεδιασμού έχουν υλοποιηθεί, βρίσκονται σε εξέλιξη ή πρόκειται σύντομα να αρχίσουν να κατασκευάζονται στα πλαίσια αντιστοίχως της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης '97 και των Ολυμπιακών Αγώνων 2004.

¹⁰ Εξαιρέση αποτελούν ένας περιορισμένος αριθμός μεγαλύτερων κτιριακών συγκροτημάτων κατοικίας, σε κλίμακα γειτονιάς (Π.Ε) ή μικρού αυτόνομου οικισμού, που σχεδιάστηκαν και κατασκευάστηκαν από τον Οργανισμό Εργατικής κατοικίας και την ΔΕΠΟΣ

οποίοι αφορούν κυρίως στον καθορισμό των χρήσεων γης και τους όρους δόμησης.

- **σταδιακής και ανοικτής σε χρόνο, εφαρμογής των πολεοδομικών σχεδίων** η οποία συνήθως συνεπάγεται μια μακροχρόνια διαδικασία ολοκλήρωσης της φυσικής διαμόρφωσης του χώρου και ενέχει κινδύνους τόσο από πιθανές αλλαγές στους κανονιστικούς όρους ρύθμισης του χώρου όσο και από τη χαλάρωση των ελέγχων εφαρμογής των σχεδίων.

Κατά τις επόμενες δεκαετίες, οι ελληνικές πόλεις χαρακτηρίστηκαν από **υποβάθμιση της ποιότητας του αστικού χώρου και κατά συνέπεια, της αστικής ζωής:**

- υψηλές πολεοδομικές πυκνότητες στις κεντρικές αστικές περιοχές,
- αυθαίρετη δόμηση στην περιφέρεια,
- χαμηλή ποιότητα σχεδιασμού και κατασκευής του χώρου,
- έλλειψη κοινόχρηστων χώρων και χώρων πρασίνου,
- έλλειψη κοινωνικών υποδομών (εκπαίδευσης, περίθαλψης, κ.λπ.),
- έλλειψη μεταφορικών υποδομών (περιφερειακών οδών, μετρό, προαστιακών σιδηροδρόμων, κ.ά.),
- σύγκρουση χρήσεων γης και αντιθέσεις κοινωνικών ομάδων μέσα στον αστικό ιστό,
- μόλυνση του περιβάλλοντος (αέρια ρύπανση και νέφος, ρύπανση των φυσικών υδάτινων στοιχείων από αστικά υγρά λύματα, ηχορύπανση, κ.ά.).

Στον πρόσφατο θεωρητικό λόγο¹¹ σχετικά με την εικόνα της σύγχρονης ελληνικής πόλης και την αναπτυξιακή προοπτική της, αρχιτέκτονες, πολεοδόμοι αλλά και οικονομολόγοι έχουν θέσει το ζήτημα αλλαγής των καθιερωμένων πρακτικών φυσικού σχεδιασμού του αστικού χώρου, όπως αυτές παρουσιάστηκαν παραπάνω, και την αναγκαιότητα στροφής του αστικού σχεδιασμού προς ριζοσπαστικές και ταχείες παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας (Σημαιοφορίδης, 1998· Εμμανουήλ, 1998). Ωστόσο, η απόλυτη κυριαρχία και εφαρμογή των σημερινών πρακτικών αστικού σχεδιασμού για αρκετές δεκαετίες, έχει τελικά οδηγήσει όχι μόνον στην καθιέρωσή τους αλλά ακόμη και σε μια *εκ των υστέρων θεωρητικοποίησή τους* (Τριποδάκης, 1998). Η θεωρητική υποστήριξη των καθιερωμένων πρακτικών αστικού σχεδιασμού καθώς και η ανάδειξη των πλεονεκτημάτων τους επιχειρείται υπό το πρίσμα των *ιδιαιτεροτήτων* –χωρικών και άλλων– της ελληνικής πόλης που δρουν ως περιοριστικοί παράγοντες στο φυσικό σχεδιασμό του χώρου. Ως τέτοιες ιδιαιτερότητες της ελληνικής πόλης συνήθως παρουσιάζονται οι εξής:

¹¹ βλ. "Οι Προκλήσεις της ελληνικής πόλης" Αθήνα, Μάιος 1997, διεθνές Συνέδριο στα πλαίσια του Προγράμματος Ηρακλής που χρηματοδοτήθηκε από την τσιμεντοβιομηχανία ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ.

- **Η σχετική έλλειψη δημόσιων εκτάσεων γης μεγάλου εμβαδού** στα κέντρα των πόλεων που περιορίζει τις δυνατότητες για μεγάλης κλίμακας δημόσια έργα και παρεμβάσεις αστικού σχεδιασμού.
- **Ο κατακερματισμός και η διασπορά του δημόσιου υπαίθριου χώρου** της πόλης –μικρού εμβαδού πλατείες, πάρκα, κοινόχρηστοι χώροι, κ.ά.– χωροθετημένα διάσπαρτα μέσα στον ιστό, που δυσχεραίνουν τις παρεμβάσεις αστικού σχεδιασμού μεγάλης κλίμακας.
- **Η συχνή επικάλυψη αρμοδιοτήτων μεταξύ των φορέων** που ενέχονται στο φυσικό σχεδιασμό και επανασχεδιασμό του αστικού χώρου και οι συνεπαγόμενες δυσκολίες στο συντονισμό των διαφόρων φορέων για την αξιοποίηση της δημόσιας αστικής γης και την εκτέλεση παρεμβάσεων αστικού σχεδιασμού μεγάλης κλίμακας.
- **Οι σχετικές δυσκολίες χρηματοδότησης έργων** και παρεμβάσεων μεγάλης κλίμακας.
- **Ο κατακερματισμός της ιδιωτικής αστικής γης** σε μικρού μεγέθους ιδιοκτησίες που δημιουργεί περιορισμούς τόσο στο συνολικό φυσικό σχεδιασμό του χώρου, όσο και στη συντονισμένη εφαρμογή των σχεδίων για την ανοικοδόμηση ή την ανάπλαση μιας περιοχής.

Στο πλαίσιο των παραπάνω ιδιαιτεροτήτων της ελληνικής πόλης, μερίδα αρχιτεκτόνων-πολεοδόμων (Τριποδάκης, 1998) αξιολογεί θετικά τις μέχρι σήμερα καθιερωμένες πρακτικές αστικού σχεδιασμού με βασικό επιχείρημα ότι οι σημειακές και ήπιες παρεμβάσεις μπορούν σχετικά ευκολότερα να χρηματοδοτηθούν και να υλοποιηθούν σε σύγκριση με ριζικές και συντονισμένες παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας ενώ ταυτοχρόνως, εφόσον είναι προϊόντα φυσικού σχεδιασμού υψηλής ποιότητας, μπορούν να βελτιώσουν συνολικά την εικόνα της ελληνικής πόλης, και ιδιαίτερα των μικρών πόλεων .

Η άποψη ότι οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής πόλης, όπως αυτές έχουν αναφερθεί προηγουμένως, δρουν ως περιοριστικοί παράγοντες στο φυσικό σχεδιασμό του αστικού χώρου, δεν θα μπορούσε να αμφισβητηθεί. Ωστόσο, υπό το πρίσμα των αναπτυξιακών δυνατοτήτων και περιορισμών των ελληνικών πόλεων μέσα στο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό σύστημα, μπορεί κανείς να αμφισβητήσει σήμερα την αποτελεσματικότητα των καθιερωμένων πρακτικών αστικών σχεδιασμού: Οι σημειακές, σταδιακές και ήπιες παρεμβάσεις πιθανόν να δύνανται σε βάθος χρόνου να βελτιώσουν την εικόνα της ελληνικής πόλης. Ωστόσο, δεν είναι ικανές να αποδώσουν μια ταχεία, ριζική και ολοκληρωμένη αναβάθμιση της εικόνας και της ποιότητας του αστικού χώρου που απαιτείται για την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών πόλεων μέσα στο γοργά εξελισσόμενο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό σύστημα.

4. ΧΩΡΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Στο γενικότερο πλαίσιο που ήδη έχει περιγραφεί, η πολεοδομία και ο αστικός σχεδιασμός μπορούν να αποτελέσουν σημαντικό μοχλό στις αναπτυξιακές προοπτικές των ελληνικών πόλεων. Ο ρόλος και η βαρύτητά τους στην ανάπτυξη κάθε κατηγορίας και ομάδας πόλεων στον ελληνικό χώρο ποικίλει και μπορεί να εξειδικευθεί ως εξής:

4.1. Οι μητροπολιτικές περιοχές Αττικής και Θεσσαλονίκης

Οι μητροπολιτικές περιοχές της Αττικής και της Θεσσαλονίκης οι οποίες δέχθηκαν τις μεγαλύτερες πιέσεις εσωτερικής μετανάστευσης, και κατά συνέπεια ραγδαία οικιστική ανάπτυξη και μεγάλη εκμετάλλευση γης, παρουσίασαν και τα μεγαλύτερα συμπτώματα χωρικής παθογένειας από την άναρχη ανάπτυξη: αυθαίρετη δόμηση στην περιφέρεια, υψηλές πολεοδομικές πυκνότητες στις κεντρικές αστικές περιοχές, χαμηλή ποιότητα σχεδιασμού και κατασκευής του χώρου, έλλειψη κοινόχρηστων χώρων και χώρων πρασίνου, έλλειψη κοινωνικών υποδομών (εκπαίδευσης, περίθαλψης, κ.λπ), έλλειψη μεταφορικών υποδομών (περιφερειακών οδών, μετρό, προαστιακών σιδηροδρόμων, κ.ά.), σύγκρουση χρήσεων γης και αντιθέσεις κοινωνικών ομάδων μέσα στον αστικό ιστό, μόλυνση του περιβάλλοντος (αέρια ρύπανση και νέφος, ρύπανση των φυσικών υδάτινων στοιχείων από αστικά υγρά λύματα, ηχορύπανση, κ.ά.).

Στα πλαίσια των προγραμμάτων της ΕΕ για την αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος τις τελευταίες 3 δεκαετίες (από τα ολοκληρωμένα Μεσογειακά Προγράμματα στη δεκαετία του 1980, το θεσμό της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της ΕΕ, την κοινοτική πρωτοβουλία Urban στη δεκαετία του 1990, μέχρι τα πρόσφατα προγράμματα των ολοκληρωμένων αστικών αναπλάσεων και τα προγράμματα ArchiMed, κ.ά.), υπήρξε μερική βελτίωση της ποιότητας του αστικού περιβάλλοντος.

Στα πλαίσια φιλοξενίας μεγάλων διεθνών γεγονότων (mega events) όπως η Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1997 στη Θεσσαλονίκη και οι Ολυμπιακοί Αγώνες 2004 στην Αθήνα, οι διαδρομές των δύο κύριων μητροπολιτικών περιοχών διαφοροποιήθηκαν από τις βέλτιστες πρακτικές των Ευρωπαϊκών και Αμερικανικών μητροπόλεων. Σε αντίθεση με επιτυχημένες πρακτικές ανάπτυξης μιας μεγάλης υποβαθμισμένης αστικής περιοχής με αφορμή τη φιλοξενία διεθνών γεγονότων (βλ. Βαρκελώνη¹², Λισσαβώνα¹³,

¹² Ανάπλαση της κεντρικής παραλιακής ζώνης και ολόκληρου του ιστορικού κέντρου με αφορμή τους Ολυμπιακούς Αγώνες 1992.

¹³ Ανάπλαση της παραλιακής ζώνης του ποταμού Τάγου στην ανατολική περιφέρεια της πόλης με αφορμή την World Expo 1998.

κ.ά.), οι ελληνικές μητροπόλεις επέλεξαν τη διασπορά των πολεοδομικών παρεμβάσεων και έργων.

- Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, η προετοιμασία με έργα υποδομών (πολιτιστικών, μεταφορικών) και έργα βελτίωσης της ποιότητας του αστικού χώρου ακολούθησε ένα στρατηγικό σχέδιο πολλών και μικρών έργων αποφεύγοντας τα μεγάλα και εμβληματικά έργα (flagship projects), ή έργα "βιτρίνας", όπως για παράδειγμα την ανάπλαση της κεντρικής παραλιακής ζώνης της πόλης –παρότι είχε προηγηθεί σχετικός διεθνής διαγωνισμός αστικού σχεδιασμού (Χαστάογλου, 2006). Η αξιολόγηση του αποτελέσματος του στρατηγικού σχεδίου σήμερα τείνει να έχει αρνητικό ισοζύγιο. Τα πολλά και μικρά έργα δεν άλλαξαν τη φυσιογνωμία της πόλης. Ούτε έδωσαν ώθηση στην πόλη στην κατεύθυνση της ανάδειξής της σε μητρόπολη των Βαλκανίων, όπως οραματιζόταν το στρατηγικό σχέδιο –και στην κατεύθυνση της ανάπτυξης νέων μεταβιομηχανικών οικονομιών– όπως των υπηρεσιών υψηλής τεχνολογίας, των εξειδικευμένων υψηλού επιπέδου χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, και των βιομηχανιών του πολιτισμού και του αστικού τουρισμού.
- Στην περίπτωση της Αθήνας, η προετοιμασία της πόλης (βλ. Beriatos και Gospodini, 2004· Μπεριάτος και Γοσποδίνη, 2006) ακολούθησε ένα στρατηγικό σχέδιο σε αντίθεση με το επιτυχημένο "μοντέλο" της Βαρκελώνης (Garcia-Ramon, 2000· Marshall, 2000· Balibrea, 2001), αλλά και τα συμπεράσματα πρόσφατων ερευνών σε Ευρωπαϊκές πόλεις (βλ. Scott, 1997· Newman και Smith, 2000) που δείχνουν ότι οι θετικές επιπτώσεις από τις νέου τύπου αστικές οικονομίες του πολιτισμού και του ελεύθερου χρόνου στην αναπτυξιακή προοπτική μιας πόλης πολλαπλασιάζονται όταν οι επενδύσεις σε νέα έργα πολιτιστικής υποδομής και νέους χώρους αθλητισμού και αναψυχής εμφανίζουν χωρική συγκέντρωση σε μία συγκεκριμένη περιοχή της πόλης. Αν και υπήρχαν μεγάλες υποβαθμισμένες περιοχές στο κέντρο της Αθήνας –όπως για παράδειγμα η περιοχή του Ελαιώνα– τα έργα που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την προετοιμασία της πόλης για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 εμφανίζονται διασκορπισμένα στον ιστό της πόλης χωρίς ιδιαίτερη συγκέντρωση σε μία συγκεκριμένη περιοχή, με εξαίρεση ίσως το ιστορικό κέντρο της πόλης. Το μοντέλο της Αθήνας (*scattered model*) αντιτίθεται στη διεθνή εμπειρία και μπορεί να θεωρηθεί ως εναλλακτική στρατηγική προώθησης μιας *πολυ-πυρηνικής αστικής ανάπλασης και οικονομικής αναζωογόνησης* (Beriatos και Gospodini, 2004· Μπεριάτος και Γοσποδίνη, 2006). Η αξιολόγηση αυτού του μοντέλου ανάπτυξης παραμένει προς διερεύνηση μετά την

πάροδο του απαραίτητου χρόνου ωρίμανσης της επίδρασης των νέων έργων. Ωστόσο, επισημαίνεται ήδη μια αρνητική έκβαση: Η *ad hoc* αξιοποίηση –και συχνά εμπορευματοποίηση– των Ολυμπιακών υποδομών, και η μη έγκαιρη θεσμοθέτηση ολοκληρωμένου στρατηγικού σχεδίου μετα-Ολυμπιακής χρήσης τους από την Εταιρεία Ολυμπιακών Ακινήτων και το κεντρικό κράτος, ήδη 4 χρόνια μετά τους Αγώνες, οδηγεί σε υπολειτουργία ή και αχρησία πολλών εγκαταστάσεων (Γοσποδίνη, 2008· Gospodini, 2009).

Βέβαια, θα πρέπει να τονισθεί ότι τα έργα μεταφορικών υποδομών με αφορμή τους Ολυμπιακούς Αγώνες (μετρό, προαστιακός σιδηρόδρομος, τραμ, Αττική Οδός) έχουν εκσυγχρονίσει σημαντικά τις υποδομές της πόλης και έχουν ήδη κάνει φανερή τη θετική επίδρασή τους στην οικονομική και οικιστική ανάπτυξη περιοχών που εφάπτονται των μεταφορικών διαδρόμων (Σπάτα, Κάντζα, Κορωπί, κ.ά.).

Σύμφωνα με όσα ήδη έχουν αναλυθεί στο 2^ο κεφάλαιο αυτού του κειμένου, η ανταγωνιστικότητα και η ανάπτυξη των μεγάλων πόλεων θα πρέπει να στηριχθεί κυρίως στις **νέες μετα-βιομηχανικές αστικές οικονομίες**, όπως οι οικονομίες των επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, των επιχειρήσεων παροχής χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών υψηλού επιπέδου, των δημιουργικών υπηρεσιών (π.χ. εκδόσεις, architectural design, internet design, graphic design, art design, κ.λπ.), των προϊόντων και υπηρεσιών πολιτισμού, ελεύθερου χρόνου και αστικού τουρισμού. Μάλιστα, ο προγραμματισμός και σχεδιασμός του χώρου από τους τοπικούς φορείς και η ενθάρυνση μέσω κινήτρων της χωρικής συγκέντρωσης των νέων αστικών οικονομιών σε clusters μέσα σε κεντρικές περιοχές της πόλης, είναι μια κυρίαρχη τάση στις οικονομικά ώριμες μεγαλουπόλεις της Ευρώπης και της Αμερικής (Gospodini, 2006· Γοσποδίνη, 2006). Ωστόσο, η κατάσταση στις μητροπολιτικές περιοχές της Αττικής και της Θεσσαλονίκης δεν συνάδει με αυτές τις σύγχρονες τάσεις. Έχουν ήδη σχηματισθεί, αυθορμήτως και χωρίς κανένα χωρικό σχεδιασμό, αρκετά clusters νέων μετα-βιομηχανικών οικονομιών τα οποία έχουν αφηθεί από τους τοπικούς φορείς σε μια *laissez-faire* πολιτικής ανάπτυξης. Ως τυπικά τέτοια παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν τα εξής:

- **τα αυτογενή clusters πολιτισμού, δημιουργικών υπηρεσιών και ψυχαγωγίας** (π.χ. στις περιοχές του Ψυρρή, του Μεταξουργείου και της Λεωφ. Πειραιώς στην Αθήνα και στα Λαδάδικα της Θεσσαλονίκης).
- **τα αυτογενή clusters υψηλής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας** (με επιχειρήσεις τηλεπικοινωνίας, software, dotcom), και επιχειρήσεις υψηλού επιπέδου **χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών** (headquarters τραπεζών) στις περιοχές της Λεωφ.Κηφισσίας μεταξύ Φιλοθέης και Αμαρουσίου στην Αττική και στην περιοχή της Θέρμης στη Θεσσαλονίκη.

Όλες οι παραπάνω περιοχές μετασχηματίζονται σταδιακά ως προς τις χρήσεις γης, το κτηριακό δυναμικό (συχνά διατηρητέο και και υψηλής πολιτισμικής αξίας), την οικονομική και κοινωνική ταυτότητα, και το αστικό τοπίο μόνον μέσω ιδιωτικής πρωτοβουλίας –και συχνά σε αντίθεση με τις κατευθύνσεις των θεσμοθετημένων και μη επικαιροποιημένων ΓΠΣ και Ρυθμιστικών Σχεδίων. Ειδικότερα, για την περιοχή της Θέρμης, η εκ των υστέρων θεσμοθέτησή της ως Ζώνης Καινοτομίας δεν συνοδεύτηκε από τον ανάλογο χωρικό σχεδιασμό και τη θέσπιση κινήτρων.

Τέτοια προβλήματα αστικής πολιτικής και διακυβέρνησης αναδεικνύουν το έλλειμμα μητροπολιτικής διακυβέρνησης στα πολεοδομικά συγκροτήματα Αττικής και Θεσσαλονίκης, που θα μπορούσε να συμβάλει στο συντονισμό των τοπικών φορέων μεταξύ τους και με την κεντρική κυβέρνηση, στην παραγωγή ενιαίων αστικών πολιτικών για τις μητροπολιτικές περιοχές, στην διευκόλυνση της επικαιροποίησης των Ρυθμιστικών Σχεδίων καθώς και στο σχεδιασμό και την υλοποίηση μεγάλων πολεοδομικών παραμβάσεων και έργων.

Ειδικότερα για το τελευταίο, επισημαίνεται ότι **η ανάπλαση αστικών θαλασσίων** μετώπων, κυρίως σε μητροπολιτικά κέντρα, όπως η Αττική και η Θεσσαλονίκη, συχνά παρεμποδίζεται από τη διοικητική πολυδιάσπαση του χώρου (διαφορετικοί εμπλεκόμενοι Δήμοι και τοπικοί φορείς). Ωστόσο, οι αναπλάσεις των αστικών θαλασσίων μετώπων αποτελούν σήμερα για τις μεγάλες ελληνικές πόλεις ιδανικό χωρικό πεδίο εφαρμογής μεγάλων πολεοδομικών παρεμβάσεων και καινοτομιών για την αύξηση της ανταγωνιστικότητάς τους (Γοσποδίνη, 2000· Gospodini, 2001). Διότι:

- Πρώτον, σε αντίθεση με το έλλειμα και τη διασπορά δημόσιας αστικής γης που προβάλλονται ως ανασταλτικοί παράγοντες για παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας, η ανάπλαση του αστικού θαλασσιού μετώπου αφορά σε συνεχή δημόσιο υπαίθριο χώρο σημαντικού εμβαδού ο οποίος είναι αξιοποιήσιμος για μεγάλης κλίμακας και πρωτοποριακές παρεμβάσεις αστικού σχεδιασμού.
- Δεύτερον, το θαλάσσιο αστικό μέτωπο συχνά περιλαμβάνει μεγάλες εκτάσεις δημόσιας αστικής γης οι οποίες είναι χρηστικά απαξιωμένες (π.χ. παλιά κεντρικά λιμάνια που μετεγκαθίσταναντι στον περιαστικό χώρο), και κατά αυτήν την έννοια, αποτελούν εκτάσεις "ελεύθερες" προς επανασχεδιασμό και αναβίωση.
- Τρίτον, από την κλασική αρχαιότητα μέχρι σήμερα, αποτελεί παράδοση που συνεχίζεται στις ελληνικές πόλεις, ότι **το θαλάσσιο μέτωπο αντιπροσωπεύει την "καρδιά" της πόλης.**

Επομένως, οι παραθαλάσσιες αστικές ζώνες των μεγάλων ελληνικών πόλεων μπορούν να αποτελέσουν πεδίο "αλλαγής" των καθιερωμένων πρακτικών αστικού σχεδιασμού στην κατεύθυνση των παρεμβάσεων μεγάλης κλίμακας και πρωτοποριακού φυσικού σχεδια-

σμού του χώρου. Μπορούν να αποτελέσουν πρόκληση για "αναβάθμιση" της ποιότητας του αστικού χώρου στην κατεύθυνση ισχυροποίησης της παραδοσιακής σχέσης μεταξύ θάλασσας και πυρήνα της ελληνικής πόλης. Μπορεί να αποτελέσουν πόλο "ανάπτυξης" αστικού τουρισμού μέσω της τοποθέτησης των παραθαλάσσιων ελληνικών πόλεων πάνω στον Ευρωπαϊκό χάρτη ως διακριτής ομάδας πόλεων με θαλάσσια μέτωπα ιδιαίτερης σημασίας και βαρύτητας.

Πέραν των χωρικών καινοτομιών με στόχο την ανταγωνιστικότητα, οι χωρικές πολιτικές θα πρέπει να ρυθμίσουν, και ζητήματα **βιώσιμης και πράσινης ανάπτυξης** του αστικού χώρου. Σε αυτούς τους τομείς, τα βήματα που μπορούν και πρέπει να γίνουν στο σχεδιασμό του αστικού χώρου είναι πολλά με δεδομένα τα ιδιαίτερα προβλήματα των ελληνικών μητροπολιτικών κέντρων, όπως ήδη έχουν περιγραφεί.

Πυκνοδομημένες και υποβαθμισμένες κεντρικές περιοχές κατοικίας (π.χ. οι περιοχές Κυψέλη, Πατήσια, Εξάρχεια, κ.ά. στην Αθήνα, και οι περιοχές Ιπποδρομείου, Αγ. Τριάδος, Μπότσαρη, Μαρτίου, Βασ. Όλγας, Δελφών, Νεάπολη, Αμπελόκηποι, κ.ά. στη Θεσσαλονίκη). Σε τέτοιες περιοχές προτείνονται τα εξής:

Σε κάθε οικοδομικό τετράγωνο, προτείνεται η μερική διάνομιξη των ισόγειων χώρων (π.χ. απολλοτροίωση 1-2 μικρών καταστημάτων ή ισόγειων διαμερισμάτων ανά τετράγωνο) ώστε να υπάρξει πρόσβαση στον εσωτερικό ακάλυπτο χώρο. Ενοποίηση των ιδιωτικών ακαλύπτων χώρων στο εσωτερικό των οικοδ. τετραγώνων, και **δημιουργία κοινόχρηστου χώρου πρασίνου καθώς και χώρων στάθμευσης στο εσωτερικό των περιμετρικών οικοδ. τετραγώνων**. Πιθανή ενεργοποίηση της νομοθεσίας του "Ενεργού Οικοδομικού Τετραγώνου".

- Ανάπλαση και αναβάθμιση των **πλατειών και των πάρκων**.
- **Ενοποίηση των δημόσιων υπαίθριων χώρων** (πλατειών, πάρκων πεζοδρόμων) με δίκτυα πεζοδρομημένων διαδρομών και γραμμική φύτευση πρασίνου κατά μήκος του δικτύου για το δροσισμό της περιοχής (βλ. Λιονάτου, 2008).
- Υπογείωση των **ηλεκτρικών και τηλεπικοινωνιακών δικτύων** για την προστασία των κατοίκων από τα ηλεκτρομαγνητικά πεδία και την αισθητική αναβάθμιση της εικόνας του αστικού χώρου.
- Ανά δρόμο, επιδότηση **της ανάπλασης και της χρωματικής ενοποίησης των όψεων** των πολυκατοικιών εκατέρωθεν του δρόμου.
- Επιδότηση της **φύτευσης των τυφλών όψεων** (σόκορων) των πολυκατοικιών.
- Επιδότηση της μελέτης και της κατασκευής για τη μετατροπή των δωματίων των πολυκατοικιών σε **κοινόχρηστους πράσινους χώρους (πράσινη ταράτσα)**.

- Επιδότηση της μελέτης και της κατασκευής για τη μετατροπή παλαιών πολυκατοικιών με ενεργειακό σύστημα συμπεριφορά σε **κτήρια χαμηλής ενεργειακής κατανάλωσης** (θερμομόνωση, εγκαταστάσεις φωτοβολταϊκών συστημάτων στα δώματα και τους νότιους τοίχους).

4.2. Μεσαίες και μικρές πόλεις

Στο γενικότερο πλαίσιο που ήδη έχει περιγραφεί, η αναπτυξιακή δυναμική των μεσαίων και μικρών πόλεων, καθώς και ο ρόλος της πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού, μπορούν να εξειδικευτούν κατά ομάδα πόλεων ως εξής:

4.2.1. Πόλεις σε μικρή απόσταση (μέχρι 60-80 χιλιόμετρα) από μεγάλα αστικά κέντρα

Οι αναπτυξιακές προοπτικές αυτής της ομάδας πόλεων διαφαίνονται πολύ θετικές. Η αποκέντρωση εκείνων των αστικών οικονομικών δραστηριοτήτων που έχουν μεγάλες απαιτήσεις σε χώρο, όπως αθλητισμός, εκπαίδευση, έρευνα, θεματικά πάρκα, πολύ-κέντρα εμπορίου και αναψυχής, στην περιφερειακή ζώνη των μεγάλων πόλεων ενισχύει σημαντικότερα την ανάπτυξη αυτών των μεσαίων και μικρών πόλεων. Το φαινόμενο της διάχυτης μεταβιομηχανικής πόλης (Γοσποδίνη, 2006· Gospodini, 2006· Foot, 2000), σε συνδυασμό με τους μεγάλους περιφερειακούς οδικούς άξονες γύρω από τις μεγάλες πόλεις και τον προστατικό σιδηρόδρομο, προσφέρουν σε αυτές τις μικρές πόλεις:

- α. *προσβασιμότητα σε αγαθά και υπηρεσίες*, οι οποίες πριν δύο δεκαετίες βρίσκονταν μόνον στα κέντρα των μεγάλων πόλεων, και
- β. *νέες θέσεις εργασίας*, ένα ποσοστό των οποίων είναι εξειδικευμένες και υψηλόμισθες.

Στο πλαίσιο αυτών των πλεονεκτημάτων, και με δεδομένα τα μειονεκτήματα της πυκνής δόμησης των μεγάλων ελληνικών πόλεων, αυτή η ομάδα μικρών πόλεων προβλέπεται να έχει στο άμεσο μέλλον σημαντική δημογραφική και οικιστική ανάπτυξη, και να αποτελέσουν για την ελληνική πολεοδομία νέα αυτάρκη "προάστια" των μεγάλων ελληνικών αστικών κέντρων.

Στην συγκεκριμένη ομάδα μικρών πόλεων, η πολεοδομία και ο αστικός σχεδιασμός μπορούν να ενισχύσουν και να διασφαλίσουν τη βιώσιμη ανάπτυξη. Ειδικότερα, η πολεοδομική ρύθμιση του χώρου (ΓΠΣ, ΣΧΟΑΠ) μπορεί να διασφαλίσει:

- α. την οργάνωση του περιφερειακού χώρου,
- β. χαμηλούς συντελεστές δόμησης, υψηλούς συντελεστές χώρων πρασίνου και κοινωφελείς υποδομές, και
- γ. οδικές και σιδηροδρομικές υποδομές.

Ο ρόλος του αστικού σχεδιασμού αφορά:

- α. στην αντιμετώπιση των κινδύνων υποβάθμισης της ποιότητας του δομημένου

και του φυσικού περιβάλλοντος που μπορεί να φέρει η ταχεία οικιστική ανάπτυξη, και

- β. στη βελτίωση της ποιότητας του υφιστάμενου δομημένου περιβάλλοντος, και στη δημιουργία νέου οικιστικού περιβάλλοντος υψηλής ποιότητας, ελκυστικού για την προσέλκυση νέων κατοίκων.

4.2.2. Πόλεις πάνω σε μεγάλους μεταφορικούς άξονες (π.χ. ΠΑΘΕ, Εγνατία, Ιόνια Οδός, Αυτοκινητόδρομος Κεντρικής Ελλάδας)

Αυτές οι πόλεις ενδέχεται να έχουν θετικές αναπτυξιακές προοπτικές που προκύπτουν από τη γεωγραφική θέση τους. Η προοπτική τους συνδέεται με την ανάπτυξη εκεί συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων όπως:

- α. εταιρείες αποθήκευσης και διανομών (distribution companies) και
- β. υποδομές εξυπηρέτησης του πλήθους των μετακινούμενων στον αυτοκινητόδρομο (π.χ. σταθμοί εξυπηρέτησης που συνδυάζουν πρατήρια καυσίμων, εστιατόρια, καφέ, πανσιόν, αθλητικά και πολιτιστικά πάρκα ολιγώρης στάσης και αναψυχής).

Ο ρόλος της πολεοδομίας ως μοχλού ανάπτυξης αφορά:

- α. στη ρύθμιση του χώρου κατά μήκος του οδικού άξονα για τη δημιουργία ζωνών ΒΙΠΑ με κίνητρα εγκατάστασης εταιρειών αποθήκευσης και διανομών, και
- β. στη βελτίωση και εκσυγχρονισμό των υποδομών της μικρής πόλης.

Ο ρόλος του αστικού σχεδιασμού συνδέεται με:

- α. τη βελτίωση της εικόνας και της λειτουργίας του αστικού χώρου και κυρίως,
- β. τον καινοτόμο σχεδιασμό των σταθμών εξυπηρέτησης του οδικού άξονα.

Αυτές οι υποδομές αντιπροσωπεύουν νέα εξωαστικά πολυ-κέντρα εμπορίου, πολιτισμού και αναψυχής (Γοσποδίνη, 2006· Gospodini, 2006). Συντάσσουν νέου τύπου χώρους τους οποίους, όπως αναφέρει ο Foot (2002), στην Ιταλία για παράδειγμα επισκέπτονται 200 εκατομμύρια άνθρωποι ετησίως. Αν και λείπουν από τους πολεοδομικούς χάρτες, αποτελούν βασικό στοιχείο του περιαιστικού τοπίου και αντιπροσωπεύουν ένα νέο είδος αστικής πλατείας (Foot 2000: 18) στη ζωή των πολιτών της μεταβιομηχανικής κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από υπερ-κινητικότητα.

4.2.3. Πόλεις με εξειδικευμένες αστικές λειτουργίες (τουριστικές πόλεις, ιαματικές λουτροπόλεις, πανεπιστημιούπολεις)

Η αναπτυξιακή προοπτική αυτής της ομάδας πόλεων βρίσκεται σε άμεση και απόλυτη συνάρτηση με την ποιότητα του δομημένου και του φυσικού περιβάλλοντος.

Την πλειοψηφία των πόλεων αυτής της ομάδας απαρτίζουν **οι τουριστικές πόλεις** (π.χ. μικρές πόλεις της νησιωτικής Ελλάδας, μικρές παραθαλάσσιες πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, μικρές πόλεις και ενότητες οικισμών στους ορεινούς όγκους) οι οποίες τις

τελευταίες 3-4 δεκαετίες έχουν αναπτυχθεί οικονομικά στον κλάδο του τουρισμού ακριβώς λόγω των αρετών του φυσικού περιβάλλοντος (ακτές, τοπίο, δάση, λίμνες) αλλά και της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής μορφολογίας του δομημένου περιβάλλοντος. Οι μεγαλύτεροι κίνδυνοι για αυτές τις μικρές πόλεις προκύπτουν από την ταχεία οικιστική ανάπτυξη χωρίς σεβασμό στις συνθήκες προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ειδικότερα, η νόμιμη εκτός σχεδίου δόμηση εξοχικών κατοικιών, ξενοδοχειακών μονάδων, και παραθαλάσσιων κέντρων (ταβέρνες, beach bar) αλλοιώνει σταδιακά το φυσικό τοπίο και επιβαρύνει το φυσικό περιβάλλον. Σε αρκετές περιπτώσεις μικρών νησιών που αποτελούν ιδιαίτερα δημοφιλείς τόπους διακοπών (π.χ. Μύκονος, Πάρος), η εκτός σχεδίου δόμηση έχει εξαλείψει παντελώς τη διάκριση μεταξύ φυσικού και δομημένου-ανθρωπογενούς τοπίου. Αεροφωτογραφίες των νησιών δείχνουν ότι το τοπίο σήμερα δεν διαρθρώνεται πλέον από την εναλλαγή πυκνού οικιστικού ιστού (παλιοί παραδοσιακοί οικισμοί) και φυσικού περιβάλλοντος αλλά συντάσσεται από μια διάσπαρτη οικιστική ανάπτυξη που καλύπτει ολόκληρο το νησί, εμφανίζοντας απλώς κάποια "πυκνώματα" και κάποια "αραιώματα" δόμησης –δηλ. μια αλληλουχία πυκνών παλιών παραδοσιακών οικισμών και αραιών εκτός σχεδίου νέων κτισμάτων. Επίσης, η έλλειψη ελέγχου των χρήσεων γης στους παραδοσιακούς οικισμούς έχει επιτρέψει τη μαζική αλλαγή χρήσης των παλιών κατοικιών σε πανσιόν, μπάρ, εστιατόρια, εμπορικά καταστήματα με τουριστικά είδη, κλπ., τα οποία παραμένουν κλειστά για 6 περίπου μήνες κατά τη χειμερινή περίοδο. Οι μόνιμοι κάτοικοι αυτών των μικρών τουριστικών πόλεων έχουν μετεγκατασταθεί στον περιαστικό χώρο σε καινούργιες κατοικίες εκτός σχεδίου με αποτέλεσμα την ερήμωση του χώρου των παραδοσιακών οικισμών κατά τη χειμερινή περίοδο και τη δημιουργία εκτεταμένων θυλάκων αστικής ερήμωσης. Ο ρόλος της πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού αφορά στην συγκεκριμένη περίπτωση στην προστασία του φυσικού και του παραδοσιακού οικιστικού περιβάλλοντος και στην ανάδειξη της πολιτισμικής κι αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, ώστε να διασφαλισθεί η βιώσιμη ανάπτυξη αυτών των μικρών πόλεων ως πόλεις με ειδικές λειτουργίες. Ειδικότερα, η χωροταξική και πολεοδομική ρύθμιση του χώρου (ΓΠΣ, ΣΧΟΑΠ) θα πρέπει:

- α. **να προστατεύσει το φυσικό περιβάλλον και να αποκλείει την εκτός σχεδίου δόμηση** ενώ τις πιέσεις για εξοχική κατοικία και νέες ξενοδοχειακές μονάδες να απορροφήσουν **νέοι σχεδιασμένοι οικισμοί** με σεβασμό στην παραδοσιακή μορφολογία του αστικού χώρου,
- β. **να ενισχύσει την αναβίωση των κέντρων (gentrification) των παραδοσιακών οικισμών με την επανεγκατάσταση εκεί μόνιμων κατοίκων**, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί με τον έλεγχο των χρήσεων γης και τη βελτίωση και τον εκσυγχρονισμό των υποδομών (π.χ. δίκτυο αποχέτευσης και βιολογικού καθαρισμού), τη θέσπιση ειδικών όρων επανασχεδιασμού και

ανάπλασης των παλαιών κατοικιών (π.χ. με δυνατότητες συνένωσης 2-3 κτισμάτων για την παραγωγή κατοικιών με σύγχρονες προδιαγραφές χώρου).

Για την υπο-ομάδα των **ιαματικών λουτροπόλεων**, θα πρέπει να τονισθεί ότι στην Ελλάδα αυτές οι μικρές πόλεις βιώνουν τον οικονομικό μαρασμό τις τελευταίες δύο δεκαετίες σε αντίθεση με άλλες Ευρωπαϊκές χώρες όπου οι λουτροπόλεις εξακολουθούν να προσελκύουν πλήθος επισκεπτών όχι μόνον για τις ιαματικές πηγές αλλά και για την ιστορικότητα και την ποιότητα του οικιστικού περιβάλλοντος (π.χ. Karlovy Vary, Τσεχία). Βέβαια, στην Ελλάδα, οι μικρές ιαματικές λουτροπόλεις (π.χ. Αιδηψός, Υπάτη, Λουτράκι, Καμένα Βούρλα, Απολλωνία, Ικαρία) ουδέποτε διέθεταν Μπαρόκ θερινά ανάκτορα όπως στην περίπτωση του Karlovy Vary. Ωστόσο, κάποιες από αυτές (π.χ. Αιδηψός, Καμένα Βούρλα, Λουτράκι) διέθεταν πριν 2-3 δεκαετίες τόσο φυσικό περιβάλλον ιδιαίτερου κάλλους, όσο και ικανοποιητικές ξενοδοχειακές υποδομές –αλλά και τα δύο αφέθηκαν στην υποβάθμιση. Στον μαρασμό και την υποβάθμιση συνέβαλαν αρχικά η ανεξέλεγκτη οικιστική επέκταση κατά την περίοδο ακμής τους (δεκαετίες 1950, 1960, 1970) που υποβάθμισε το περιβάλλον (φυσικό και αστικό). Στη συνέχεια, συνέβαλε η αλλαγή πολιτικής των ασφαλιστικών ταμείων υγείας (δεκαετία 1990) και η μη χορήγηση στους ασφαλισμένους θεραπειών σε ιαματικά λουτρά, πολιτική που μείωσε δραστικά τους επισκέπτες των πόλεων αυτών. Σήμερα, ο εναλλακτικός τουρισμός για ξεκούραση και spa αυξάνεται διαρκώς και δεν αφορά μόνον την τρίτη ηλικία αλλά και νεότερες ηλικίες. Επομένως, οι ιαματικές λουτροπόλεις μπορεί να αναβιώσουν και να αναπτυχθούν ξανά. Ο ρόλος της πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού σε αυτή την ομάδα μικρών πόλεων σχετίζεται με την αναβίωσή τους και το μετασχηματισμό τους στα πλαίσια των νέων πολιτισμικών συνθηκών και του εναλλακτικού τουρισμού. Ειδικότερα, θα πρέπει:

- α. να εκσυγχρονισθούν και αναπλασθούν¹⁴ οι κυρίως εγκαταστάσεις των ιαματικών λουτρών και πηγών,
- β. να βελτιωθεί η εικόνα και η λειτουργία της πόλης μέσω αναπλάσεων, και
- γ. να ενισχυθεί ο εναλλακτικός τουρισμός μέσω πολιτιστικών λειτουργιών και ειδικών αθλητικών δραστηριοτήτων (π.χ. μονοπάτια περιπάτου στη φύση).

Τέλος, για την υποομάδα **πανεπιστημιούπολεις**, επισημαίνεται ότι οι πολιτικές αποκέντρωσης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα τις τελευταίες δύο δεκαετίες δημιούργησαν ΑΕΙ και ΤΕΙ κατανεμημένα σε όλες τις περιφέρειες της χώρας, με σχολές και τμήματα σε πολλές μεσαίες και μικρές πόλεις τόσο στην νησιωτική, όσο και στην ηπειρωτική χώρα¹⁵. Αν και οι πόλεις υποδοχείς πανεπιστημιακών

¹⁴ Στα τέλη της δεκαετίας του '80 εκπονήθηκαν αρκετά ερευνητικά προγράμματα Αστικού Σχεδιασμού που αφορούν στην ανάπλαση των εγκαταστάσεων ιαματικών λουτροπόλεων.

¹⁵ Η αξιολόγηση αυτών των πολιτικών είναι πέραν των ενδιαφερόντων της παρούσας εργασίας.

σχολών και ανώτατων τεχνολογικών σχολών είναι συνήθως πρωτεύουσες Νομών, αρκετές από αυτές¹⁶ έχουν πληθυσμό μέχρι 23 χιλ. κατοίκων, δηλ. μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκουν στην κατηγορία των μικρών ελληνικών πόλεων, ενώ κάποιες είναι απομονωμένες παραμεθόριες πόλεις. Σήμερα η πολεοδομική οργάνωση, η εικόνα και η λειτουργία του αστικού χώρου στις μικρές ελληνικές "πανεπιστημιούπολεις" παρουσιάζει σημαντικές αδυναμίες, όπως η ανεπάρκεια μεταφορικών υποδομών, τηλεπικοινωνιών υποδομών, πολιτιστικών υποδομών και ποιοτικού οικιστικού περιβάλλοντος, οι οποίες επηρεάζουν αρνητικά τόσο την ανάπτυξη των σχολών όσο και της πόλης. Οι αδυναμίες αυτές μπορούν εν μέρει να εξηγηθούν και την απροθυμία μόνιμης εγκατάστασης των πανεπιστημιακών καθηγητών των συγκεκριμένων σχολών στην πόλη-έδρα της σχολής.

Σε αντίθεση με τις σύγχρονες μικρές ελληνικές "πανεπιστημιούπολεις" με περιορισμένο αριθμό σχολών και τμημάτων και σημαντικά χωρικά μειονεκτήματα, οι μικρές πανεπιστημιούπολεις της Ευρώπης με ολοκληρωμένα και φημισμένα πανεπιστήμια (π.χ. Cambridge, Oxford, Leuven, Louvain La Neuve, Καρλσρούη, Χαϊδελβέργη, κ.ά.) αποτελούν τμήμα της πολιτιστικής παράδοσης της Ευρώπης για περισσότερους από πέντε αιώνες, και χαρακτηρίζονται από συνεχή ανάπτυξη. Οι πόλεις αυτές έχουν να επιδείξουν σύγχρονες και αξιόπιστες μεταφορικές υποδομές και τηλεπικοινωνιακές υποδομές, και κυρίως, υψηλή ποιότητα οικιστικού περιβάλλοντος που μπορεί να είναι ελκυστικό στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Φυσικά, οι μικρές ελληνικές "πανεπιστημιούπολεις" δεν μπορούν να φιλοδοξούν να αναπτυχθούν και να ανταγωνισθούν τις φημισμένες μικρές πανεπιστημιούπολεις της Ευρώπης. Ωστόσο, η ανάπτυξή τους είναι συνάρτηση της βελτίωσης της λειτουργίας και της εικόνας του αστικού χώρου. Ο ρόλος της πολεοδομίας στην συγκεκριμένη υποομάδα μικρών πόλεων, αφορά:

- α. **στον εκσυγχρονισμό των μεταφορικών υποδομών** (οδικό δίκτυο, σιδηρόδρομος, θαλάσσια και αεροπορική συγκοινωνία) ώστε αυτές οι μικρές πόλεις να είναι εύκολα προσβάσιμες με αξιόπιστα μέσα μεταφοράς,
- β. **τον εκσυγχρονισμό των τηλεπικοινωνιακών υποδομών** ώστε η ακαδημαϊκή κοινότητα να έχει δυνατότητα σύνδεσης με υψηλές ταχύτητες στο διαδίκτυο, και

¹⁶ Για παράδειγμα, το Πανεπιστήμιο Αιγαίου έχει σχολές και τμήματα σε Μυτιλήνη, Ρόδο, και Χίο (22.894 κατ.), Το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας περιλαμβάνει τμήματα σε Κοζάνη και Φλώρινα (12.622 κατ). Το νέο-ίδρυθέν Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου έχει σχολές και τμήματα στην Κόρινθο, την Τρίπολη (22.463 κατ), και το Άργος (22.100 κατ.). Επίσης, υπάρχουν αιτήματα για την ίδρυση του Πανεπιστημίου Ρούμελης με έδρα τη Λαμία και ανάπτυξη σχολών και τμημάτων σε Καρπενήσι (6.715 κατ.), Ναύπακτο (17.460 κατ.), Ιτέα (9.000 κατ.) ή Άμφισσα (12.000 κατ.). Το ΤΕΙ Ηλείου περιλαμβάνει σχολές και τμήματα σε Ηγουμενίτσα (8.722) και Πρέβεζα (19.605). Το ΤΕΙ Θεσσαλονίκης έχει σχολή στα Ν. Μουδανιά Χαλκιδικής (6.971 κατ.), ενώ υπάρχουν το ΤΕΙ Άρτας (23.863 κατ.), το ΤΕΙ Καστοριάς (16.218 κατ.), το ΤΕΙ Μεσολογγίου (13.416 κατ.),

- γ. **στην ανάπτυξη νέων πολιτιστικών υποδομών**, ελκυστικών στην ακαδημαϊκή κοινότητα και τους κατοίκους της πόλης.

Ο ρόλος του αστικού σχεδιασμού αφορά **στη βελτίωση της εικόνας της πόλης** μέσα από:

- α. **τον ανασχεδιασμό και την ανάπλαση του δημόσιου υπαίθριου χώρου και του κέντρου της πόλης**, καθώς και
- β. **το σχεδιασμό περιοχών υψηλής ποιότητας κατοικίας**.

4.2.4. Πόλεις σε αγροτικές περιοχές απομακρυσμένες από μεγάλα αστικά κέντρα και μικρές "ανοικτές" πόλεις (Καποδιστριακοί Δήμοι) χωρίς σημαντικούς ενδογενείς φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους ανάπτυξης

Οι μικρές πόλεις σε αγροτικές περιοχές καθώς και οι οικισμοί των νέων Καποδιστριακών Δήμων (μικρές "ανοικτές" πόλεις) χωρίς σημαντικούς ενδογενείς φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους ανάπτυξης, φαίνεται να έχουν τις δυσμενέστερες αναπτυξιακές προοπτικές στα πλαίσια των νέων παγκόσμιων οικονομικών συνθηκών για τα αγροτικά προϊόντα αλλά και των περιορισμών του ελληνικού υπαίθριου χώρου. Αφενός τα εισοδήματα από παραδοσιακά αγροτικά προϊόντα (π.χ. βαμβάκι, καπνός) φθίνουν και αφετέρου αυτές οι μικρές πόλεις χαρακτηρίζονται από αδυναμίες τόσο σε υποδομές (ανεπάρκεια οδικών και σιδηροδρομικών υποδομών και ανεπάρκεια τηλεπικοινωνιών υποδομών), όσο και σε παραγωγική διάρθρωση (τοπικές επιχειρήσεις μικρομεσαίου μεγέθους και χαμηλής τεχνολογίας, υψηλό ποσοστό αυτο-απασχόλησης στη γεωργία). Επιπλέον, η έλλειψη φυσικού περιβάλλοντος ιδιαίτερου κάλλους και σημαντικών πολιτιστικών πόρων, τουριστικά αξιοποιήσιμων καθώς και η έλλειψη ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και ταυτότητας καθιστά αυτές τις μικρές πόλεις ευάλωτες στον ανταγωνισμό, και πιθανά θύματα δημογραφικού μαρασμού ή ακόμη και ερήμωσης. Η αναδιάρθρωση της τοπικής οικονομίας μέσω καινοτομιών και η βελτίωση της ποιότητας του αστικού χώρου και της ζωής μπορούν να συμβάλλουν στην άρση της περιθωριοποίησης και του μαρασμού αυτών των μικρών πόλεων και οικισμών. Ειδικότερα, προτείνονται τα εξής:

- ι. **Η δημιουργία "Κέντρων Αγροτικής Καινοτομίας"** τα οποία μπορούν να συμβάλλουν:
 - α. **στην αναδιάρθρωση της αγροτικής οικονομίας** στην κατεύθυνση νέων μεθόδων παραγωγής και νέων προϊόντων (π.χ. βιολογικές καλλιέργειες ελιάς, κ.ά.),
 - β. **στη δημιουργία Ευρωπαϊκών δικτύων μικρών πόλεων με αγροτική οικονομία** για την ανταλλαγή τεχνογνωσίας και τη διάδοση των καλύτερων πρακτικών,

γ. **στη χρήση νέων τεχνολογιών** για τη διάδοση γνώσεων, την καταγραφή των χρήσεων γης και τη διαχείριση του υπαίθρου χώρου (αγροτική γη, δάση, βοσκοτόποι, νερά), και

δ. **στην ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών** σε ζητήματα προστασίας και διαχείρισης περιβάλλοντος.

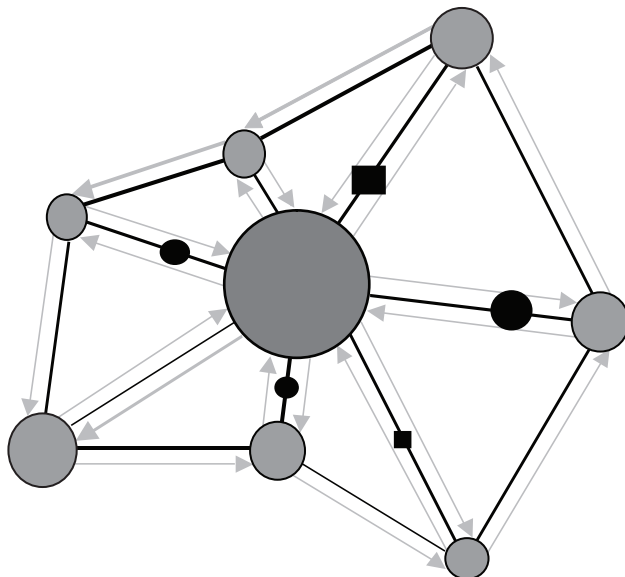
Τα Κέντρα Αγροτικής Καινοτομίας θα ανήκουν στις Περιφέρειες και θα είναι κατανεμημένα ανά γεωγραφική ενότητα υπαίθρου χώρου.

- ii. **Η βελτίωση των κοινωνικών και πολιτιστικών υποδομών**, όπως πολυχώροι πολιτισμού και δημιουργικής ψυχαγωγίας, που μπορεί να περιλαμβάνουν κινηματογραφικές και θεατρικές λέσχες, βιβλιοθήκη, εργαστήρια εικαστικών τεχνών, φωτογραφίας, στούντιο πληροφορικής, κ.ά., ώστε να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής των κατοίκων και να σταματήσει ο δημογραφικός μαρασμός του υπαίθρου χώρου, ιδιαίτερα στις απομακρυσμένες ορεινές περιοχές. Ειδικότερα στις μικρές "ανοικτές πόλεις" (Καποδιστριακοί Δήμοι), οι νέες πολιτιστικές υποδομές μπορεί **να σηματοδοτήσουν ως νέα τοπίο-σημα τη χωρική συνεκτικότητα μεταξύ των οικισμών και την ενότητα των τοπικών κοινωνικών**. Για το λόγο αυτό, κρίνεται καλύτερη η χωροθέτησή τους στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ των οικισμών, περιμετρικά του δημογραφικά μεγαλύτερου οικισμού (βλ. Σχήμα 2).

Σημαντικότετη παράμετρο για την ενίσχυση των δυνατοτήτων των νέων στην εκπαίδευση, είναι **η βελτίωση των τηλεπικοινωνιακών υποδομών** των μικρών πόλεων και η δικτύωση και σύνδεση των νέων πολιτιστικών κέντρων με το **διαδίκτυο**. Η προσφορά από την τοπική αυτοδιοίκηση της χρήσης του διαδικτύου χωρίς χρέωση, μπορεί να βοηθήσει, ιδιαίτερα τους νέους, στην εκπαίδευση.

Ο ρόλος της πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού σε αυτή τη μειονεκτική ομάδα μικρών πόλεων που βρίσκονται σε αγροτικές περιοχές χωρίς σημαντικούς πολιτιστικούς και φυσικούς πόρους, αφορά στη **βελτίωση του οικιστικού περιβάλλοντος, που σε πολλές περιπτώσεις είναι χαμηλής ποιότητας, κυρίως όσον αφορά στο σχεδιασμό των κτιρίων και του δημόσιου υπαίθρου χώρου και λιγότερο στην κατασκευή** (π.χ. άναρχη χωροθέτηση κατοικιών μέσα στα οικόπεδα σε συνδυασμό με αποθήκες, αρχιτεκτονική μορφολογία χωρίς αναφορές στην "τοπικότητα" ή το "δαιμόνιον του τόπου", έλλειψη σχεδιασμένων πλατειών, πεζοδρόμων, πάρκων, κ.λπ.). Επομένως, θα πρέπει να γίνει **εξειδίκευση των όρων δόμησης (ΓΟΚ) κατά γεωγραφική ενότητα καθώς και μελέτες και έργα ανάπλασης του δημόσιου υπαίθρου χώρου**.

Σχήμα 2. Μικρές "ανοικτές πόλεις" (Καποδιστριακοί Δήμοι)

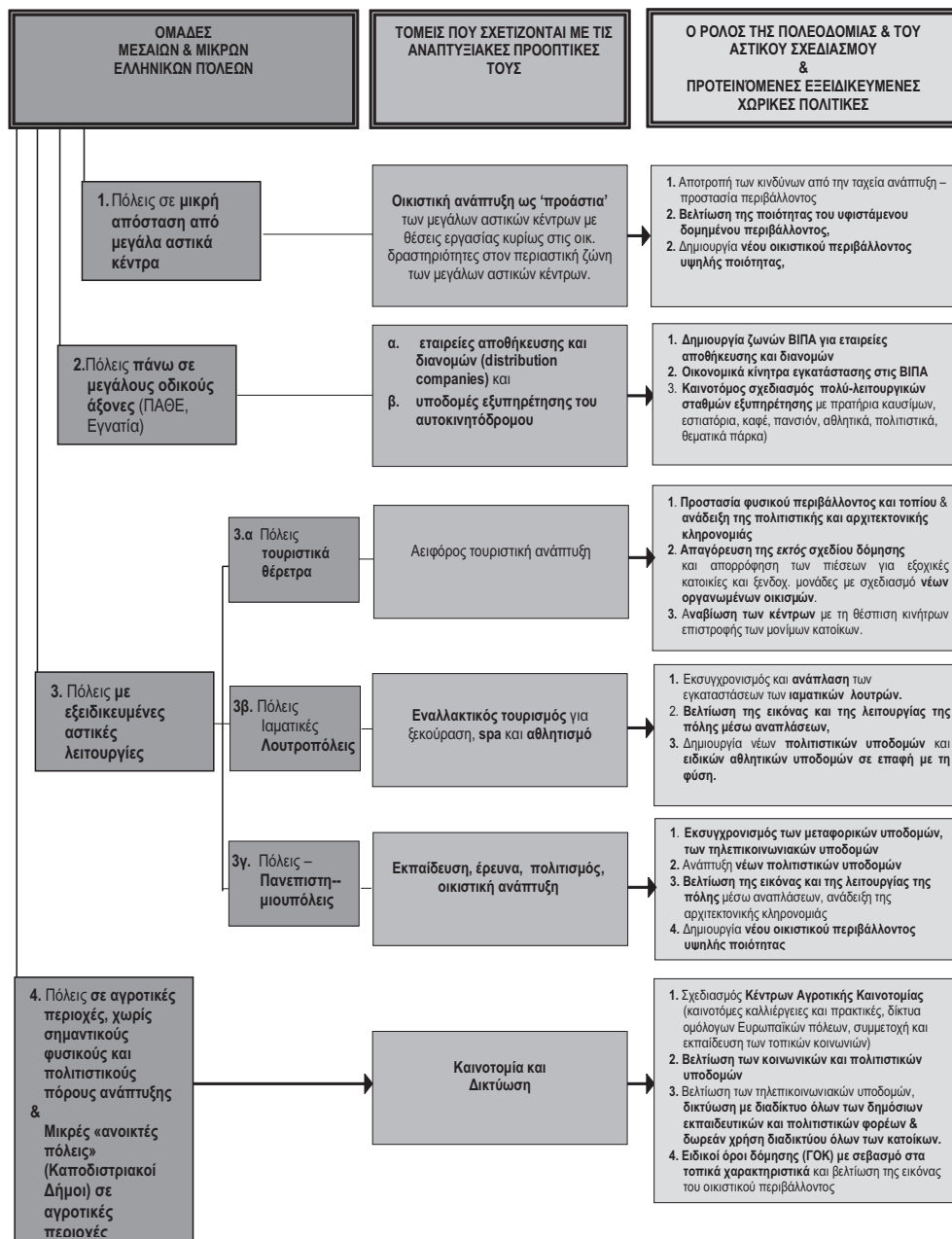
Στο κέντρο, η μικρή πόλη των 2-5.000 κατοίκων και στην περιφέρεια οι μικρότεροι οικισμοί. Η χωροθέτηση των νέων κοινωνικών, εκπαιδευτικών και πολιτιστικών υποδομών σημειώνεται με μαύρο χρώμα

Το Σχήμα 3 παρουσιάζει συνοπτικά τις διάφορες ομάδες μεσαιών και μικρών ελληνικών πόλεων, τους τομείς που άπτονται των αναπτυξιακών προοπτικών της κάθε ομάδας καθώς και τις προτεινόμενες χωρικές πολιτικές εξειδικευμένα για κάθε ομάδα.

Όπως φαίνεται και στο Σχήμα 3, η βαρύνουσα σημασία της πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού στην ανάπτυξη των μεσαιών και μικρών ελληνικών πόλεων εγείρει το θέμα της ταχείας εκπόνησης μελετών του χωρου –**ΓΠΣ και ΣΧΟΑΠ**. Ωστόσο, σύμφωνα με επισημάνσεις και αποφάσεις του Συλλόγου Ελλήνων Πολεοδοδόμων- Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ), το κεντρικό κράτος μέσω των αρμόδιων υπαουργειών (ΥΠΕΧΩΔΕ) δεν διευκολύνει την ταχεία εκπόνηση των ΓΠΣ και ΣΧΟΑΠ (βλ. www.sepox.gr).

- Πρώτον, υπάρχουν μεγάλες καθυστερήσεις στις φάσεις της κοινωνικής διαβούλευσης με τους τοπικούς φορείς (Περιφέρεια, αρχαιολογικές υπηρεσίες, δασαρχεία, κλπ).
- Δεύτερον, υπάρχουν συχνές εναλλαγές του θεσμικού πλαισίου και νέες τροπολογίες νομοθεσίας που αλλάζουν τις απαιτήσεις των Σχεδίων (ΓΠΣ και ΣΧΟΑΠ), δημιουργώντας επιπλέον εμπλοκές, καθυστερήσεις, ακόμη και ακυρότητα μελετών. Ειδικότερα, τέτοιες αλλαγές αφορούν σε νέες απαιτήσεις περιβαλλοντικών επιπτώσεων και γεωλογικών μελετών.

Σχήμα 3. Οι μεσαίες και μικρές ελληνικές πόλεις: Εξειδικευμένες Χωρικές Πολιτικές για την ανταγωνιστικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη κάθε ομάδας μικρών πόλεων

Ανακεφαλαιώνοντας τις χωρικές πολιτικές για τις μεσαίες και μικρές ελληνικές πόλεις, μπορούμε να προτείνουμε τα εξής:

Οι μεσαίες και μικρές πόλεις σε απόσταση 60-80 χιλ. από μητροπολιτικά κέντρα (κυρίως Αττική και Θεσσαλονίκη) μπορούν να αναπτυχθούν ως "προαστιακός χώρος" για μεσαία και χαμηλά εισοδήματα, με θέσεις εργασίας στην περιαστική ζώνη των μητροπολιτικών κέντρων. Οι προτεινόμενες χωρικές πολιτικές συμπεριλαμβάνουν τα εξής:

- α. πολεοδομική ρύθμιση του χώρου στις περιαστικές ζώνες των μητροπολιτικών κέντρων,
- β. αποτροπή των κινδύνων από την ταχεία ανάπτυξη αυτών των μικρών πόλεων και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος,
- γ. βελτίωση της ποιότητας του υφιστάμενου οικιστικού περιβάλλοντος, και
- δ. δημιουργία νέου οικιστικού περιβάλλοντος υψηλής ποιότητας.

Οι μεσαίες και μικρές πόλεις πάνω σε μεγάλους οδικούς άξονες (ΠΑΘΕ, Εγνατία, Ιόνια Οδός, Αυτοκινητόδρομος Κεντρικής Ελλάδας) μπορούν να αναπτυχθούν ως κόμβοι εταιρειών αποθήκευσης και διανομών αγαθών και ως κόμβοι εξυπηρέτησης του αυτοκινητόδρομου. Οι προτεινόμενες χωρικές πολιτικές συμπεριλαμβάνουν τα εξής:

- α. δημιουργία ζωνών ΒΙΠΑ για εταιρείες αποθήκευσης και διανομών,
- β. οικονομικά κίνητρα εγκατάστασης στις ΒΙΠΑ,
- γ. καινοτόμος σχεδιασμός πολύ-λειτουργικών σταθμών εξυπηρέτησης των αυτοκινητόδρομων με πρατήρια καυσίμων, εστιατόρια, καφέ, πανσιόν, αθλητικά, πολιτιστικά, θεματικά πάρκα.

Οι μεσαίες και μικρές πόλεις με ειδικές λειτουργίες όπως οι "πόλεις-τουριστικά θέρετρα" μπορούν να έχουν αειφόρο τουριστική ανάπτυξη στη βάση των εξής χωρικών πολιτικών:

- α. προστασία φυσικού περιβάλλοντος και τοπίου & ανάδειξη της πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς,
- β. απαγόρευση της εκτός σχεδίου δόμησης και απορρόφηση των πιέσεων για εξοχικές κατοικίες και ξενοδοχειακές μονάδες με σχεδιασμό νέων οργανωμένων οικισμών, και
- γ. αναβίωση των κέντρων των παραδοσιακών μικρών πόλεων με τη θέσπιση κινήτρων (οικονομικών, πολεοδομικών) για την επιστροφή των μονίμων κατοίκων σε αυτά.

Οι μεσαίες και μικρές πόλεις με ειδικές λειτουργίες όπως οι ιαματικές λουτροπόλεις μπορούν να αναβιώσουν οικονομικά με το μετασχηματισμό τους σε θέρετρα εναλλακτικού τουρισμού ανάπαυσης, spa και αθλητικών δραστηριοτήτων. Οι προτεινόμενες χωρικές πολιτικές συμπεριλαμβάνουν τα εξής:

- α. εκσυγχρονισμός και ανάπλαση των εγκαταστάσεων των ιαματικών λουτρών,
- β. βελτίωση της εικόνας και της λειτουργίας της πόλης μέσω αναπλάσεων,
- γ. ανακαίνιση των παλιών ξενοδοχειακών υποδομών και σχεδιασμός νέων ξενοδοχειακών υποδομών, και
- δ. δημιουργία νέων πολιτιστικών υποδομών και νέων αθλητικών υποδομών, κυρίως σε επαφή με τη φύση.

Οι μεσαίες και μικρές πόλεις με ειδικές λειτουργίες όπως οι πανεπιστημιουπόλεις μπορούν να έχουν βιώσιμη ανάπτυξη ως κόμβοι εκπαίδευσης και έρευνας με γνώμονα τις εξής χωρικές πολιτικές:

- α. εκσυγχρονισμός των μεταφορικών υποδομών (οδικών, σιδηροδρομικών, θαλάσσιων, αεροπορικών) και των τηλεπικοινωνιακών υποδομών,
- β. ανάπτυξη νέων πολιτιστικών υποδομών
- γ. βελτίωση της εικόνας και της λειτουργίας της πόλης μέσω αναπλάσεων, ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, και
- δ. δημιουργία νέου οικιστικού περιβάλλοντος υψηλής ποιότητας.

Οι μικρές πόλεις σε αγροτικές περιοχές καθώς και μικρές "ανοικτές" πόλεις των νέων Καποδιστριακών Δήμων, χωρίς σημαντικούς ενδογενείς φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους ανάπτυξης, φαίνεται να έχουν τις δυσμενέστερες αναπτυξιακές προοπτικές. Ωστόσο, υπάρχουν δυνατότητες άρσης της οικονομικής περιθωριοποίησης και του δημογραφικού μαρασμού μέσω χωρικών πολιτικών. Αυτές είναι οι εξής:

- α. σχεδιασμός Κέντρων Αγροτικής Καινοτομίας (καινοτόμες καλλιέργειες και πρακτικές, δίκτυα ομόλογων Ευρωπαϊκών πόλεων, συμμετοχή και εκπαίδευση των τοπικών κοινωνιών),
- β. βελτίωση των κοινωνικών και πολιτιστικών υποδομών,
- γ. βελτίωση των τηλεπικοινωνιακών υποδομών, δικτύωση με διαδίκτυο όλων των δημόσιων εκπαιδευτικών και πολιτιστικών φορέων & δωρεάν χρήση διαδικτύου όλων των κατοίκων, και
- δ. θέσπιση ειδικών όρων δόμησης (ΓΟΚ) με σεβασμό στα τοπικά χαρακτηριστικά και βελτίωση της εικόνας του οικιστικού περιβάλλοντος.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Benevolo L. (1997) *Η Πόλη στην Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Γοσποδίνη Α. (2000) "Ο Ανταγωνισμός των Ευρωπαϊκών πόλεων και οι νέες 'χρήσεις' του αστικού σχεδιασμού", στο: Ψυχάρης Ι., Γοσποδίνη Α., Χριστοπούλου Ο. (επ.), *Δεκαεπτά Κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 195-219.
- Γοσποδίνη Α. (2006) "Σκιαγραφώντας, ερμηνεύοντας και ταξινομώντας τα νέα αστικά τοπία της μεταβιομηχανικής πόλης", στο: Γοσποδίνη Α. και Μπεριάτος Η. (επ.), *Τα Νέα Αστικά Τοπία και η Ελληνική Πόλη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 27-50.
- Γοσποδίνη Α. (2008) "Μεταβιομηχανικές Οικονομίες και Χωρικοί Μετασχηματισμοί των πόλεων: Αναλύοντας τη μετα-Ολυμπιακή Αθήνα", στο: Γοσποδίνη Α. (επ.), *Διάλογοι για το Σχεδιασμό του Χώρου και την Ανάπτυξη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ. 35-102
- Λιονάτου Μ. (2008) "Αρχιτεκτονική Τοπίου και Δίκτυα Πρασίνου στα σύγχρονα αστικά κέντρα: Δυνατότητες και προοπτικές – μεθοδολογία και εφαρμογή: Το παράδειγμα της Λάρισας", *Διαδακτορική Διατριβή, Σχολή Γεωπονίας, ΑΠΘ*.
- Πετράκος Γ. και Οικονόμου Δ. (1999) "Διεθνοποίηση και Διαρθρωτικές αλλαγές στο Ευρωπαϊκό σύστημα αστικών κέντρων", στο: Πετράκος Γ. και Οικονόμου Δ. (επ.), *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων – Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής*, Αθήνα: Gutenberg/Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 13-44.
- Σημαιοφορίδης Γ. (1998) "Η ελληνική πόλη και οι νέες αστικές συνθήκες", μεταφρασμένο στα Ιταλικά ως "La citta Greca e le nuove condizioni urbane", στο: Infussi F., Σημαιοφορίδης Γ. (επ.), *Πρόγραμμα Ηρακλής: Οι προκλήσεις της ελληνικής πόλης*, Αθήνα: Linora, 141-154.

Ξενόγλωσση

- Amin A. και Thrift, N., (1995) *Globalization, Institutions, and Regional Development*, Oxford: Oxford University Press.
- Augé M. (1992) *Non-Lieux. Introduction à Une Anthropologie de la Surmodernité*, Paris: Seuil.
- Boyle M. και Rogerson, R.J. (2001) "Power, Discourses and City Trajectories", στο: Paddison, R. (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications, 402-416.

- Brotchie J., Barry M., Blakely E., Hall P. και Newton, P. (επ.) (1995) *Cities in Competition: Productive and Sustainable Cities for the 21st Century*, Melbourne: Longman Australia.
- Castells M. (1991) *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*, Oxford and Cambridge MA: Blackwell.
- Castells M. (1993) "European Cities, the Informational Society, and the global Economy", *Journal of Economic and Social Geography*, Ixxxiv, 4.
- Castells M. (1998) *The Rise of the Network Society*, 3 vol., Malden MA: Blackwell.
- CEC (1992) "Urbanisation and the function of cities in the European Community", *Regional Development Studies* (4) Brussels: Commission of the European Communities.
- Chan Yenna (2007) *Sustainable Environments*, Gloucester, MA : Rockport Publications.
- Clark D. (1996) "The Future Urban World", στο: *World/Global City*, London and New York: Routledge.
- Clark T. N. και Rempel M. (επ.) (1997) *Citizen Politics in Post-industrial Societies*, Boulder, CO: WestView Press.
- Clark T. N. και Hoffmann-Martinot V. (επ.) (1998) *The New Political Culture*, Boulder CO: WestView Press.
- Clark T. N., Lloyd R., Wong K. K., Jain P. (2002) "Amenities Drive Urban Growth", *Journal of Urban Affairs*: 24(5):493-515.
- Clarke D. B. (1997) "Consumption and the City, Modern and Postmodern", *International Journal of Urban and Regional Research*, 21(2): 218-237
- Cox K. (1993) "The local and the global in the new urban politics: a critical review", *Environment and Planning D: Society and Space*, 11: 433-448.
- Cox K. (1995) "Globalization, competition and the politics of local economic development", *Urban Studies*, 32: 213-224.
- Duffy H. (1995) *Competitive Cities: Succeeding in the Global Economy*, London: Spon.
- Featherstone M. (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*, London: Sage.
- Florida R. (2004) *Cities and the Creative Class*, Routledge.
- Florida R. (2005) *The Flight of the Creative Class. The New Global Competition for Talent*, Collins.
- Foot J. (2000) "The urban periphery, myth and reality. Milan 1950-2000", *City*, 4(1): 7-26.
- Gospodini A. (2001) "Urban Waterfront Redevelopment in Greek Cities; A framework for redesigning space", *Cities*, 18(5): 285-296.

- Gospodini A. (2002) "European cities in competition and the new "uses" of urban design", *Journal of Urban Design*, 7(1): 59-74.
- Gospodini A. (2004) "Urban Space Morphology and Place Identity in European Cities; Built Heritage and Innovative Design", *Journal of Urban Design*, 9(2): 225-248.
- Gospodini A. (2006) "Portraying, Classifying and Understanding the emerging landscapes in the post-industrial city", *Cities* 23(5): 311-330.
- Gospodini A. (2008) "New Technologies Opposing Urban Sustainability", στο: Gospodini A., Brebbia C. A., Tiezzi E. (επ.), *The Sustainable City: Urban Regeneration and Sustainability*, UK: WIT Press, 1-11
- Gospodini A. (2009) "Post-industrial trajectories of Mediterranean European cities. Learning from post-Olympics Athens and the Greek experience" στο: Th. A. Hutton (guest-edited), *Trajectories of the New Economy: An International Investigation of Inner City Regeneration and Dislocation*, (an invited paper to the special theme-issue), University of British Columbia, in *Urban Studies*, [υπο έκδοση Μάιος 2009].
- Graham B. (1998α) "The past in Europe's present: diversity, identity and the construction of place", στο: Graham B. (επ.), *Modern Europe. Place, Culture, Identity*, London: Arnold, 19-49.
- Graham B. (επ.) (1998β) *Modern Europe-Place, Culture, Identity*, London: Arnold.
- Graham H. και Hunter C. (1994) *Sustainable Cities*, London: Regional Studies Association.
- Graham S. και Marvin S. (1996) *Telecommunications and the City: Electronic Spaces, Urban Places*, London: Routledge.
- Graham S. και Marvin S. (2001) *Splintering Urbanism*, London: Routledge.
- Hall S. (1995) "New Cultures for old", στο: Massey D. και Jess P. (επ.), *A Place in the World? Place, Cultures and Globalization*, Oxford: Open University/Oxford University Press: 176-211.
- Harvey D. (1989α) "From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism", *Geografiska Annaler*, 71b(1):3-17.
- Harvey D. (1989β) *The Postmodern Condition*, Oxford: Blackwell.
- Hinsley H. και Malone P. (1996) "London: Planning and Design in Docklands", στο: Malone P. (επ.), *City, Capital and Water*, London: Routledge, 37-64.
- Hutton Th.A. (2004) "The new Economy of the Inner City", *Cities*, 21(2): 89-108.
- Jensen-Butler C. (1997) "Competition between cities, urban performance and the role of urban policy: a theoretical framework", στο: Jensen-Butler C., Shachar A., van Weesep J. (επ.), *European Cities in Competition*, Aldershot: Ashgate, 3-42.

- Jensen-Butler C., Shachar, A. van Weesep J. (επ.) (1997) *European Cities in Competition*, Aldershot: Ashgate.
- King A. D. (1990) *Urbanism, Colonialism, and the World Economy: Culture and Spatial Foundations of the World Urban System*, The International Library of Sociology, London and New York: Routledge.
- King R. (επ.), (1993) *Mass Migration in Europe: the Legacy and the Future*, London: Belhaven.
- King R. (1995) "Migrations, globalization and place", στο: Massey D. και Jess P. (επ.), *A Place in the World? Place, Cultures and Globalisation*. Oxford: Open University/Oxford University Press, 6-44.
- Komninos N. (2002) *Intelligent Cities. Innovation, Knowledge Systems and Digital Spaces*, London and New York : Spon Press.
- Kostof S., (1991) *The city Shaped. Urban Patterns and Meaning through History*, Thames and Hudson
- Kwok A. G. και Grondzik W. T. (2007) *The green studio handbook : environmental strategies for schematic design*, Oxford/Burlington, MA: Architectural Press.
- Lavedan P. (1959) *Histoire d' Urbanisme*, Paris: Laurens.
- McNeil, D. And While, A. (2001) "The New Urban Economies", στο: Paddison R. (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications, 296-308.
- Mendler S., Odell W., Lazarus M.A., (2006) *The HOK Guidebook to Sustainable Design*, Hoboken, N.J: Wiley Publications.
- Mitchell W. (1995) *City of Bits: Space, Place, and the Infobahn*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Morris A. E. J. (1994) *History of Urban Form. Before the Industrial Revolutions*, 3rd edition, (first published in 1972), Longman Scientific Technical.
- Mumford L. (1984) *The City in History*, 7th edition (first published in 1961), Harmondsworth, UK: Penguin Books Ltd.
- Rheingold H. (1994) *The Virtual Community*, London: Secker and Warburg.
- Pratt A. (2000) "New media, the new economy and new spaces", *Geoforum* 31: 425-436.
- Raymond J. Cole και Richard Lorch (2003) (επ.), *Buildings, Culture and Environment: Informing Local and Global Practices*, Oxford, UK/Malden, MA: Blackwell Publications.
- Rossi A. (1982) *The Architecture of the city*, Cambridge Mass: MIT Press, [ελληνική έκδοση: (1991) *Η Αρχιτεκτονική της Πόλης*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press].

- Sachar A. (1990) "The global economy and world cities", στο: Sachar A. και Oberg S. (επ.), *The World Economy and the Spatial Organization of Power*, Aldershot: Avebury, 149-160.
- Sachar A. (1996) "European World Cities", στο: Lever W. και Bailly A. (επ.), *The Spatial Impact of Economic Changes in Europe*, Avebury: Aldershot.
- Sandercock L. (1998) "The death of Modernist Planning: Radical Praxis for a Postmodern Age", στο: Douglas M και Friedmann J. (επ.), *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*, Chichester: John Wiley and Son, 163-184.
- Sassen S. (1994) "The New Inequalities in Cities", στο: *Cities in a World Economy*, Thousand Oaks, Ca: Pine Forge.
- Sassen S. (1992/2000) *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press.
- Sassen, S. (2001) "Cities in the Global Economy", στο: Paddison R. (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications, 257-282.
- Sassen S. και Roost F. (2000) The city: strategic site for the global entertainment industry, στο: Judd D. R. και Fainstein S. S. (επ.), *The Tourist City*, Newhaven: Yale University Press.
- Savitch H.V. (1996) "Cities in a global era: a new paradigm for the next millennium", στο: Cohen M. Et. (επ.), *Preparing for the Urban Future*, Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 39-65.
- Scott A. J. (1997) "The Cultural Economy of Cities", *International Journal of Urban and Regional Research*, 21(2): 323-339
- Scott A. (2000) *The Cultural Economy of Cities*, London: Sage.
- Shaw D.V. (2001) "The Post-Industrial City", στο: Paddison R. (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications, 284-296.
- Short J. R. και Kim, Y. (1999) *Globalization and the City*, Essex: Longman.
- Van der Ryn S. και Cowan S. (1995) *Ecological Design*, Washington D.C.: Island Press.
- Wheeler S. (1998) "Planning Sustainable and Livable Cities", στο: LeGates R.T. και Stout F. (επ.), *The City Reader*, London: Routledge, 434-445
- Williams D. E. (2007) *Sustainable Design: Ecology, Architecture, and Planning*, Hoboken: Wiley Publications.
- Young J. E (1993) *Global Networks – Computers in a Sustainable Society*, Washington DC: Worldwatch Paper 115.

Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα

Άσπα Γοσποδίνη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ηλίας Μπεριάτος

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ελένη Ράσκου

MSc., Αρχιτέκτων Μηχανικός, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Πρώιμα δείγματα ενδιαφέροντος για το πολιτισμικό παρελθόν των προγόνων και την αρχιτεκτονική κληρονομιά εμφανίζονται στην Ευρώπη, σύμφωνα με τον Larkham (1996), ήδη από τους Ελληνιστικούς και τους Ρωμαϊκούς Χρόνους. Στις περιόδους αυτές, διασώζεται πλήθος προγενέστερων έργων τέχνης κυρίως από τον ελληνικό πολιτισμό των Κλασικών Χρόνων αλλά και τους πολιτισμούς των Ετρούσκων και άλλων. Επίσης, συντηρούνται, επεκτείνονται και διατηρούνται ενταγμένα στη ζωή της πόλης τα σημαντικότερα τμήματα του προϋπάρχοντος αστικού ιστού, όπως η αγορά και η ακρόπολη, καθώς και αρκετά δημόσια κτίρια και μνημεία (ναοί, βωμοί, θέατρα, γυμναστήρια, κ.ά.).

Στην Ευρώπη των Μεσαιωνικών Χρόνων και του Βυζαντινού Πολιτισμού (Mumford, 1984· Morris, 1994· Benevolo, 1997), αφενός η οικονομική παρακμή των παλαιών Ρωμαϊκών αστικών κέντρων και ο συνεπακόλουθος δημογραφικός μαρασμός ή εγκατάλειψή τους, και αφετέρου, η επικράτηση του Χριστιανισμού στο μεγαλύτερο τμήμα της Ευρώπης με τις σημαντικότερες αλλαγές που επέφερε στο πολιτιστικο-ιδεολογικό εποικοδόμημα των κοινωνιών, οδήγησαν είτε σε *αλλαγή χρήσης και μετασχηματισμό¹ των μνημείων*, είτε σε

¹ Ο μετασχηματισμός και η αλλαγή χρήσης του χώρου αφορούσε κυρίως σε παλιά κτίρια-μνημεία μεγάλης χωρικότητας. Όπως αναφέρει ο Mumford (1984), συντηρήθηκαν, άλλαξαν χρήση και μετασχηματίστηκαν κάποιες από τις Ρωμαϊκές Βασιλικές (Ρωμαϊκά κτίρια διοίκησης) και κάποιοι μεγάλοι αρχαίοι ναοί που, λόγω

εγκατάλειψη και φυσική φθορά, λεηλασία υλικών και εξοπλισμού², ή ακόμη και συνειδητή καταστροφή, των παλιών δημοσίων κτιρίων-μνημείων που ήταν ταυτισμένα με τις θρησκείες (π.χ. ναοί, βωμοί, μαντεία) ή τον αστικό τρόπο ζωής στους χρόνους της Κλασικής Αρχαιότητας (στάδια, Γυμναστήρια, αρένες, λουτρά, θέατρα). Σημαντική εξαίρεση αποτελούν τα αμυντικά τείχη των παλιών πόλεων. Αφενός ο φόβος εχθρικών επιδρομών και η περιορισμένη ασφάλεια που παρείχε στους κατοίκους το σύστημα της φρουδαρχίας και η ύπαρξη πολλών κρατιδίων στην Ευρώπη, και αφετέρου, η σημαντική ανάπτυξη του εμπορίου μετά τον 8^ο αιώνα και η χρήση του παλιού Ρωμαϊκού δικτύου δρόμων για τη μετακίνηση εμπορών και εμπορευμάτων, είχαν ως έμμεσο αποτέλεσμα την επισκευή, συντήρηση και επέκταση των υφιστάμενων αμυντικών τειχών σε πολλές παλιές Ρωμαϊκές πόλεις. Οι πόλεις αυτές είχαν αρχικά παρακμάσει ή/και εγκαταληφθεί από τους κατοίκους αλλά αναβίωσαν οικονομικά και δημογραφικά λόγω της ασφάλειας που παρείχαν τα αμυντικά περιτειχίσματά τους και λόγω της στρατηγικής εμπορικής θέσης τους πάνω στο παλιό Ρωμαϊκό δίκτυο δρόμων (Mumford, 1984· Morris, 1994· Benevolo, 1997).

Η περίοδος της Αναγέννησης (15^{ος}, 16^{ος} αιώνας) επέφερε μια θετική τομή στην αναγνώριση της αξίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (Larkham, 1996· Δωρής, 2002). Ωστόσο, μπορούμε να πούμε ότι η αναγνώριση της αξίας ήταν μερική και αποσπασματική: Αναγνωρίστηκε η αξία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του αρχαίου Ελληνικού και Ρωμαϊκού πολιτισμού ενώ ταυτόχρονα, απαξιώθηκε η αρχιτεκτονική κληρονομιά του Βυζαντινού πολιτισμού και του Μεσαίωνα. Με αφετηρία τις αξίες της Κλασικής Αρχαιότητας, η επαναφορά των αναλογιών, της συμμετρίας και της γεωμετρικότητας καθώς και η εισαγωγή της προοπτικής στο σχεδιασμό του χώρου, μεγένθυσε την αντίθεση μεταξύ παλιού και καινούργιου και συνέβαλε εμμέσως στην απαξίωση της Γοτθικής αρχιτεκτονικής και της οργανικής μορφολογίας του αστικού ιστού των Μεσαιωνικών πόλεων. Η απαξίωση αυτή σε συνδυασμό με άλλους λόγους (π.χ. πολιτικής ή εκσυγχρονιστικής

της μεγάλης χωρικότητάς τους, θεωρήθηκαν κατάλληλη κτιριακή υποδομή για συγκεντρώσεις και κοινόβια Χριστιανών. Για παράδειγμα στη Ρώμη, ο Ρωμαϊκός ναός του Antoninus και της Faustina μετασηματίστηκε και στέγασε την Εκκλησία του St. Lorenzo, ενώ το κτίριο Senate House μετασηματίστηκε και στέγασε την Εκκλησία του St. Andriano. Προς το τέλος του Μεσαίωνα, περίπου στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, όταν αναβίωσαν και επανακατοικήθηκαν πολλές από τις αρχαίες γειτονίες της Ρώμης, περίπου οι μισοί από τους - χίλιους σχεδόν - αρχαίους ναούς της πόλης είχαν ήδη μετατραπεί σε Χριστιανικές εκκλησίες. Ωστόσο, η νέα μορφή των κτιρίων ακόμη μαρτυρούσε την καταγωγή και τη παλιά χρήση τους (Mumford, 1984: 283).

² Οι λεηλασίες των αρχαίων κτιρίων-μνημείων δεν έγιναν αποκλειστικά από ξένους εισβολείς σε μια περιοχή. Όπως αναφέρει ο Mumford (1984), στους πρώτους αιώνες του Μεσαίωνα, η αστική ζωή στην Ευρώπη είχε τόσο πολύ υποβαθμισθεί (οικονομικά, δημογραφικά, διοικητικά, τεχνολογικά, πολιτισμικά) σε σχέση με την ποιότητα της αστικής ζωής στους Ρωμαϊκούς Χρόνους, ώστε ήταν πολύ φυσικό για μια μέση οικογένεια που πάλευε να επιβιώσει και να συντηρήσει μια παλιά κατοικία, να αναζητεί συχνά απομεινάρια επίπλων και υλικά στα εγκαταλημμένα Ρωμαϊκά δημόσια κτίρια. Εξάλλου, το όνειρο της φυγής στην ύπαιθρο και της απόκτησης καλλιεργήσιμης γής κόστιζε όσο ένα 'παλάτι' στην πόλη (Mumford, 1984: 285).

μεταρρύθμισης) λειτούργησαν εμμέσως ως άλλοθι για τη κατεδάφιση των παλιών κτηρίων και την ανάπλαση μεγάλων τμημάτων του παλιού ιστού των πόλεων και κατά συνέπεια, την αφάνιση μεγάλου τμήματος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του Μεσαίωνα.

Η τάση αυτή συνεχίσθηκε και εντάθηκε στους επόμενους αιώνες κατά την περίοδο κυριαρχίας του Μπαρόκ και του Νεοκλασικισμού στην πολεοδομία της Ευρώπης –και ιδιαίτερα κατά το 19^ο αιώνα που χαρακτηρίστηκε από τη βιομηχανική επανάσταση και τη δημιουργία των εθνικών κρατών στην Ευρώπη. Η αυξημένη ασφάλεια που παρείχε η ίδρυση εθνικών κρατών, σε συνδυασμό με την μεγάλη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων που επήλθε από τη βιομηχανική επανάσταση (Mumford, 1984· Morris, 1994· Benevolo, 1997) και την αναγκαιότητα πολεοδομικού εκσυγχρονισμού (Lavedan, 1959), οδήγησαν πολλές Ευρωπαϊκές πόλεις στην κατεδάφιση των αμυντικών τειχών, στην εξυγίανση και ανάπλαση των Μεσαιωνικών τμημάτων του ιστού και σε νέα ρυμοτομία με μεγάλες ευθύγραμμες λεωφόρους και γεωμετρικά κανονικά οικοδομικά τετράγωνα. Ως χαρακτηριστικότερα παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν η ανάπλαση του κέντρου του Παρισιού με την επιχείρηση Haussmann (1851-1870), και ο επανασχεδιασμός της Βιέννης, της Φλωρεντίας, της Βαρκελώνης.

Ωστόσο, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και ταυτόχρονα με την αφάνιση του μεγάλου όγκου της ανώνυμης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, αρχίζει και η κινητικότητα προς την κατεύθυνση *διατήρησης μεμονωμένων σημαντικών μνημείων*. Στο πλαίσιο της αναγκαιότητας δημιουργίας ή αφύπνισης εθνικών συνειδήσεων³ στα νεωσύστατα εθνικά κράτη της Ευρώπης, η *επιλεκτική διατήρηση μεμονωμένων μνημείων* του παρελθόντος, όπως μεσαιωνικές Γοτθικές εκκλησίες, αναγεννησιακοί αμυντικοί πύργοι, κ.ά., ως *ιστορικά τεκμήρια*, κρίνεται απαραίτητη για να να τονωθεί η εθνική συνείδηση και να διατηρηθούν ζωντανές επιλεγμένες ιστορικές μνήμες (Larkham, 1996· Graham, 1998α· Graham 1998β· Graham κ.ά., 2000). Την ίδια περίοδο αρχίζουν σε πολλά Ευρωπαϊκά κράτη⁴ η *επίσημη νομική προστασία* και η *οργάνωση ειδικών δημοσίων υπηρεσιών* για την επιθεώρηση και τη συστηματική και μεθοδική προστασία και αποκατάσταση σημαντικών μνημείων.

Ανάλογες τάσεις διατήρησης μόνον των σημαντικών μεμονωμένων μνημείων συνεχίζονται και στο μεγαλύτερο τμήμα του 20^{ου} αιώνα. Για επτά δεκαετίες και μέχρι περίπου τη δεκαετία του 1970, η ανάδυση και επικράτηση του Φονξιοναλισμού στην Πολεοδομία

³ Για παράδειγμα, στη Γαλλία το πρώτο ενδιαφέρον για την αποκατάσταση και συντήρηση μνημείων του παρελθόντος –το πρώτο στάδιο του "restauro" (βλ. Cechi, 1970)– αρχίζει ταυτόχρονα με την πτώση του Ναπολέοντα και την επαναφορά της του πολιτεύματος της μοναρχίας. Επιλέγεται να συντηρηθούν εκείνα τα μεμονωμένα μνημεία που συμβολίζουν καλύτερα τις αξίες της μοναρχίας (π.χ. μεσαιωνικές Γοτθικές εκκλησίες, παλαιά ανάκτορα, αμυντικοί πύργοι).

⁴ Αρχικά στην Ιταλία, την Γαλλία και τη Γερμανία και μετά στις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες. Στην Ελλάδα, ορόσημο είναι το 1834 όταν αρχίζουν και εργασίες αποκατάστασης της Ακρόπολης (βλ. Κορρές, 2000).

και του Μοντέρνου Κινήματος στην Αρχιτεκτονική, *απαξιώνει εμμέσως τα ιστορικά κέντρα των πόλεων* μέσα από:

- α. τα μοντέλα των κηπουπόλεων και των προαστείων στις πρώτες τρεις δεκαετίες,
- β. τις οικιστικές επεκτάσεις στην περιφέρεια των μεγάλων αστικών κέντρων πόλεων και την 1^η γενιά νέων πόλεων-δορυφόρων στις δεκαετίες 1950 και 1960,
- γ. τις ιδέες μείωσης της πυκνότητας δόμησης και τη 2^η γενιά νέων πόλεων στη δεκαετία του 1970,
- δ. τις μονολειτουργικές ζώνες αστικού χώρου (zoning).

Ωστόσο, ακόμη και μέσα σε αυτό το δυσμενές πλαίσιο για την αρχιτεκτονική κληρονομιά, υπάρχει πρόβλεψη για την προστασία μεμονωμένων σημαντικών μνημείων του παρελθόντος. Σύμφωνα με τη *Χάρτα των Αθηνών* (1933) (Σημαιοφορίδης, 1987) που αποτέλεσε και το μανιφέστο του Φονξιοναλισμού και του Μοντέρνου Κινήματος, οι υφιστάμενες μορφές πόλεων θεωρούνται ασύμβατες με τις προκλήσεις της νέας εποχής και απαιτούνται ριζικοί μετασχηματισμοί και μεγάλες παρεμβάσεις με πλήρη κατεδάφιση και ανοικοδόμηση. Κατά συνέπεια, μεγάλες εκτάσεις των ιστορικών κέντρων των πόλεων και πλήθος κτιρίων της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, κατεδαφίζονται σταδιακά από τους Φονξιοναλιστές ως "*εμπόδιο*" στη *ανάπτυξη*. Ωστόσο, στο κείμενο της Χάρτας των Αθηνών υπάρχουν συστάσεις για προστασία και διατήρηση των σημαντικών μνημείων. Η *Σύμβαση της Χάγης* (Κόνσολας, 1995) συνέβαλε στην κατάρτιση διεθνούς καταλόγου με μνημεία ιδιαίτερης πολιτισμικής σημασίας και στην προστασία των μνημείων σε περίπτωση πολεμικών επιχειρήσεων.

Σημαντική αλλαγή στη διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς επήλθε με την ανάδυση και την κυριαρχία του *Μεταμοντέρνου Κινήματος* στη δεκαετία του 1980. Η στροφή προς την *ιστορική τυπολογία του αστικού χώρου* (Krier, 1978· Rossi, 1982· Vidler, 1978) έφερε στο κέντρο του πολεοδομικού προβληματισμού *τα ιστορικά κέντρα των πόλεων, την ανάπλαση και την αναβίωσή τους*. Ξεκινώντας από το αξίωμα ότι η "ολόκληρη η πόλη αποτελεί αφεαυτής μια τυπολογία που περιμένει να αποκαλυφθεί" (Vidler, 1978), το ενδιαφέρον για τις ιστορικές μορφολογίες και τυπολογίες και την αρχιτεκτονική κληρονομιά ξέφυγε από τα στενά πλαίσια του "μεμονωμένου κτιρίου" καθώς και "του ιστορικού μνημείου" και ανοίχθηκε σε δύο κατευθύνσεις:

1. σε *κτιριακά σύνολα* και *ολόκληρες ενότητες του αστικού ιστού* με ιδιαίτερη μορφολογία και πολιτισμικό νόημα, και
2. σε *δείγματα της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής του τόπου στη νεώτερη εποχή* και όχι μόνον στην αρχιτεκτονική των μνημείων του μακρινού ιστορικού παρελθόντος.

Αυτή η διεύρυνση της έννοιας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς εκφράστηκε καθαρά στη *Διακήρυξη του Αμστερνταμ* (1975).

Στην στροφή του ενδιαφέροντος και προς την *ανώνυμη αρχιτεκτονική κληρονομιά*, η οποία ως σύνολο κτιρίων και χώρων (δρόμος, πλατεία, περιοχή, οικισμός) και όχι αφεαυτή, έχει σημαντική αρχιτεκτονική αξία, συνέβαλαν και η πετρελαϊκή κρίση του 1972 και η αποβιομηχάνιση που ακολούθησε. Διότι η οικονομική ύφεση στα τέλη της δεκαετίας του '70 επέφερε δημογραφική στασιμότητα ή ακόμη και δημογραφική μείωση των μεγάλων ευρωπαϊκών αστικών κέντρων, σημαντική κάμψη στις οικιστικές επεκτάσεις και στροφή προς την αξιοποίηση του υφιστάμενου ανενεργού κτιριακού δυναμικού όπως, παλιά βιομηχανικά κτίρια σε αχρησία, υποβαθμισμένες ή και εγκαταλειμμένες γειτονιές στα ιστορικά κέντρα. Η πληθώρα επεμβάσεων ανάπλασης και αναβίωσης σε όλες τις Ευρωπαϊκές πόλεις στη δεκαετία του 1980 κατέστησε την διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς *κυρίαρχη αστική πολιτική*. Στην *Συνθήκη της Γρανάδας* (1985), η προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς συνδέθηκε πρώτη φορά με πολιτικές *οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ανάπτυξης* πόλεων και περιφερειών.

2. Ο ΝΕΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ

Κατά την τελευταία δεκαετία, το εντεινόμενο ενδιαφέρον για τη διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που εκφράστηκε σε όλες τις αναπτυγμένες χώρες με προοδευτικά αυξανόμενο αριθμό πολιτικών, προγραμμάτων και έργων προστασίας και ανάδειξης, συνδέεται με τον ρόλο της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ως *μοχλού ανάπτυξης* των πόλεων και των περιφερειών. Ο νέος αναπτυξιακός ρόλος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς φαίνεται να συνδέεται με δύο σύγχρονα διεθνή φαινόμενα του ανεπτυγμένου κόσμου:

- α. *το νέο μεταβιομηχανικό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον και τις ιδιαιτερότητές του, και*
- β. *τη πολιτισμική παγκοσμιοποίηση και την αυξανόμενη "κρίση ταυτότητας" των πόλεων και των περιφερειών.*

2.1. Το μεταβιομηχανικό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον, οι ιδιαιτερότητές του και ο αναπτυξιακός ρόλος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Στο πλαίσιο του νέου μεταβιομηχανικού οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος της τελευταίας δεκαετίας, αναδύθηκαν οι λεγόμενες "*νέες αστικές οικονομίες*"⁵ μεταξύ των οποίων οι *πολιτιστικές οικονομίες και οι οικονομίες του ελεύθερου χρόνου* είναι οι πιο

⁵ Ως "*νέες αστικές οικονομίες*" οι McNeill και While (2001) προτείνουν την τετραπλή τυπολογία: α) οικονομίες

διαδεδομένες και ίσως οι πιο εμφανείς εκδηλώσεις καινοτομίας των πόλεων (Zukin, 1991 και 1995, Bianchini, 1993· Griffiths, 1995· O'Connor και Wynne, 1996· Hannigan, 1998· Jude και Fainstein, 1999· Evans, 1998, 2001 και 2003· Crewe και Beaverstock, 1998· Hall, 2000· Farrell, 2000· Sassen και Roost, 2000· Scott, 2000· McNeill και While, 2001). Στο πλαίσιο της συνεχούς ανάπτυξης των πολιτιστικών οικονομιών και των οικονομιών του ελεύθερου χρόνου, η αρχιτεκτονική κληρονομιά εμφανίζεται να αποτελεί ανταγωνιστική αιχμή των πόλεων και των περιφερειών διότι εναρμονίζεται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μεταβιομηχανικών κοινωνιών και τις ιδιαίτερες απαιτήσεις του σύγχρονου ατόμου:

Αναλυτικότερα, η αρχιτεκτονική κληρονομιά ως σύνολο στοιχείων-αποσπασμάτων της χωρικής μορφολογίας του παρελθόντος τα οποία διατηρούνται και επιβιώνουν για αιώνες, μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί "αντιθετική δομή"⁶ ταυτόχρονα ως προς:

- α. το "εφήμερον" των σύγχρονων μορφολογιών του αστικού χώρου και
- β. το φαινόμενο της συμπίεσης του χωρο-χρόνου (time-space compression) και της αυξανόμενης ροής των γεγονότων στο χρόνο (επιτάχυνση της ιστορίας) που χαρακτηρίζει την εποχή της νέας υπερ-μοντερνικότητας (Augé, 1992).

Ακριβώς αυτή η ιδιότητα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, ως "αντιθετική δομή" στα παραπάνω φαινόμενα του οικείου καθημερινού περιβάλλοντος του σύγχρονου ατόμου, την καθιστά ελκυστική στον τουρίστα ο οποίος αναζητά το "διαφορετικό" από το καθημερινό περιβάλλον του (Gospodini, 2001).

Επίσης, η αρχιτεκτονική κληρονομιά, ως "μακροβιότατα αποσπάσματα χωρικής μορφολογίας που διασώζονται από το παρελθόν", αποτελεί οντότητα πλούσια σε νόημα η οποία μπορεί να ερμηνεύεται ξανά και ξανά επιτρέποντας αποκλίνουσες διαφοροποιημένες ερμηνείες. Η ιδιότητά της αυτή συνάδει με τα βασικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μεταβιομηχανικής κοινωνίας:

- α. τις ιδέες της "διαφοροποίησης" (*'diversity'*) και της "εξατομίκευσης" (*'individualization'*) των αναφορών του ατόμου (βλ. Featherstone 1991),
- β. το πνεύμα του μεταμοντέρνου "περιηγητή" των χώρων της πόλης, (βλ. – the spirit of "flaneur" – Bauman, 1993· Tester, 1994· Frisby, 1994· Wilson, 1995· Clarke, 1997), έννοια που αναφέρεται όχι μόνον στον επισκέπτη αλλά και στον σύγχρονο κάτοικο των πόλεων.

Εναρμονιζόμενη λοιπόν, με τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της σύγχρονης μεταβιομηχανικής κοινωνίας, η αρχιτεκτονική κληρονομιά γίνεται όλο και περισσότερο ελκυστική τόσο για τον τουρίστα όσο και για τον κάτοικο των πόλεων, και αποτελεί σημαντικό πόρο

συσσώρευσης, β) οικονομίες της πληροφορίας και της γνώσης, γ) τεχνοπόλεις και δ) πολιτιστικές οικονομίες και οικονομίες ελεύθερου χρόνου.

⁶ Σε αναλογία των όρων "antistructures" (Turner, 1973) και "counterstructures" (Lengkeek, 1995).

στις νέες πολιτισμικές οικονομίες και τις οικονομίες του ελεύθερου χρόνου (Gospodini, 2001).

2.2. Η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, η αυξανόμενη "κρίση ταυτότητας" των πόλεων και των περιφερειών και η αρχιτεκτονική κληρονομιά ως ανταγωνιστική αιχμή

Οι διαδικασίες της οικονομικής διεθνοποίησης και της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συνοδεύτηκαν από μια αυξανόμενη "*κρίση ταυτότητας*" των Ευρωπαϊκών πόλεων η οποία έχει τις ρίζες της σε δύο πραγματικότητες:

- α. τις μαζικές μεταναστεύσεις (νόμιμες ή/και παράνομες) πληθυσμών από την φτωχή ανατολή στην πλούσια δύση που συνεχώς μεταμορφώνουν τις Ευρωπαϊκές πόλεις σε *ετερογενείς, πολυ-εθνικές και πολυ-πολιτισμικές κοινωνίες* (King, 1993 και 1995· Hall, 1995· Graham, 1998α) και
- β. τα σταθερά βήματα σύγκλισης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε όλο και περισσότερους τομείς (οικονομία και νομισματική ένωση, εξωτερική πολιτική, περιφερειακές πολιτικές, εκπαίδευση, νέες τεχνολογίες, κλπ.) που καθιστούν αδιευκρίνιστη και αποδυναμωμένη την έννοια της *εθνικής ταυτότητας* των διαφορετικών κοινωνιών μέσα στην ΕΕ (Castells, 1993· Graham, 1998α).

Στο πλαίσιο αυτό, η έννοια της *ταυτότητας του τόπου* αποκτά ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα. Στον αγώνα των πόλεων και των περιφερειών για ανάδειξη της ταυτότητας του τόπου, η *αρχιτεκτονική κληρονομιά* εμφανίζεται να αποτελεί σημαντική παράμετρο.

Ορμώμενος από μια σχετικά απαισιόδοξη θεώρηση των πραγμάτων, ο Castells (1993) πιστεύει ότι υπό την πίεση της σύγχρονης κρίσης ταυτότητας, οι Ευρωπαϊκές πόλεις θα τείνουν να προσανατολίζονται συνεχώς προς την ιδιαίτερη πολιτισμική τους παράδοση και αρχιτεκτονική κληρονομιά. Αυτό συμβαίνει διότι πρώτον, η εξασθένηση των εθνικών ταυτοτήτων κάνει τους Ευρωπαίους περισσότερο ανασφαλείς απέναντι σε αυτούς που κεντρικά διοικούν και καθορίζουν το μέλλον τους και αυτό τους ωθεί σε συντηρητική στάση είτε εξατομικευμένα (νεο-φιλελευθερισμός) ή συλλογικά (νεο-εθνικισμός). Δεύτερον, διότι αυτή η ανασφάλεια επιτείνεται με δεδομένο ότι ο μετασχηματισμός και η παγίωση των Ευρωπαϊκών πόλεων ως πολυ-εθνικών και πολυ-πολιτισμικών κοινωνιών συμβαίνει ακριβώς σε μια περίοδο που οι εθνικές ταυτότητες φαίνεται να είναι περισσότερο απειλούμενες. Όμοίως ο Harvey (1989) υποστηρίζει ότι πιθανή απάντηση των Ευρωπαϊκών πόλεων και αστικών κοινωνιών στην κρίση ταυτότητας θα είναι η αύξηση της *ξενοφοβίας* και η *αναβίωση συντηρητικών πολιτικών πεποιθήσεων* καθώς οι Ευρωπαίοι πολίτες θα στρέφονται στην "*παλιά σιγουριά*" για να διατηρήσουν και να αναδείξουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι δράσεις για την προστασία και την ανάδειξη της

αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αποτελούν τμήμα ενός συνολικότερου "αγώνα" για ταυτότητα και είναι μια προσπάθεια να διατηρηθούν η ιδιαίτερη φυσιογνωμία και το νόημα του τόπου οριοθετώντας τον και προστατεύοντάς τον ταυτόχρονα.

Από μια σχετικά πύο αισιόδοξη οπτική των πραγμάτων, η αρχιτεκτονική κληρονομιά μπορεί να θεωρηθεί ανταγωνιστική αιχμή των πόλεων και των περιφερειών στον αγώνα για ανάδειξη της ταυτότητας του τόπου στο περιβάλλον της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης που τείνει να αλλοιώνει τις τοπικές παραδόσεις και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των περιοχών και να τις ομοιογενοποιεί (Στεφάνου και Μητούλα, 2002· Gospodini, 2004).

Στα πλαίσια της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης, της "*κρίσης ταυτότητας*" των πόλεων και των περιφερειών και του μεταβιομηχανικού πολυ-πολιτισμικού περιβάλλοντος όπως αυτά έχουν ήδη περιγραφεί, ο νέος ρόλος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς συνοδεύεται και από μια νέα θεώρηση στους τρόπους διαχείρισής της: Η σύγχρονη επιτυχημένη διαχείριση στηρίζεται στη *σφαιρική ολοκληρωμένη θεώρηση όλων των διαστάσεων της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς –φυσική, χωρική, οικονομική, κοινωνική, ιστορική, συμβολική* (Tiesdell και Heath, 1996). Μια τέτοια διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς εμπεριέχει, πέραν της συντήρησης, αποκατάστασης και επανασχεδιασμού των κτιριακών κελυφών για επανάχρηση, και τα εξής:

- α. *την αντιμετώπιση όλων των συνιστωσών του προβλήματος της προστασίας, αποκατάστασης και ανάδειξης ταυτόχρονα σε όλες τις χωρικές κλίμακες (αρχιτεκτονική κλίμακα, πολεοδομική κλίμακα, χωροταξική κλίμακα) βάσει της αντίληψης ότι η διατηρούμενη αρχιτεκτονική κληρονομιά είναι αναπόσπαστο τμήμα τόσο από τον ιδιωτικό και δημόσιο υπαίθριο χώρο όπου είναι ενταγμένη (αυλή, δρόμο, πλατεία, περιοχή), όσο και από το φυσικό χώρο που την περιβάλλει (π.χ τοπογραφία εδάφους, πράσινο, μνημεία της φύσης).*
- β. *την οικονομική ενεργοποίηση, αναζωογόνηση της περιοχής που συναρτάται άμεσα με τον τρόπο επανασχεδιασμού του χώρου και τον ορισμό των χρήσεων που θα φιλοξενηθούν στο χώρο.*
- γ. *τη νέα κοινωνική ταυτότητα του χώρου που επίσης εξαρτάται άμεσα από τον τρόπο επανασχεδιασμού του χώρου και τις προβλεπόμενες νέες χρήσεις.*

3. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Οι γενικότερες τάσεις εξέλιξης στη διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, όπως αυτές έχουν προηγουμένως περιγραφεί, ανακλώνται και στη διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών και των Προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει, από τη δεκαετία του 1980 και μετά, όλα τα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα οποία είτε

επικεντρώνουν σε δράσεις, είτε έμμεσα συμπεριλαμβάνουν και δράσεις για την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Οι πολιτικές, τα προγράμματα και η οικονομική ενίσχυση δράσεων στον τομέα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς εκπορεύονται και εμπεριέχονται σε τρεις μεγάλους άξονες πολιτικής της ΕΕ:

1. την πολιτιστική πολιτική,
2. την αστική και χωροταξική πολιτική, και
3. την περιφερειακή πολιτική.

3.1. Η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στα πλαίσια της Πολιτιστικής Πολιτικής της ΕΕ

Η πολιτιστική πολιτική της ΕΕ εμφανίζεται να εξελίσσεται σταδιακά σε τρεις περιόδους –με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε κάθε περίοδο (ΚΕΠΕ, 2000):

- I. *Πρώτη περίοδος:* Από την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και μέχρι το 1982, οι πολιτικές και οι δράσεις της ΕΟΚ περιορίστηκαν κυρίως σε οικονομικά θέματα ενώ το ενδιαφέρον για τα πολιτιστικά ζητήματα ήταν καθαρά ακαδημαϊκό ή συσχετιζόμενο με οικονομικά θέματα. Μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι *δεν παρήχθη ιδιαίτερη πολιτιστική πολιτική, ούτε υπήρξε οικονομική ενίσχυση πρωτοβουλιών, δράσεων και προγραμμάτων για την αρχιτεκτονική κληρονομιά.*
- II. *Δεύτερη περίοδος (1982-1992):* Οι τομείς πολιτικής και δράσεων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας αρχίζουν μετά το 1982 να διευρύνονται και στα πλαίσια της διεύρυνσης, εμφανίζονται οι πρώτες πολιτιστικές πολιτικές. Αρχικά *χρηματοδοτούνται ελάχιστα προγράμματα και δράσεις για την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.* Ως τέτοια μπορούν να αναφερθούν πρώτον, οι "Εμβληματικές Δράσεις" και δεύτερον, ο θεσμός της "Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης" (βλ. Πίνακα 1). Στις "Εμβληματικές Δράσεις" εντάχθηκαν για αποκατάσταση μνημεία εξαιρετικά σημαντικής πολιτισμικής και ιστορικής αξίας όπως για παράδειγμα στην Ελλάδα, η Ακρόπολη της Αθήνας και το Άγιο Όρος. Στα πλαίσια του θεσμού της "Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης", ο οποίος ξεκίνησε το 1984 με πρόταση της Ελληνίδας Υπουργού Πολιτισμού Μελίνας Μερκούρη, επιλέγεται μία Ευρωπαϊκή πόλη που αναλαμβάνει για ένα αξάμηνο ως πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης. Η χρηματοδότηση πολιτιστικών δράσεων και έργων στοχεύει στην ενίσχυση του πολιτισμικού πλούτου της Ευρώπης μέσα από την ανάδειξη του τοπικού πολιτισμού και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της πόλης-πολιτιστικής πρωτεύουσας (http://europa.eu.int/comm/culture/eac/capeurcult_en.html).

Μετά το 1988 επιταχύνεται η παραγωγή πολιτιστικής πολιτικής από την ΕΟΚ και αυξάνεται η χρηματοδότηση προγραμμάτων και δράσεων για την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Αυτήν την περίοδο υλοποιούνται τα "Πρότυπα Σχέδια Διαφύλαξης". Το πρόγραμμα αυτό στόχευε στην στήριξη υποδειγματικών σχεδίων για την αποκατάσταση και ανάδειξη ιστορικών μνημείων και γενικότερα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, στην ενίσχυση τεχνικής φύσης εργασιών αποκατάστασης κτιρίων αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, καθώς και στην ευαισθητοποίηση σε ζητήματα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς των τοπικών αρχών και φορέων και των πολιτών (ΕΚ 1995). Στο πρόγραμμα εντάχθηκαν 381 έργα σε διάφορες Ευρωπαϊκές πόλεις και η συνολική χρηματοδότηση ανήλθε σε 23.825.000 Ecu (ΕΚ, 1995). Για παράδειγμα, στην Ελλάδα εντάχθηκαν δράσεις και έργα σε 14 πόλεις (βλ. Πίνακα 1).

- III. *Τρίτη περίοδος (1993 μέχρι σήμερα):* Μετά από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1993) που αποτελεί ορόσημο ως μια από τις σημαντικότερες συνθήκες ρύθμισης των οικονομιών των χωρών-μελών αλλά και διατύπωσης των βασικών στόχων της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η παραγωγή πολιτιστικής πολιτικής από την ΕΕ εντείνεται ακόμη περισσότερο. Στο άρθρο 128 της Συνθήκης του Μάαστριχτ, η πολιτιστική κληρονομιά θεωρείται σημαντική πτυχή της κοινής ταυτότητας των Ευρωπαίων –η οποία πρέπει να αναπτυχθεί με σεβασμό πάντα στις ιδιαιτερότητες των εθνών και των περιφερειών της Ενωμένης Ευρώπης. Σε συνέχεια του άρθρου 128 της Συνθήκης, το άρθρο 151 εξουσιοδοτεί την Ευρωπαϊκή Ένωση να συνεχίζει να υποστηρίζει θεσμικά και οικονομικά πολιτιστικά προγράμματα και πρωτοβουλίες που θα ενισχύσουν την κοινή Ευρωπαϊκή ταυτότητα όπως για παράδειγμα, ο θεσμός της Πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης. Στο νέο πλαίσιο της πολιτιστικής πολιτικής της ΕΕ μετά την Συνθήκη του Μάαστριχτ, οι δράσεις και τα προγράμματα για την αρχιτεκτονική κληρονομιά πολλαπλασιάζονται και η χρηματοδότηση αυξάνεται σημαντικά. Αυτή η αύξηση ενισχύεται και από το γεγονός ότι η περίοδος συμπίπτει χρονικά με το φαινόμενο της πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης που επιτείνει την αναγκαιότητα ανάδειξης της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας κάθε τόπου. Τα προγράμματα και τις δράσεις συντονίζει, επιβλέπει και διαχειρίζεται ειδική Διεύθυνση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής –η 'Διεύθυνση Εκπαίδευσης και Πολιτισμού'. Αυτή την περίοδο υλοποιούνται τα προγράμματα "Raphael" και "Culture 2000" (βλ. Πίνακα 1). Το Πρόγραμμα "Raphael" στόχευε στην αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω της δημιουργίας και ανάπτυξης δικτύων για την προώθηση καινοτόμων δράσεων, συνεργασιών και

ανταλλαγής τεχνογνωσίας. Σημαντικός αριθμός των δράσεων του προγράμματος αφορούσε στην αρχιτεκτονική κληρονομιά (ΕΕ, 2001· ΚΕΠΕ, 2000). Στην Ελλάδα, συμμετείχαν στο πρόγραμμα εθνικοί και τοπικοί φορείς (βλ. Πίνακα 1). Το Πρόγραμμα "Culture 2000" που επίσης στοχεύει στην υποστήριξη της Ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, υλοποιείται με πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, και ενισχύει τα λεγόμενα "εργαστήρια πολιτιστικής κληρονομιάς", την κατάρτιση ειδημόνων τεχνικών, τη συνεργασία μεταξύ πόλεων και την ανταλλαγή τεχνογνωσίας. Επίσης, το "Culture 2000" υποστηρίζει και τα βραβεία "Europa Nostra" που απονέμονται σε σημαντικά έργα αποκατάστασης (βλ. <http://europa.eu.int>). Ο συνολικός προϋπολογισμός του προγράμματος "είναι €167 εκ. ενώ το 34% των πόρων του διατίθεται για την αρχιτεκτονική κληρονομιά (βλ. <http://europa.eu.int/scadplus>). Στην Ελλάδα, συμμετέχουν στο πρόγραμμα εθνικοί και τοπικοί φορείς, (βλ. Πίνακα 1).

3.2. Η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στα πλαίσια της Αστικής και Χωροταξικής Πολιτικής της ΕΕ

Η αστική και χωροταξική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μέχρι και τη δεκαετία του 1980 ήταν περιορισμένη και ενσωματωμένη μέσα στην περιφερειακή πολιτική, κυρίως σε συσχέτιση με οικονομικά και αναπτυξιακά ζητήματα. Ωστόσο, η ένταση των προβλημάτων (χωρικών, περιβαλλοντικών, κοινωνικών) στα Ευρωπαϊκά αστικά κέντρα και την ύπαιθρο κατά τη δεκαετία του 1980, αλλά και τα ειδικά ζητήματα που ανέκυπταν από την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και τη δημιουργία ενιαίου Ευρωπαϊκού χώρου και ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού δικτύου, σηματοδότησαν την στροφή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας προς την παραγωγή ανεξάρτητης αστικής και χωροταξικής πολιτικής που στηρίχθηκε σε ειδικές πολεοδομικές και χωροταξικές μελέτες τις οποίες χρηματοδότησε κυρίως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (βλ. για παράδειγμα: ΕΕ, 1990, 1991, 1996, 1997, 1998 και 1999· CEC 1992).

Στο πλαίσιο της αστικής και χωροταξικής πολιτικής, υπήρξε ειδική πολιτική μέριμνα για την αρχιτεκτονική κληρονομιά. Για παράδειγμα, στη *Πράσινη Βίβλο* για το αστικό περιβάλλον (ΕΕ, 1990), ένας από τους βασικούς στόχους αφορά στην προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στο *Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ)* (ΕΕ 1999), προτείνεται η δημιουργική διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσω της ανάπτυξης ολοκληρωμένων στρατηγικών δημιουργικού ανασχεδιασμού του χώρου και ευαισθητοποίησης των πολιτών ως προς τη συμβολή της σύγχρονης πολιτικής στην πολιτιστική κληρονομιά των μελλοντικών γενεών. Για την υλοποίηση των αστικών και χωροταξικών πολιτικών της, η Ευρωπαϊκή Ένωση χρηματοδότησε και χρηματοδοτεί προγράμματα

ανάθμισης της ποιότητας του χώρου στο αστικό περιβάλλον και την ύπαιθρο ενώ αρκετά υποπρογράμματα και δράσεις αυτών των προγραμμάτων σχετίζονται με την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Ειδικότερα, *στη δέσμη των αστικών πολιτικών και προγραμμάτων* για τη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων, τα υποπρογράμματα και δράσεις που αμέσως ή εμμέσως σχετίζονται με την αρχιτεκτονική κληρονομιά είναι τα εξής:

- *Μέσω του 4^{ου} και 5^{ου} Ευρωπαϊκού Προγράμματος Πλαισίου⁷ για την Έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη*: Το υποπρόγραμμα "Energy, Environment and Sustainable Development" περιλαμβάνει την ειδική δράση "*City of tomorrow & cultural heritage*" που στοχεύει στη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και τη διαχείριση της πολιτισμικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (<http://europa.eu.int/scadplus/leg/el/lvb/129008.htm>). Η δράση υποστηρίζει 40 ερευνητικά προγράμματα με συνολική χρηματοδότηση €170 εκ. Η Ελλάδα συμμετείχε σε αυτή τη δράση μέσω τοπικών και εθνικών φορέων και ιδρυμάτων (βλ. Πίνακα 1).
- *Μέσω των Καινοτόμων Ενεργειών⁸*: Σε αυτό το πλαίσιο χρηματοδοτήθηκαν τα "*Urban Pilot Projects*" (I και II) τα οποία αποτελούν πρότυπα σχέδια για την ανάπλαση του δομημένου περιβάλλοντος και την οικονομική και κοινωνική αναζωογόνηση υποβαθμισμένων αστικών περιοχών (http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/urban/upp/src/frame1.html) και περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων και δράσεις προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στην πρώτη φάση (1989-93) εντάχθηκαν 32 αστικές περιοχές από διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες ενώ στη δεύτερη 26 αστικές περιοχές με συνολική χρηματοδότηση €163,2 εκ. (Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς, 2000). Η Ελλάδα συμμετείχε με την ένταξη υποβαθμισμένων αστικών περιοχών της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας.
- *Μέσω των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών⁹*: Η Πρωτοβουλία "*Urban*" (I, II) αφορά στην αναζωογόνηση αστικών περιοχών σε κρίση και συμπεριλαμβάνει δράσεις για την ανάπλαση του δομημένου περιβάλλοντος και τη βελτίωση της

⁷ Τα Προγράμματα Πλαίσια για την Έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη αποσκοπούν στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της Ευρώπης και στη σύνδεση της έρευνας με την εξυπηρέτηση της καθημερινής ζωής των Ευρωπαίων πολιτών.

⁸ Οι Καινοτόμες Ενεργειες υλοποιούνται με πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής η οποία διαθέτει το 1% των πόρων του ΕΤΠΑ για τη χρηματοδότηση πρότυπων μελετών και σχεδίων τα οποία μπορεί να αποτελέσουν πρόπλασμα παραγωγής νέων πολιτικών (Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς, 2000).

⁹ Οι Κοινοτικές Πρωτοβουλίες χρηματοδοτούνται με μικρό ποσοστό (9%) των Διαρθρωτικών πόρων της ΕΕ και ενισχύουν ενέργειες που επλύνουν οριζόντια προβλήματα σε Ευρωπαϊκό επίπεδο (Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς, 2000).

εικόνας της περιοχής, τη δημιουργία και τη βελτίωση τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, την προσέλκυση οικονομικών δραστηριοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό συμπεριλαμβάνει και έργα προστασίας και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (<http://www.minenv.gr>). Στην πρώτη φάση του "Urban" (1994-99) εντάχθηκαν 118 προγράμματα και χρηματοδοτήθηκαν έργα ύψους €891 εκ. ενώ στη δεύτερη φάση (2000-06) εντάχθηκαν 70 προγράμματα με συνολικό προϋπολογισμό €728 εκ. Η Ελλάδα συμμετείχε στο "Urban I" με προβληματικές περιοχές του Δήμου Νέας Ιωνίας στο ΠΣ Βόλου, της Ερμούπολης και της Πάτρας, ενώ στο "Urban II" συμμετέχει με προβληματικές περιοχές του Ηρακλείου και της Κομοτηνής.

- Στο πλαίσιο διεθνικών και διακρατικών συνεργασιών: Τα Προγράμματα "URB-AL I", "URB-AL II" και "ASIA-URB" ενισχύουν τη συνεργασία σε προβλήματα αστικών περιοχών μεταξύ χωρών-μελών της ΕΕ και της Λατινικής Αμερικής και Ασίας αντιστοίχως και συμπεριλαμβάνουν δράσεις για την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

Στη δέσμη των χωροταξικών πολιτικών και προγραμμάτων για τη βιώσιμη ανάπτυξη των περιοχών, τα υποπρογράμματα και οι δράσεις που αμέσως ή εμμέσως σχετίζονται με την αρχιτεκτονική κληρονομιά είναι τα εξής:

- *Μέσω του 4^{ου} και 5^{ου} Ευρωπαϊκού Προγράμματος Πλαισίου για την Έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη:* Το υποπρόγραμμα "Friendly Use Information Society" στοχεύει στην ενίσχυση της χρήσης νέων τεχνολογιών και πληροφορικής σε διάφορους τομείς μεταξύ των οποίων και η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Επίσης, το υποπρόγραμμα "TEN-Telecom" εστιάζει στη δημιουργία και την ενίσχυση της χρήσης online υπηρεσιών για την καταγραφή και επεξεργασία δεδομένων με εφαρμογές σε διάφορους τομείς μεταξύ των οποίων και η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Η Ελλάδα συμμετείχε στα παραπάνω υποπρογράμματα μέσω τοπικών και εθνικών φορέων και ιδρυμάτων (βλ. Πίνακα 1).
- *Μέσω των Καινοτόμων Ενεργειών:* Το Πρόγραμμα "Archimed" είναι πρότυπες πειραματικές ενέργειες για τη διεθνή συνεργασία στον τομέα του χωροταξικού σχεδιασμού στην κεντρική και ανατολική Μεσόγειο με κύριους συμμετέχοντες την Ιταλία και την Ελλάδα. Ένας από τους βασικούς άξονες ενεργειών του "Archimed" είναι η συνετή διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και των πολιτιστικών τοπίων (EC, 2002). Η Ελλάδα συμμετείχε στο πρόγραμμα μέσω του ΥΠΠΟ. Στα πλαίσια των "Innovative Actions", το υποπρόγραμμα για τον Πολιτισμό στοχεύει στην ανάπτυξη πρωτοβουλιών

διαπεριφερειακής συνεργασίας για ανάδειξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στα "Innovative Actions" για τον πολιτισμό εντάχθηκαν συνολικά 32 προγράμματα που χρηματοδοτήθηκαν με 15 εκατομ. ECU (Bardouin 1998). Στην Ελλάδα εντάχθηκαν στο πρόγραμμα οκτώ πόλεις (βλ. Πίνακα 1).

- Στο πλαίσιο της Διασυνοριακής Συνεργασίας: Τα Προγράμματα "EuroMed Heritage" (I και II) στοχεύουν στην συνεργασία των χωρών στην περιοχή της Μεσογείου σε ζητήματα τεκμηρίωσης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, υποστήριξης νέων πολιτικών, κατάρτισης ειδικών, ανταλλαγής εμπειριών και τεχνογνωσίας. Στην πρώτη φάση (1997-2000) εντάχθηκαν 15 προγράμματα ενώ στη δεύτερη φάση (2000-03) εντάχθηκαν 10 προγράμματα και ενισχύθηκε η χρηματοδότηση με €30 εκ. (EC, 2002). Στην Ελλάδα συμμετείχαν σε αυτά τα προγράμματα το ΥΠΠΟ, το ΕΜΠ, Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (βλ. Πίνακα 1).
- Μέσω των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών: Η Πρωτοβουλία "Leader" (I, II, και +), που στοχεύει στην ενίσχυση της δυναμικής της ανάπτυξης σε αγροτικές περιοχές μέσω ολοκληρωμένων στρατηγικών σχεδίων και ενθαρρύνει τη συνεργασία και την ανταλλαγή τεχνογνωσίας, θέτει ως σημαντικό άξονα προτεραιότητας για τη βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών τη συνετή χρήση και την ανάδειξη των φυσικών πόρων και των πολιτιστικών πόρων. Σε αυτή τη βάση περιλαμβάνει και δράσεις προστασίας, αποκατάστασης και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Επίσης, η Πρωτοβουλία "Interreg" (I, II, και III) χρηματοδοτεί δράσεις διασυνοριακής συνεργασίας σε έργα που εντάσσονται σε τέσσερις άξονες προτεραιότητας:
 - i. ανάπτυξη υποδομών,
 - ii. ανάπτυξη της απασχόλησης,
 - iii. βελτίωση του περιβάλλοντος, της ποιότητας ζωής και του πολιτισμού, και
 - iv. τεχνικής βοήθειας (ΥΠΕΘΟ, 1990).
 Στις προτεραιότητες του άξονα 3 (βελτίωση του περιβάλλοντος, της ποιότητας ζωής και του πολιτισμού), εντάσσονται και έργα προστασίας και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στις Πρωτοβουλίες "Leader" και "Interreg", η Ελλάδα ενέταξε μεγάλο αριθμό περιοχών.

Πίνακας 1. Προγράμματα της Ε.Ε. που έχουν άμεσους ή έμμεσους στόχους και δράσεις σχετικά με την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Πρόγραμμα	Περιεχόμενο, Στόχοι, Δράσεις	Χρόνος	Πηγή Στοιχείων	Εφαρμογή στην Ελλάδα
Προγράμματα της Γενικής Διεύθυνσης Πολιτισμού της ΕΕ				
Εμβληματικές δράσεις	Χρηματοδότηση εργασιών αναστήλωσης σημαντικών μνημείων σε οικονομικά ασθενείς χώρες	1983-1991	EC (1994), ΚΕΠΕ (2000): 189,	Ακρόπολη, Άγιο Όρος
Πρότυπα σχέδια διαφύλαξης	Στήριξη υποδειγματικών σχεδίων για ανάδειξη μνημείων- ενίσχυση τεχνικής φύσης εργασιών, ευαισθητοποίηση αρχών	1989-1995	EC (1992), EC (1994), EC (1995)	Θεσσαλονίκη, Πειραιάς, Πύργος, Καρδίτσα, Καβάλα, Λέρος, Κως, Ζαγόρι, Αίγινα, Μάνη, Ρέθυμνο, Καστοριά, Νάξος, Πάρος κ.α.
Raphael	Πρωώθηση & αξιοποίηση της κληρονομιάς, ανάπτυξη δικτύων, πρωώθηση καινοτομίας, ανταλλαγή τεχνονομίας κλπ.	1997-1999	Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2001), ΚΕΠΕ (2000), ΕΕ (2001): http://kultura-ccp.de/down http://europa.eu.int/comm/culture ΥΠΠΟ, ΟΠΠΕΘ '97, 9 ^η ΕΒΑ	Συμμετοχή εθνικών και τοπικών φορέων: ΥΠΠΟ, ΕΜΠ, 9 ^η ΕΒΑ, ΟΠΠΕΘ '97, Νομαρχίες Βοιωτίας, Λευκάδας.
Culture2000	Υποστήριξη έργων προστασίας, εργαστήρια αποκατάστασης προγράμματα συνεργασίας, κατάρτισης, ανταλλαγής τεχνονομίας	2000-2004	ΚΕΠΕ (2000), ΕΕ (2001): http://europa.int.eu http://kultura-ccp.de/down http://europa.eu.int/comm/culture ΥΠΠΟ	Συμμετοχή εθνικών και τοπικών φορέων: ΥΠΠΟ, ΕΒΑ, ΚΕΔΑΚ, Ελληνικό Ινστιτούτο Έρευνας & Τεχνολογίας, Δήμοι Βέροιας, Χανίων, Αμαρουσίου.
Πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης	Αξιοποίηση και ανάδειξη του πλούτου των ευρωπαϊκών πολιτισμών	1984 -σήμερα	http://europa.eu.comm/culture/eac/capaurcult-list.html	Αθήνα, Θεσσαλονίκη
Προγράμματα άλλων Γενικών Διευθύνσεων της ΕΕ				
<i>Έρευνα και Τεχνολογία: 4th & 5th FP R&D</i>				
Υπο- προγράμματα ή Δράσεις:	Έρευνες σχετικά με τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και τη διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς	1994-1998	www.cordis.eu	Συμμετοχή εθνικών ή τοπικών φορέων: ΕΜΠ, ΑΠΘ, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ινστιτούτο Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης Πατρών, Ινστιτούτο Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης Ηρακλείου.
City of tomorrow& cultural heritage		1998-2004	www.cordis.eu http://europa.eu.int/scadplus/leg/el/lvb/129008.htm	
User friendly information society		1998-2004	www.cordis.eu	
TEN-Telecom		1998-2004	www.cordis.eu	
Διεθνική-Διακρατική Συνεργασία				
Euromed Heritage I	Προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στην περιοχή της Μεσογείου:	1997-2000	EC (2002): 69 ΥΠΠΟ	Συμμετοχή εθνικών ή τοπικών φορέων: ΥΠΠΟ, ΕΜΠ, διάφορες ΕΒΑ, Δωδεκάνησου.
Euromed Heritage II	Τεκμηρίωση, υποστήριξη νέων πολιτικών, ανταλλαγή εμπειριών.	2000-2003	EC (2002): 69 ΥΠΠΟ	
URB-AL I	Συνεργασία αστικών περιοχών της ΕΕ & της Λατινικής Αμερικής για αστικά προβλήματα (συμπεριλαμβάνεται η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς). Ανάλογη συνεργασία της ΕΕ με Ασία.	1995-1999		
URB-AL II		2000-2005		
ASIA-URB		2000-2002		

Πίνακας 1. (συνέχεια)

Πρόγραμμα	Περιεχόμενο, Στόχοι, Δράσεις	Χρόνος	Πηγή Στοιχείων	Εφαρμογή στην Ελλάδα
Καινοτόμες Ενέργειες της ΕΕ				
Urban Pilot Projects I	Πρότυπα σχέδια για την αναζωογόνηση αστικών περιοχών. Περιλαμβάνονται δράσεις προστασίας του κτισμένου περιβάλλοντος	1989-1993	http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/urban/upp/src/frame1.html	Θεσσαλονίκη, Αθήνα
Urban Pilot Projects II		1997-1999	http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/urban/upp/src/frame1.html	Αλεξανδρούπολη, Αθήνα
Archimed	Πειραματική ενέργεια για τη διεθνική συνεργασία στον τομέα του χωροταξικού σχεδιασμού. Κύριος στόχος η συνετή διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και των πολιτιστικών τοπίων	1999-2001	ΕC (2002): 69 ΥΠΠΟ	Συμμετοχή ΥΠΠΟ
Innovative Actions	Ανάπτυξη πρωτοβουλιών διαπεριφερειακής συνεργασίας που περιλαμβάνει τον πολιτισμό και την ανάδειξη της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς	1994-1999	Bardouin (2000), http://europa.eu.int	Βόλος, Ρέθυμνο, Απική, Λαγκαδάς, Ζαγόρι, Ξανθη, Βέροια, Κίλικις.
Διαρθρωτικά προγράμματα				
ΜΟΠ	Συγχρηματοδότηση αναπτυξιακών δράσεων & έργων στα πλαίσια της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ. Περιλαμβάνονται δράσεις διαχείρισης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς	1986-1992	ΥΠΕΧΩΔΕ 1997	Σε όλη την ελληνική επικράτεια σε περιφερειακό επίπεδο
Α'ΚΠΣ		1989-1993	Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς (2000)	
Β'ΚΠΣ		1994-1999	Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς (2000) Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠ Πολιτισμός, ΥΠΠΟ, ΥΠΕΧΩΔΕ, ΕΠΠΕΡ, ΟΠΣ Εργόγραμμα	
Γ'ΚΠΣ		2000-2006	www.mince.gr/ergoram www.mnec.gr/ergorama www.culture.gr ΟΠΣ Εργόγραμμα	
Κοινοτικές Πρωτοβουλίες				
Urban I	Προγράμματα ενίσχυσης αστικών περιοχών σε κρίση	1994-1999	http://europa.eu.int/regional_policy/Μανώλα (2000), ΥΠΕΧΩΔΕ	Νέα Ιωνία/ Βόλος, Ερμούπολη, Πάτρα, Ηράκλειο, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη.
Urban II		2000-2006	http://europa.eu.int/regional_policy/Μανώλα (2000), ΥΠΕΧΩΔΕ	
Leader I	Χρηματοδοτική ενίσχυση για τοπική ανάπτυξη στον αγροτικό χώρο	1989-1993	ΟΠΣ Εργόγραμμα, ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΠΕΡ	Σε όλη την ελληνική επικράτεια στον αγροτικό χώρο
Leader II		1994-1999	ΟΠΣ Εργόγραμμα, ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΠΕΡ,	
Leader +		2000-2006	ΟΠΣ Εργόγραμμα, ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΠΕΡ	
Interreg I	Προώθηση διαπεριφερειακή, διασυνοριακή, διακρατική συνεργασίας σε διάφορους τομείς	1989-1993	ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ, ΟΠΣ Εργόγραμμα	Σε όλη την ελληνική επικράτεια σε περιφερειακό επίπεδο
Interreg II		1994-1999	ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ, ΟΠΣ Εργόγραμμα	
Interreg III		2000-2006	ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ, ΟΠΣ Εργόγραμμα	

Πηγή: Ράσκου, 2004

3.3 Η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στα πλαίσια της Περιφερειακής Πολιτικής της ΕΕ

Η περιφερειακή πολιτική υπήρξε πάντα η κεντρικότερη δέσμη πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με βασικούς στόχους την ανάπτυξη και την οικονομική και κοινωνική σύγκλιση των περιφερειών της, η ΕΕ υποστήριξε και υποστηρίζει θεσμικά και οικονομικά την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των περιφερειών. Για το σκοπό αυτό, η ΕΕ χρηματοδοτεί μέσω των Διαρθρωτικών Ταμείων, τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ) τα οποία από κοινού με εθνικούς πόρους, υλοποιούν μέτρα, δράσεις και ενέργειες για τη στρατηγική αναπτυξιακή των περιφερειών. Μέχρι σήμερα έχουν χρηματοδοτηθεί σε χρονική αλληλουχία τρία Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης¹⁰ και η επιλεξιμότητα και ο βαθμός¹¹ οικονομικής ενίσχυσης των περιφερειών από τα ΚΠΣ συναρτάται με τα ειδικά χαρακτηριστικά (οικονομικά, χωρικά, δημογραφικά, κοινωνικά) των περιφερειών και τις αναπτυξιακές δυνατότητές τους. Τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης διαρθρώνονται σε τομεακά *Επιχειρησιακά Προγράμματα* σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Μερικά από τα επιχειρησιακά προγράμματα, όπως το "Ε.Π. Πολιτισμός" και το Ε.Π. "Ανάπτυξη του Τουρισμού" συμπεριλαμβάνουν μέτρα, δράσεις και ενέργειες για την αρχιτεκτονική κληρονομιά και μάλιστα, αποτελούν το σημαντικότερο οικονομικό πόρο στο συγκεκριμένο τομέα σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο (Tariffi, 2001).

Αν και δεν βρέθηκαν συγκεντρωτικά στοιχεία σε Ευρωπαϊκό επίπεδο σχετικά με τη συνολική χρηματοδότηση και το συνολικό αριθμό έργων διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης, μπορεί κανείς κρίνοντας περιπτώσιολογικά από την Ελλάδα, να υποστηρίξει την άποψη ότι σε Ευρωπαϊκό επίπεδο από τη δεκαετία του 1980 μέχρι σήμερα, υπάρχει σταδιακά μια σημαντική αύξηση των χρηματοδοτήσεων για την αρχιτεκτονική κληρονομιά μέσω των ΚΠΣ.

Για παράδειγμα στην Ελλάδα, η διαχρονική εξέλιξη των χρηματοδοτήσεων για την αρχιτεκτονική κληρονομιά μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης, διακρίνεται σε τρεις περιόδους:

- I. *Πρώτη Χρηματοδοτική Περίοδος (1986-1993)*: Τα πρώτα προγράμματα ολοκληρωμένης αναπτυξιακής στρατηγικής των περιφερειών που χρηματοδοτήθηκαν από την ΕΟΚ, ήταν τα "*Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα*"

¹⁰ Το Α" ΚΠΣ (1989-93), το Β" ΚΠΣ (1994-99), το Γ" ΚΠΣ (2000-06).

¹¹ Στηρίζεται στην κατανομή των Ευρωπαϊκών περιφερειών σε "Στόχους". Για παράδειγμα, στο Β" ΚΠΣ (1994-99), στο "Στόχο 1: προώθηση της ανάπτυξης και της διαρθρωτικής αλλαγής σε περιφέρειες των οποίων η ανάπτυξη καθυστερεί" με το μεγαλύτερο βαθμό οικονομικής ενίσχυσης, εντάχθηκαν όλες οι περιφέρειες της Ελλάδας, της Πορτογαλίας, της Ισπανίας και της Ιρλανδίας, καθώς και περιφέρειες της Νοτίου Ιταλίας, της Ανατολικής Γερμανίας και της Σκωτίας

(ΜΟΠ) κατά την περίοδο 1986-92. Όπως έχει ήδη περιγραφεί, η πολιτιστική πολιτική της ΕΟΚ τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν πολύ περιορισμένη. Σε αντανάκλαση στα ΜΟΠ, οι χρηματοδοτούμενες δράσεις στον τομέα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς είναι ελάχιστες, αποσπασματικές και τοπικού χαρακτήρα. (ΥΠΠΟ 2001). Σε συνέχεια των ΜΟΠ, υλοποιήθηκε το Α" Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης. Βασικός στόχος του Α" ΚΠΣ ήταν η αύξηση της ανταγωνιστικότητας των περιφερειών και η μείωση των ανισοτήτων μέσω κυρίως του εκσυγχρονισμού των υποδομών, της αναδιάρθρωσης της γεωργίας και της ανάπτυξης του τουρισμού (ΥΠΠΟ 2001). Στην Ελλάδα, τα περιορισμένα σε αριθμό έργα προστασίας και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που χρηματοδοτήθηκαν από το Α" ΚΠΣ ήταν ενταγμένα σε δύο επιχειρησιακά προγράμματα σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο –το *Ε.Π. 'Ανάπτυξη του Τουρισμού'* και το *Ε.Π. 'Περιβάλλον'*– και μάλιστα αντιπροσώπευαν μόνον ένα μικρό ποσοστό κονδυλίων των συγκεκριμένων επιχειρησιακών προγραμμάτων. Το *Ε.Π. 'Ανάπτυξη του Τουρισμού'* απορρόφησε τελικά 226,417 εκ. ECU –ήτοι το 1,89% του συνολικού ΚΠΣ για την Ελλάδα ενώ το *Ε.Π. 'Περιβάλλον'* απορρόφησε τελικά ακόμη λιγότερα κονδύλια (34,285 εκ. ECU, δηλ. 0,28% του συνολικού ΚΠΣ για την Ελλάδα) (ΥΠΕΧΩΔΕ, 1994· ΥΠΠΟ, 1997).

II. *Δεύτερη Χρηματοδοτική Περίοδος - Β" Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης. (1993-1999)*: Το δεύτερο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης διαρθρώθηκε σε 5 βασικούς άξονες:

- i. μείωση του περιφερειακού χαρακτήρα της χώρας μέσω της ανάπτυξης των βασικών υποδομών,
- ii. βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης,
- iii. ανάπτυξη και ανταγωνιστικότητα του οικονομικού ιστού,
- iv. ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και
- v. μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων.

Ο τομέας του πολιτισμού και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, παρά την αντίθετη πρόταση του ΥΠΠΟ, δεν αποτέλεσαν ανεξάρτητο επιχειρησιακό πρόγραμμα αλλά ενσωματώθηκαν στο *Ε.Π "Τουρισμός-Πολιτισμός"* με συνολικό προϋπολογισμό €795,605 εκ. –δηλ. το 2,65% του συνολικού ΚΠΣ (ΥΠΠΟ, 2001). Από αυτά τα κονδύλια, απορροφήθηκαν σε έργα¹² αποκατάστασης και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς €94,83 εκ. Επίσης από το σύνολο των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) απορροφή-

¹² Τα έργα ήταν ενταγμένα ως εξής: α) Υποπρόγραμμα Τουρισμός, μέτρο 1.2 Εναλλακτικός Τουρισμός €11,52 εκ, β) Υποπρόγραμμα Πολιτισμός, μέτρο 2.1 ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας € 26,62 εκ, γ) Υποπρόγραμμα Πολιτισμός, μέτρο 2.4 Αναστήλωση , ανάδειξη μνημείων και συνόλων, €56,69 εκ.

θηκαν¹³ για έργα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς €239,195 εκ. Συνολικά από το Β" ΚΠΣ, ο τομέας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς χρηματοδοτήθηκε με €422,412 εκ., ήτοι περίπου το 1,52% του συνολικού πλαισίου στήριξης.

III. *Τρίτη Χρηματοδοτική Περίοδος – Γ" Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (2000-06).*

Ο Τομέας του Πολιτισμού αποτελεί αυτοτελές Επιχειρησιακό Πρόγραμμα με χρηματοδότηση η οποία είναι προγραμματικά κατά πολύ αυξημένη (€604,9 εκ.) (Ανδρικοπούλου και Καυκαλάς, 2000). Από το "Ε.Π. Πολιτισμός", που διαχειρίζεται το ΥΠΠΟ, το 27% των κονδυλίων (€165 εκ.) αφορά σε έργα¹⁴ αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Επίσης, από το "Ε.Π. Περιβάλλον" που διαχειρίζεται το ΥΠΕΧΩΔΕ, το 15% των κονδυλίων (€70,4 εκ.) διατίθεται για έργα¹⁵ αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2001). Από το Ε.Π. "Κοινωνία της Πληροφορίας", το οποίο συμπεριλαμβάνει ως στόχο του και την ανάπτυξη του πολιτισμού, χρηματοδοτούνται έργα χρήσης νέων τεχνολογιών για την τεκμηρίωση, συντήρηση, αποκατάσταση, αξιοποίηση και διευκόλυνση της πρόσβασης στο πολιτιστικό προϊόν (βλ. www.culture.gr). Τα έργα που αφορούν στην αρχιτεκτονική κληρονομιά ανέρχονται σε €35,96 εκ. και αντιπροσωπεύουν το 1,4% των κονδυλίων του Ε.Π. "Κοινωνία της Πληροφορίας" (βλ. στοιχεία ΥΠΕΘΟ στο www.mnec.gr/ergorama). Τέλος, στα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ) έχουν μέχρι σήμερα ενταχθεί έργα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς συνολικού ύψους χρηματοδότησης €353 εκ. (βλ. στοιχεία ΥΠΕΘΟ στο www.mnec.gr/ergorama). Ως γενικό σύνολο, η χρηματοδότηση από το Γ" ΚΠΣ του τομέα της διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ανέρχεται σε €967,81 εκ., ποσόν που αντιστοιχεί περίπου στο 2,28% του συνόλου του κοινοτικού πλαισίου στήριξης.

Επομένως, στην Ελλάδα, η διαχρονική εξέλιξη των χρηματοδοτήσεων για την αρχιτεκτονική κληρονομιά μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης δείχνει μια σημαντική αυξητική τάση (βλ. Πίνακα 2).

¹³ Βάσει στοιχείων από ΟΠΣ Εργόγραμμα, Απολογιστικές Εκθέσεις αξιολόγησης των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων του ΥΠΕΘΟ, έρευνα ΚΕΠΕ.

¹⁴ Τα έργα είναι ενταγμένα στο μέτρο 1.2 "Προστασία και ανάδειξη Μνημείων, Συνόλων και Αρχαιολογικών Χώρων".

¹⁵ Τα έργα είναι ενταγμένα στο μέτρο 7.2 "Αναπλάσεις σε δομημένο περιβάλλον με καινοτόμο χαρακτήρα ή εθνικής σημασίας". Βασικός άξονας προτεραιότητας του μέτρου αυτού είναι η προστασία, ανάπλαση και ανάδειξη ιστορικών κέντρων, ιστορικών τόπων, παραδοσιακών οικισμών, αξιόλογων δημοσίων κτιρίων της χώρας. Επίσης εδώ είναι ενταγμένη και η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας.

Πίνακας 2. Τα κονδύλια του Β" ΚΠΣ και του Γ" ΚΠΣ που αντιστοιχούν σε έργα διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

	Ποσό (εκ. ευρώ)	Ποσοστό (%) επί του συνόλου
Β" ΚΠΣ	422,41	1,52
Γ" ΚΠΣ	967,81	2,28

4. Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ-ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΕ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Σε αναλογία με το σταδιακά εντεινόμενο ενδιαφέρον της ΕΕ για την αρχιτεκτονική κληρονομιά, όπως αυτό αποτυπώνεται στην επιτάχυνση της παραγωγής πολιτικών και στην αύξηση της χρηματοδότησης, παρατηρείται μια σημαντική κατά μέσο όρο αύξηση των συμμετοχών των χωρών-μελών σε Ευρωπαϊκά προγράμματα που συμπεριλαμβάνουν δράσεις προστασίας και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 1, κατά την 1^η χρηματοδοτική περίοδο¹⁶ (μέχρι το 1993), ο μέσος όρος συμμετοχών σε προγράμματα ήταν 24,5. Κατά τη δεύτερη χρηματοδοτική περίοδο¹⁷ (1994-99), ο μέσος όρος συμμετοχών αυξήθηκε στα 41,8 ενώ στην τρίτη χρηματοδοτική περίοδο¹⁸ (2000-μέχρι σήμερα), ο μέσος όρος συμμετοχών αυξάνεται ακόμη περισσότερο και φθάνει το 48,6. Όλες οι χώρες-μέλη, με εξαίρεση την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ιρλανδία, εμφανίζονται να αυξάνουν στην πορεία του χρόνου τις συμμετοχές τους στα προγράμματα. (βλ. Σχήμα 1). Σε αρκετές χώρες-μέλη, όπως στην Ιταλία, την Ισπανία, την Γαλλία, την Μ. Βρετανία

¹⁶ Εδώ έχουν καταγραφεί οι συμμετοχές στα εξής προγράμματα:

- Πρότυπα Σχέδια Διαφύλαξης (στοιχεία από ΥΠΠΟ και EC 1992-95, <http://europa.int.eu>),
- Urban Pilot Projects I (στοιχεία από http://europa.eu.int/regional_policy).

¹⁷ Εδώ έχουν καταγραφεί οι συμμετοχές στα εξής προγράμματα:

- Raphael (στοιχεία από ΕΕ 2001, <http://europa.int.eu>, <http://kulturrat-ccp.de/download/>),
- Urban I (στοιχεία από ΥΠΕΧΩΔΕ, Μανώλα 2002 και http://europa.eu.int/regional_policy),
- Urban Pilot Projects II (στοιχεία από http://europa.eu.int/regional_policy),
- 4th FP R&D (στοιχεία από www.cordis.eu).

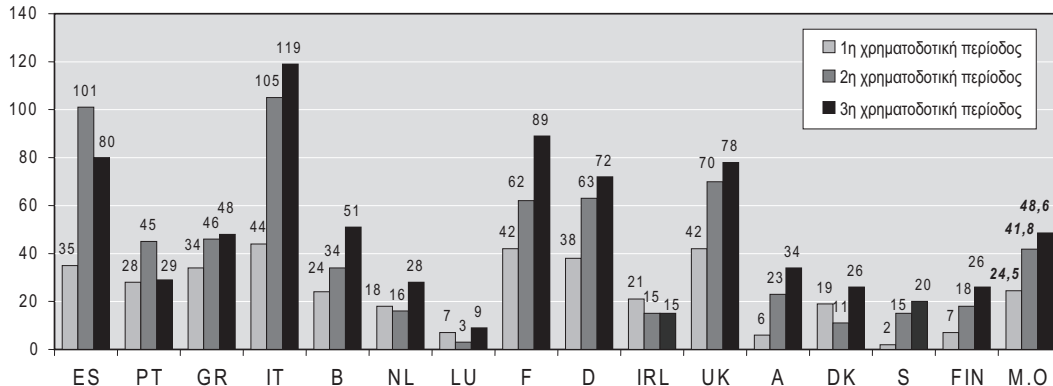
¹⁸ Εδώ έχουν καταγραφεί οι συμμετοχές στα εξής προγράμματα:

- Culture 2000 (στοιχεία από ΥΠΠΟ και ΕΕ 2001, <http://europa.int.eu>, <http://kulturrat-ccp.de/download/>)
- Euromed Heritage II (στοιχεία από ΥΠΠΟ και http://europa.eu.int/regional_policy),
- Urban II (στοιχεία από http://europa.eu.int/regional_policy),
- 5th FP R&D (στοιχεία από www.cordis.eu).

και την Γερμανία, η αύξηση που παρατηρείται μεταξύ της πρώτης περιόδου (υποτονικής φάσης) και της δεύτερης και τρίτης περιόδου (φάσης εντατικοποίησης) είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακή (βλ. Σχήμα 1). Η Ελλάδα βρίσκεται κοντά στο μέσο όρο συμμετοχών (Μ.Ο) και στις τρεις περιόδους.

Σχήμα 1. Η διαχρονική εξέλιξη των συμμετοχών των χωρών-μελών της ΕΕ σε προγράμματα που αφορούν στην αρχιτεκτονική κληρονομιά

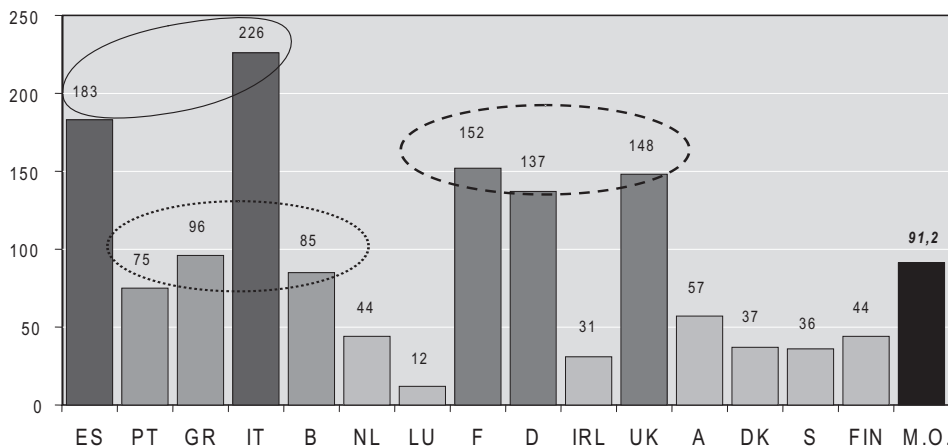
αριθμός προγραμμάτων

Πηγή: Ράσκου, 2004

Σχήμα 2. Ο συνολικός αριθμός συμμετοχών των χωρών μελών της ΕΕ σε προγράμματα που αφορούν στην αρχιτεκτονική κληρονομιά

συνολικός αριθμός προγραμμάτων

Πηγή: Ράσκου, 2004

Στο Σχήμα 2 παρουσιάζονται οι συμμετοχές των χωρών μελών στα προγράμματα αθροιστικά και για τις τρεις περιόδους. Παρατηρούμε ότι με βάση το συνολικό αριθμό των συμμετοχών, οι χώρες-μέλη διαμορφώνουν τέσσερις ομάδες. Στην πρώτη ομάδα με συνολικό αριθμό συμμετοχών υπερδιπλάσιο του μέσου όρου (Μ.Ο.), ανήκουν η Ιταλία και η Ισπανία. Στη δεύτερη ομάδα με συνολικό αριθμό συμμετοχών αρκετά μεγαλύτερο από το Μ.Ο. ανήκουν η Γαλλία, η Μ. Βρετανία και η Γερμανία. Στην τρίτη ομάδα με συνολικό αριθμό συμμετοχών κοντά στο Μ.Ο., ανήκουν η Ελλάδα, η Πορτογαλία και το Βέλγιο. Στην τέταρτη ομάδα με συνολικό αριθμό συμμετοχών κάτω από το Μ.Ο. ανήκουν οι υπόλοιπες 7 χώρες-μέλη (Ολλανδία, Λουξεμβούργο, Ιρλανδία, Αυστρία, Δανία, Σουηδία και Φιλανδία).

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ: ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ, ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Οι διαφοροποιήσεις των χωρών-μελών ως προς τις συμμετοχές τους στα Ευρωπαϊκά προγράμματα διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, όπως αυτές εμφανίζονται στα Σχήματα 1 και 2, θα μπορούσαν να ερμηνευτούν σε συνάρτηση με πέντε παραμέτρους:

1. το μέγεθος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς κάθε τόπου.
2. τη δυνατότητα συγχρηματοδότησης με ίδιους πόρους (εθνικούς, περιφερειακούς, τοπικούς) της έρευνας και των έργων προστασίας, αποκατάστασης και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.,
3. το κεφάλαιο κάθε τόπου σε τεχνογνωσία και εξειδικευμένο επιστημονικό δυναμικό σχετικά με την προστασία, αποκατάσταση και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς,
4. το θεσμικό και νομοθετικό πλαίσιο και το επίπεδο οργάνωσης, εκσυγχρονισμού, και ευελιξίας των φορέων και των οργανώσεων διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς,
5. το βαθμό ευαισθητοποίησης πολιτικών φορέων (τοπικών, περιφερειακών, κεντρικών) και πολιτών.

Για παράδειγμα, στις χώρες-μέλη που εμφανίζονται να ανήκουν στην "πρώτη ομάδα" (βλ. Σχήμα 2, Ιταλία, Ισπανία,), όλες οι παραπάνω πέντε παράμετροι είναι ιδιαίτερα θετικές. Η Ιταλία και η Ισπανία έχουν να επιδείξουν ταυτόχρονα:

- α. ένα ιδιαίτερα σημαντικό πολιτισμικό παρελθόν και αρχιτεκτονική κληρονομιά,
- β. μια σχετικά εύρωστη οικονομία και επομένως, ικανοποιητική δυνατότητα συγχρηματοδότησης έρευνας και έργων με ίδιους πόρους,

- γ. ένα ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο τεχνογνωσίας και επάρκεια σε εξειδικευμένο επιστημονικό δυναμικό σε ζητήματα αποκατάστασης και ανάδειξης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς,
- δ. ένα ισχυρό και ταυτόχρονα ευέλικτο νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο με καλά οργανωμένους και σύγχρονους φορείς, και
- ε. υψηλή ευαισθησία πολιτικών φορέων και πολιτών.

Όλοι οι παραπάνω παράμετροι εξακολουθούν να είναι θετικοί και στην περίπτωση των χωρών-μελών της "δεύτερης ομάδας" (βλ. Σχήμα 2, Γαλλία, Μ. Βρετανία, Γερμανία).

Βλέποντας τη συγκριτική θέση της Ελλάδας στο μέσο όρο των χωρών-μελών, (βλ. Σχήμα 2, "τρίτη ομάδα"), μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι το μεγάλο πλεονέκτημά της χώρας που προκύπτει από το ιδιαίτερα σημαντικό πολιτισμικό παρελθόν και την αρχιτεκτονική κληρονομιά της, δεν έχει μέχρι σήμερα αξιοποιηθεί στο μέγιστο δυνατόν.

Αναφορικά με τις παραπάνω πέντε παραμέτρους, πρέπει να σημειωθεί η συγκριτικά μέτρια θέση της χώρας τόσο σε δυνατότητες συγχρηματοδότησης με ίδια κεφάλαια της έρευνας και έργων, όσο και σε τεχνογνωσία και εξειδικευμένο επιστημονικό δυναμικό. Ωστόσο, τα σημαντικά μειονεκτήματα της Ελλάδας που την φέρνουν στην "τρίτη ομάδα" φαίνεται να είναι κυρίως:

- α. το νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο που περιλαμβάνει πολυνομία, μη ευέλικτους φορείς και αλληκάλυψη αρμοδιοτήτων φορέων, και
- β. ο συγκριτικά χαμηλός βαθμός ευαισθησίας των πολιτών.

Ωστόσο, στα πλαίσια της νέας πραγματικότητας που σκιαγραφείται από την οικονομική και πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, τον ανταγωνισμό των πόλεων και των περιφερειών, την ιδιαίτερη αναγκαιότητα ανάδειξης της ταυτότητας του τόπου, τις νέες μορφές αστικού τουρισμού και τις οικονομίες ελεύθερου χρόνου στις μεταβιομηχανικές πολυ-πολιτισμικές κοινωνίες, και το νέο ρόλο της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ως "μοχλού" αναπτυξιακής στρατηγικής, η Ελλάδα πρέπει να εντείνει τις προσπάθειές της για ανταπόκριση στις νέες προκλήσεις. Οι μεγαλύτερες προσπάθειες πρέπει να είναι στοχευμένες στα εξής:

- στην πολιτική επιλογή αύξησης της επένδυσης ιδίων κεφαλαίων για έρευνα και έργα ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς,
- στην βελτίωση του επιπέδου τεχνογνωσίας και την αύξηση του εξειδικευμένου επιστημονικού δυναμικού μέσω της ίδρυσης ειδικών ερευνητικών κέντρων και πανεπιστημιακών τμημάτων.
- στον εκσυγχρονισμό του νομοθετικού και θεσμικού πλαισίου διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που θα περιλαμβάνει βελτίωση της οργάνωσης των εμπλεκόμενων φορέων, αποσαφήνιση των αρμοδιοτήτων τους, και απλούστευση και ισχυροποίηση της σχετικής νομοθεσίας.

- στην ευαισθητοποίηση των πολιτών σε θέματα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσω διαφόρων μορφών ενημέρωσης (έντυπα, σεμινάρια, ηλεκτρονικά μέσα).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ανδρικοπούλου Ε., Καυκαλάς Γ. (2000) *Χωρικές Επιπτώσεις των Ευρωπαϊκών Πολιτικών. Η Ελληνική εμπειρία 1989-1999*, Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ-Διεύθυνση Χωροταξίας και ΑΠΘ, Τομέας Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
- Benevolo L. (1997) *Η Πόλη στην Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δωρής Μ. (2002) "Η αρχιτεκτονική πολιτιστική κληρονομιά, χθες, σήμερα και αύριο", στο: Σιαπκίδης, Ν. (επ.), *Η αρχιτεκτονική και η ελληνική πόλη στον 21^ο αιώνα*, Πρακτικά του 10^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Αρχιτεκτονικής, Αθήνα: ΤΕΕ.
- ΕΕ (1990) *Πράσινη Βίβλος για το Αστικό Περιβάλλον*, Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο, Γραφείο Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- ΕΕ (1991) *Ευρώπη 2000+. Συνεργασία για τη Χωροταξία στην Ευρώπη*, Βρυξέλλες: Γραφείο Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- ΕΕ (1992) *Αστικοποίηση και Λειτουργίες των πόλεων στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα*, Γραφείο Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- ΕΕ (1996) *Ευρωπαϊκές Βιώσιμες Πόλεις*, Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο, Γραφείο Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- ΕΕ (1997) *Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου*, κείμενο της άτυπης συνάντησης των αρμοδίων για τη χωροταξία υπουργών των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Noordwijk, 9-10 Ιουνίου 1997.
- ΕΕ (1998) *Πλαίσιο Δράσης για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη*, Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο, Γραφείο Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- ΕΕ (1999) *ΣΚΚΧ: Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου προς την χωρικά ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, κείμενο της άτυπης συνάντησης των αρμοδίων για τη χωροταξία υπουργών της ΕΕ, Ποντσνταμ, 10 και 11 Μαΐου 1999.
- Κόνσολας Ν. (1995) *Η διεθνής Προστασία της Παγκόσμιας Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Μανώλα Κ. (2002) "Η Ευρωπαϊκή στρατηγική για την πολιτιστική κληρονομιά: Η Κοινοτική Πρωτοβουλία Urban", Πρακτικά Συνεδρίου: *Πολιτιστική Ανάπτυξη Προστασία και Ανάπλαση Ιστορικών Κέντρων και Μνημείων*.
- Ράσκου Ε. (2004) "Διαχείριση Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς σε Ευρωπαϊκή Ένωση, Ελλάδα και Θεσσαλονίκη: Συγκριτική ανάλυση πολιτικών και προγραμμάτων", Διπλωματική

Εργασία Μεταπτυχιακού Προγράμματος Εξειδίκευσης στην Χωροταξία, Πολεοδομία και Περιφερειακή Ανάπτυξη, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

- Σημαιοφορίδης Γ. (επ.) (1987) *Le Corbusier, Η Χάρτα των Αθηνών*, Αθήνα: Εκδόσεις Υψιλον.
- Στεφάνου Ι., Μητούλα Ρ. (2002) *Η Παγκοσμιοποίηση, Η Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, και η Φυσιογνωμία της Ελληνικής Πόλης*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- ΥΠΕΘΟ - Διεύθυνση Περιφερειακής Πολιτικής (1990) *Διασυνοριακό Πρόγραμμα Interreg 1990-93*, Αθήνα: ΥΠΕΘΟ.
- ΥΠΕΧΩΔΕ, Ζήκος, Π., Κατσαούνης, Α., Παπαμητρόπουλος, Κ. (1994) *Έκθεση Επιχειρησιακού Προγράμματος για το Περιβάλλον, Α" Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης*, Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, Ο.Μ.ΕΠΕ.
- ΥΠΠΟ (1997) *Το έργο του ΥΠΠΟ στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς*, Αθήνα: Εκδόσεις Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων.
- ΥΠΠΟ (2001) *Έργα Πολιτισμού στο Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης*, Αθήνα: ΥΠΠΟ.

Ξενόγλωσση

- Augé M. (1992) *Non-Lieux. Introduction à Une Anthropologie de la Surmodernité*, Paris: Seuil.
- Bardouin, J. (επ.) EC DG XVI (1998) *Article 10 Pilot Projects newsletter, Article 10 Pilot Projects presentation Brochure*, Luxemburg: AEIDL on behalf of Europe Innovation 2000.
- Bauman Z. (1993) *Postmodern Ethics*, Oxford: Blackwell.
- Bianchini F. (1993) "Culture, conflict and cities: issues and prospects for the '90s", στο: Bianchini, F. and Parkinson, M. (επ.), *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*, Manchester: Manchester University Press, [ελληνική έκδοση: *Πολιτιστική Πολιτική και Αναζωογόνηση των Πόλεων: Η Εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης].
- Castells M. (1993) "European Cities, the Informational Society, and the global Economy", *Journal of Economic and Social Geography*, Ixxxiv, 4
- Cechi C. (1970) *Teoria e Storia del Restauro*, Roma.
- Clarke D. B. (1997) "Consumption and the City, Modern and Postmodern", *International Journal of Urban and Regional Research*, 21(2): 218-237
- Crewe L. και Beaverstock, J. (1998) "Fashioning the City: Cultures of Consumption in Contemporary Urban Spaces", *Geoforum* 29(3): 287-308.

- EC, DG X, (1992) *Salvuarda do Patrimonio Arquitectonico Europeu, conservacao do monumento e do seu espaco envolvente*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC, DG X, (1994) *Preservation of the European Architectural Heritage, Historic Buildings and Sites related to Entertainment and Performing Arts*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC, DG X, (1995) *Preservation of the European Architectural Heritage*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC (2002) *Euro-Med Information Notes: Euro-mediterranean Partnership and MEDA regional activities*, at www.europa.com.int/comm/europaid
- EC, DG for Education and Culture (2002) *European Funding for the Cultural Sector*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC, DG for Education and Culture (2003) *Lists of projects supported by the programme Culture 2000 for the year 2000*, at www.europa.com.int/comm/culture
- Evans G. (2001) *Cultural Planning: An Urban Renaissance?*, London: Routledge.
- Evans G. (2003) "Hard-Branding the Cultural City – From Prado to Prada", *Journal of Urban and Regional Research*, 27(2): 417-440
- Farrell T. (2000) "Urban regeneration through cultural masterplanning", στο: Benson J. και Rose M. (επ.), *Urban Lifestyles: Spaces, Places, People*, Rotterdam: A. T. Balkema.
- Featherstone M. (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*, London: Sage.
- Frisby D. (1994) "The *flaneur* in social theory", στο: Tester K. (επ.), *The Flaneur*, London: Routledge: 81-110.
- Gospodini A. (2001) "Urban Design, Urban Space Morphology, Urban Tourism; An emerging new paradigm concerning their relationship", *European Planning Studies*, 9(7): 925-935.
- Gospodini A. (2004) "Urban Space Morphology and Place Identity in European Cities; Built Heritage and Innovative Design", *Journal of Urban Design*, 9(2): 225-248.
- Graham B. (1998α) "The past in Europe's present: diversity, identity and the construction of place", στο: Graham B. (επ.), *Modern Europe. Place, Culture, Identity*, London: Arnold: 19-49.
- Graham B. (επ.) (1998β) *Modern Europe- Place, Culture, Identity*, London: Arnold.
- Graham B., Ashworth G.J., Tunbridge J. E. (2000) *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*, London: Arnold.
- Griffiths R. (1995) "Cultural strategies and new modes of urban intervention", *Cities*, 12(4): 253-265.

- Hall P. (2000) "Creative Cities and Economic Development", *Urban Studies*, 37(4): 639-649.
- Hall S. (1995) "New Cultures for old", στο: Massey D και Jess P. (επ.), *A Place in the World?, Place, Cultures and Globalization*, Oxford: Open University/Oxford University Press: 176-211
- Hannigan J. (1998) *Fantasy City: Pleasure and Profit in the Postmodern Metropolis*, London: Routledge.
- Harvey D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.
- Judd D. και Fainstein S.S. (επ.) (1999) *The Tourist City*, Newhaven: Yale University Press.
- King R. (επ.) (1993) *Mass Migration in Europe: the Legacy and the Future*, London: Belhaven.
- King R. (1995) "Migrations, globalization and place", στο: Massey D και Jess P. (επ.), *A Place in the World? Place, Cultures and Globalization*. Oxford: Open University/Oxford University Press, 6-44
- Krier R. (1978) *Urban Space*, London: Academy Editions.
- Larkham P. (1996) *Conservation and the City*, London: Routledge.
- Lavedan P. (1959) *Histoire d' Urbanisme*, Paris: Laurens.
- Lengkeek J. (1995) "Materializing the Imagined: on the Dynamics and Assessment of Tourist-Recreational Transformation Processes", στο: Ashworth G. J. και Dietvorst A. G. J. (επ.), *Tourism and Spatial Transformations- Implications for Policy and Planning*, UK: CAB International, 17-36.
- McNeil D. και While, A. (2001) "The New Urban Economies", στο: Paddison R. (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications: 296-308.
- Morris A.E.J. (1994) *History of Urban Form. Before the Industrial Revolutions*, 3rd edition, (first published in 1972), Essex UK: Longman Scientific and Technical.
- Mumfor L. (1984) *The City in History*, 7th edition, (first published in 1961), Harmondsworth, UK: Penguin Books Ltd.
- O'Connor J. και D. Wynne (1995) *City cultures and new cultural intermediaries*. <http://darion.mmu.ac.uk/h&ss/mipc/citycull.htm>
- Rossi A. (1982) *The Architecture of the city*, Cambridge Mass: MIT Press, [ελληνική έκδοση: (1991) *Η Αρχιτεκτονική της Πόλης*, Θεσσαλονική: University Studio Press].
- Sassen S. και Roost F. (2000) "The city: strategic site for the global entertainment industry", στο: Judd D. R. και Fainstein S. S (επ.), *The tourist City*, Newhaven: Yale University Press.
- Scott A. (2000) *The Cultural Economy of Cities*, London: Sage.

- Tariffi Fl. (2001) "Open Heritage Reports – Newsletter", Open Heritage Project Team, supported by EC, Italy: Space SpE.
- Tester K. (επ.) (1994) *The Flaneur*, London: Routledge.
- Tiesdell St. Oc. T., Heath T. (1996) *Revitalizing Historic Urban Quarters*, Oxford: Architectural Press.
- Turner V. (1973) "The center out there: pilgrim's goal", *History of Religions*, 12: 191-230.
- Vidler A. (1978) "The third Typology", στο: Vidler A. (επ.), *Rational Architecture*, Brussels: Archives d' Architecture Moderne: 28-32.
- Wilson E. (1995) "The invisible flaneur", στο: Watson S. και Gibson K. (επ.) *Postmodern Cities and Spaces*, Oxford: Blackwell, 59-79.
- Zukin S. (1991) *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World*, Berkeley CA: University of California Press.
- Zukin S. (1995) *The Cultures of Cities*, Cambridge Mass: Blackwell Publishers Ltd.

ΟΔΗΓΙΕΣ ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

1. Σκοπός του περιοδικού *Αειχώρος* είναι η προώθηση του διαλόγου και του προβληματισμού για ζητήματα που αφορούν την πολεοδομία, τη χωροταξία και την ανάπτυξη και σχετίζονται τόσο με την ελληνική όσο και με τη διεθνή εμπειρία. Το περιοδικό δέχεται για δημοσίευση πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα. Επίσης δέχεται κείμενα για ζητήματα πολιτικής, κριτικούς σχολιασμούς για συνέδρια, συνεντεύξεις με ξένους και Έλληνες επιστήμονες, θεματικές κριτικές (review articles), καθώς και κριτικές/παρουσιάσεις για σχετικά βιβλία, οπτικοακουστικά προϊόντα και προϊόντα/υπηρεσίες των νέων τεχνολογιών που αναφέρονται στην προηγούμενη θεματολογία (κινηματογραφικές ταινίες, τηλεοπτικά προγράμματα, βιντεοκασέτες, DVD, CD-ROM, δικτυακούς ιστοχώρους, κ.ά.). Τα άρθρα κρίνονται από δυο ανώνυμους κριτές και τα υπόλοιπα κείμενα από τη Συντακτική Επιτροπή.

2. Τα πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 8.000 λέξεις, να είναι τυπωμένα στη μια όψη του χαρτιού, σε διπλό διάστημα, με περιθώριο 2,5 εκατοστά, και να περιλαμβάνουν τον αριθμό της σελίδας (στο δεξι άκρο της επικεφαλίδας). Στέλνονται τρία εκτυπωμένα αντίτυπα (τα οποία δεν επιστρέφονται) καθώς και μια ακριβώς ίδια ηλεκτρονική εκδοχή (σε μορφή MS-Word .doc με αποστολή με e-mail). Η πρώτη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει τον τίτλο, τα ονόματα των συγγραφέων, την επαγγελματική τους ιδιότητα, την ταχυδρομική και ηλεκτρονική τους διεύθυνση, τα τηλέφωνα και φαξ. Η δεύτερη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει με τη σειρά: τον τίτλο, μικρή περίληψη (abstract) 100-200 λέξεων στα ελληνικά η οποία θα αναφέρει το σκοπό και τα αποτελέσματα του άρθρου, καθώς και έως 7 λέξεις κλειδιά. Οι υποσημειώσεις πρέπει να περιορίζονται στις απολύτως απαραίτητες, να αριθμούνται με 1, 2, 3 κ.λπ. και να τοποθετούνται στο τέλος της σελίδας. Οι συγγραφείς πρέπει να δηλώνουν ότι τα κείμενα δεν έχουν υποβληθεί αλλού ή αν έχουν δημοσιευθεί σε άλλη γλώσσα. Η Συντακτική Επιτροπή δεσμεύεται ότι θα τους απαντήσει μέσα σε 6 μήνες.

3. Οι πίνακες και τα σχήματα τοποθετούνται με τίτλους και αύξοντα αριθμό μέσα στο κείμενο. Οι πίνακες αναφέρονται με τις πιθανές πηγές τους, όπως και όλες οι απεικονίσεις (χάρτες, γραφήματα, διαγράμματα, φωτογραφίες κ.ά.) οι οποίες ονομάζονται Σχήματα. Τα έγχρωμα σχήματα θα δημοσιεύονται σε ασπρόμαυρη έκδοση. Αν το άρθρο επιλεγεί για δημοσίευση θα ζητηθούν οι πρωτότυπες μορφές των σχημάτων.

4. Οι βιβλιογραφικές αναφορές πρέπει να υπάρχουν μέσα στο κείμενο με πρώτο το επίθετο των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα) ακολουθούμενο από το έτος δημοσίευσης και, όπου είναι απαραίτητο, τις σελίδες σε παρένθεση. Για παράδειγμα:

(Smith και Jones, 1995: 25-9· Smith, 1992α και 1992β).

Στην περίπτωση τριών ή περισσότερων συγγραφέων αναφέρεται το πρώτο επίθετο ακολουθούμενο από το κ.ά.. Οι πλήρεις βιβλιογραφικές αναφορές τοποθετούνται (σε διπλό διάστημα) σε ξεχωριστή σελίδα στο τέλος του κειμένου. Πρέπει να περιλαμβάνουν τα επίθετα και τα αρχικά όλων των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα), το έτος δημοσίευσης (σε παρένθεση), τον τίτλο του άρθρου ή του βιβλίου, τον πλήρη τίτλο του περιοδικού, τον τόμο και τις σελίδες, καθώς και, στην περίπτωση βιβλίων και άλλων ντοκουμέντων, τον τόπο έκδοσης και τον εκδοτικό οίκο. Για παράδειγμα:

Allmendinger P., Prior A. και Raemaekers J. (επ.) (2000) *Introduction to Planning Practice*, Chichester: John Wiley & Sons.

Olmsted F. L. (1996) "Public parks and the enlargement of towns", στο R. T. LeGates και F. Stout (επ.), *The City Reader*, London: Routledge, 337-44.

Cullingworth J. B. (1994) "Alternate planning systems", *Journal of the American Planning Association*, 60(2): 162-72.

Αραβαντινός Α., Βλαστός Θ., Γκόλιας Ι. και Πετράκης Κ. (1995) "Διαδημοτικό Τραμ: Σύνδεση του Κέντρου Αθήνας με Παραλιακούς Δήμους", Αθήνα: Δήμος Αθηναίων.

5. Αν το επιτρέπουν οι προθεσμίες τα κείμενα θα αποστέλλονται στους συγγραφείς πριν από την τελική εκτύπωση για διορθώσεις (μόνο τυπογραφικά λάθη και όχι σημαντικές αλλαγές ή αναθεωρήσεις). Τα κείμενα θα πρέπει να διορθώνονται αμέσως και να επιστρέφονται στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

6. Τα κείμενα για ζητήματα πολιτικής και οι κριτικοί σχολιασμοί των συνεδρίων πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 4000 λέξεις, οι θεματικές κριτικές τις 3000 λέξεις, ενώ οι κριτικές για βιβλία και οπτικοακουστικά προϊόντα τις 2000 λέξεις. Όλα τα κείμενα θα αποστέλλονται ταχυδρομικά και ηλεκτρονικά στη διεύθυνση του περιοδικού.

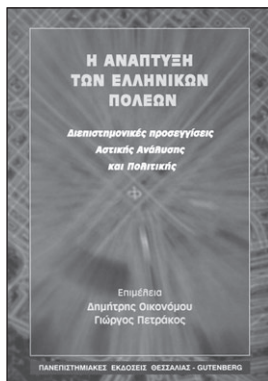
7. Ο κάθε συγγραφέας θα λαμβάνει ταχυδρομικά δυο τεύχη του περιοδικού δωρεάν.

8. Τα βιβλία για βιβλιοκριτική αποστέλλονται σε δυο αντίτυπα στη διεύθυνση του περιοδικού.

9. Όλες οι συνεργασίες στέλνονται ταχυδρομικά στη διεύθυνση:

Περιοδικό Αειχώρος, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, Βόλος 38 334.

Επίσης είναι υποχρεωτική η ηλεκτρονική αποστολή στη διεύθυνση: aeihoros@prd.uth.gr (Άννα Σαμαρίνα).

Επιμέλεια έκδοσης
Δημήτρης Οικονόμου,
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 1999
Συνέκδοση με εκδόσεις
GUTENBERG

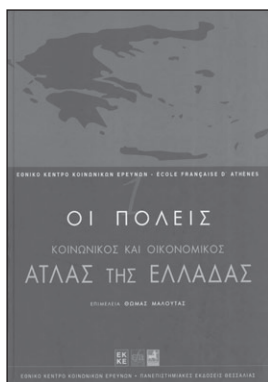
ISBN 960-8029-00-7

Τιμή 24,00 ευρώ

Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων

Το βιβλίο αυτό θέτει τις ελληνικές πόλεις στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του. Αποτελεί ένα σημαντικό βοήθημα για τον φοιτητή, τον ερευνητή, το στέλεχος του ευρύτερου δημοσίου τομέα (και ειδικά της τοπικής αυτοδιοίκησης) και τον επαγγελματία που έχει ως κύριο αντικείμενο ή δραστηριότητα την μελέτη των τάσεων και χαρακτηριστικών των πόλεων, καθώς επίσης και τον σχεδιασμό πολιτικών σε ένα ευρύ φάσμα κατευθύνσεων για την ανάπτυξή τους.

Περιλαμβάνει αναλύσεις που αφορούν τις σύγχρονες τάσεις στα οικονομικά, διαρθρωτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των πόλεων, τις υποδομές τους, τα δίκτυα συνεργασίας τους, την οικιστική ανάπτυξη, την προστασία του αστικού περιβάλλοντος, τις σχέσεις πόλης-υπαίθρου, τις ασκούμενες πολιτικές σε εθνικό και Ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς και σύγχρονες τεχνικές ανάλυσης της δομής και εξέλιξης των πόλεων.

Τόμος 1ος: Οι Πόλεις
Επιμέλεια έκδοσης
Θωμάς Μαλούτας
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000
Συνέκδοση με ΕΚΚΕ
Συμπαράγωγή efa

2^η έκδοση

ISBN 960-7093-71-2

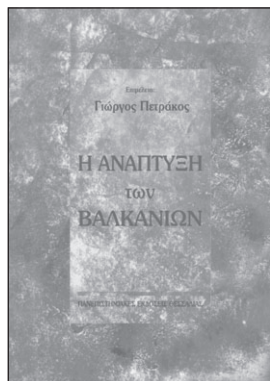
Τιμή 30,00 ευρώ

Κοινωνικός και οικονομικός άτλας της Ελλάδας

Ο πρώτος τόμος του Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας παρουσιάζει χαρτογραφικά, και παράλληλα επιχειρεί να ερμηνεύσει, σημαντικά φαινόμενα και μεγέθη που χαρακτηρίζουν τις ελληνικές πόλεις και την ανάπτυξή τους κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Τα φαινόμενα αυτά παρουσιάζονται αναλυτικά στις θεματικές ενότητες που αναφέρονται στα περιεχόμενα και οι οποίες εντάσσονται στα πέντε ακόλουθα κεφάλαια:

- αστικοποίηση και αστικό δίκτυο
- το δομημένο περιβάλλον της αστικής μεγέθυνσης
- κοινωνικοδημογραφικές δομές και απασχόληση
- κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές
- στοιχεία εκλογικής γεωγραφίας των πόλεων

Κάθε θεματική ενότητα επιχειρεί να εικονογραφήσει και να ερμηνεύσει ένα επιμέρους φαινόμενο στο πλαίσιο της ενιαίας ερμηνευτικής αντίληψης που διέπει το κεφάλαιο στο οποίο εντάσσεται, αλλά και το σύνολο του τόμου. Τα εργαλεία παρουσίασης είναι οι χάρτες, τα διαγράμματα και τα κείμενα, τα οποία, με στόχο την ευχρηστία και το ενιαίο ύφος, οργανώνονται σε διεπίδες συνθέσεις.

Επιμέλεια έκδοσης
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000

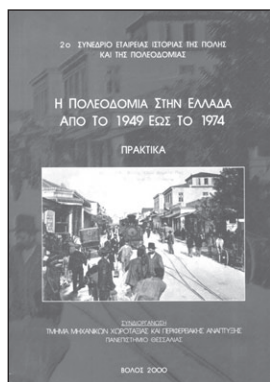
ISBN 960-8029-09-0

Τιμή 20,00 ευρώ

Η ανάπτυξη των Βαλκανίων

Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να παρουσιάσει τα βασικά οικονομικά, δημογραφικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των Βαλκανικών χωρών σε μετάβαση, να εξηγήσει - στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό - τους παράγοντες που έχουν συμβάλει στη συνολικά απογοητευτική πορεία αυτών των χωρών και να προτείνει τις βασικές αρχές ενός σχεδίου ανάπτυξης με αποδέκτες τόσο τις ίδιες τις χώρες, όσο και την διεθνή κοινότητα και ειδικά την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται σε τρία ειδικά και ένα γενικό κοινό. Κατ' αρχήν απευθύνεται στην ακαδημαϊκή κοινότητα: σε πανεπιστημιακούς δασκάλους και ερευνητές και σε προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές που ασχολούνται με κάποιες από τις πτυχές του αναπτυξιακού προβλήματος στα Βαλκάνια. Κατά δεύτερον, απευθύνεται στους επιστήμονες και μελετητές του ιδιωτικού τομέα που, πέρα από την τρέχουσα ενημέρωση, χρειάζονται μια πιο σαφή εικόνα των βασικών χαρακτηριστικών των Βαλκανικών οικονομιών, προκειμένου να εκτελέσουν ειδικές μελέτες, να αξιολογήσουν προγράμματα ή και να παρέχουν επιχειρηματικές ή επενδυτικές συμβουλές. Κατά τρίτον, απευθύνεται στα στελέχη του Δημόσιου τομέα που συμμετέχουν στη διαμόρφωση και την εφαρμογή των επιμέρους πολιτικών που αφορούν τις διεθνείς ή διμερείς σχέσεις της χώρας (ή της ΕΕ) με τις υπόλοιπες Βαλκανικές, σε σημαντικούς τομείς. Τέλος, απευθύνεται στον πολίτη που προβληματίζεται και επιδιώκει πληρέστερη ενημέρωση για τα σημαντικά ζητήματα που τον αφορούν.

Επιμέλεια έκδοσης
Αλέξης Δέφνερ
Φίλιππος Λουκίσσας
Μανόλης Μαρμαράς
Σάββας Τσιλένης
Βίλμα Χαστάουλου
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-6-2

Τιμή 15,00 ευρώ

Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974

Η Εταιρεία Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας αφιέρωσε το 2^ο Συνέδριό της στην επέτειο της συμπλήρωσης πενήντα χρόνων από την έναρξη των μεταπολεμικών προσπαθειών που αναλήφθηκαν στην Ελλάδα για την πολεοδομική ανασυγκρότησή της. Το θέμα, λοιπόν, του Συνεδρίου καθορίστηκε ως: "Η Πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974". Ο τόμος αυτός περιέχει τα κείμενα των εισηγήσεων και τη συζήτηση που επακολούθησε στο Στρογγυλό Τραπέζι.

Το Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στο Βόλο από τις 3 έως τις 4 Δεκεμβρίου 1999 με συνδιοργανωτή το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στις εγκαταστάσεις του οποίου έλαβαν χώρα οι εργασίες του, με την ευγενή χορηγία της ΓΓΕΤ και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Οι εισηγήσεις που ανακοινώθηκαν και οι τοποθετήσεις που έγιναν στο Στρογγυλό Τραπέζι που ακολούθησε, συνιστούν τη συμβολή του Συνεδρίου στη διερεύνηση ενός κρίσιμου ζητήματος της Νεοελληνικής Ιστορίας. Εκτιμάται ότι καλύφθηκε με επάρκεια το φάσμα της θεματολογίας που είχε τεθεί από την Επιστημονική Επιτροπή του Συνεδρίου.

Έκδοση για τα 10 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-5-4

Τιμή 15,00 ευρώ

Editor
Byron Kotzamanis
Γλώσσα Γαλλική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-8029-08-2

Τιμή 20,00 ευρώ

Δεκαεπτά κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη

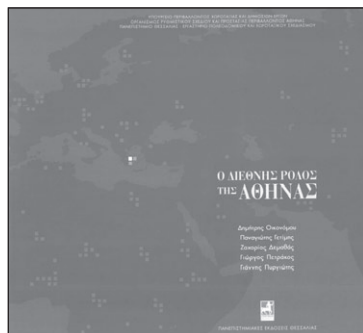
Ο συλλογικός αυτός τόμος εκδόθηκε με την ευκαιρία των εκδηλώσεων για τα δέκα χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Περιλαμβάνει 17 κείμενα γραμμένα από τα μέλη ΔΕΠ του Τμήματος ειδικά για το σκοπό αυτό. Ο τόμος περιλαμβάνει ένα σύντομο σημείωμα του προέδρου για την ιστορία και τη διαδρομή του Τμήματος, τρία κείμενα χωροταξίας, γεωγραφίας και περιβάλλοντος, τρία κείμενα αστικού σχεδιασμού και αστικής ανάπτυξης, δύο κείμενα για τις πολιτιστικές και κοινωνικές διαστάσεις του αστικού χώρου, τέσσερα κείμενα για την οικονομία, το χώρο και τις νέες τεχνολογίες και τέσσερα κείμενα για τις τεχνικές σχεδιασμού και αναπαράστασης του χώρου.

La démographie des Balkans

Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population

Cette publication reprend les textes présentés lors d'une Conférence Internationale co-organisée en 1996 par l'Université des Sciences Economiques et Sociales de Macédoine, l'Association Internationale des Démographes de Langue Française (AIDELF) le Centre National de Recherches Sociales (EKKE, Athènes) et l'Association des Statisticiens des Balkans. Elle reprend largement les textes présentés lors de la quatrième séance ("Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population"), séance axée en premier lieu sur l'évolution de la répartition spatiale de la population de 1945 à 1995. Une place toute particulière est toutefois faite aux modifications de peuplement observées sur la période d'immédiat après-guerre, pendant laquelle furent organisés les premiers recensements, puis sur l'évolution des mouvements migratoires internes et internationaux (provenance et destination des flux; principales caractéristiques démographiques des migrants nets), et accessoirement sur les politiques migratoires et de peuplement.

Les présentes "Actes" consistent-en à une présentation sommaire des objectifs et des principaux acquis de la Conférence et à une publication des 8 textes édités par le signataire de l'avant-propos à partir des communications présentées lors de cette séance.

Επιστημονική Ευθύνη
Δημήτρης Οικονόμου
Κείμενα
Δημήτρης Οικονόμου
Παναγιώτης Γετίμης
Ζαχαρίας Δεμαθιάς
Γιώργος Πετράκος
Γιάννης Πυργιώτης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2001

ISBN 960-85978-7-0

Τμή 15,00 ευρώ

Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας

Ο σημερινός διεθνής ρόλος της Αθήνας είναι ασθενής, σε σύγκριση με το μέγεθός της, και χαρακτηρίζεται από προβλήματα που απορρέουν τόσο από γεωγραφικούς, γεωπολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες όσο και από αδυναμίες της εσωτερικής χωρικής οργάνωσης της Αθήνας και της Αττικής. Οι διαπιστώσεις αυτές σημαίνουν ότι η αναγκαία, τόσο για την ίδια την πρωτεύουσα όσο και για τη χώρα γενικότερα, ενίσχυση του διεθνούς ρόλου της Αθήνας προϋποθέτει σοβαρές παρεμβάσεις, ριζική βελτίωση της αποτελεσματικότητας των χωρικών πολιτικών στην Ελλάδα και ανατροπές κατεστημένων πρακτικών. Από την άλλη πλευρά, πρόκειται για εγχείρημα που δεν είναι ανέφικτο: η βελτίωση του μακρο-οικονομικού περιβάλλοντος στη χώρα μας, η ύπαρξη πόρων τόσο ενδογενών όσο και εξωγενών, η αναβάθμιση της εικόνας της Ελλάδας στο διεθνή χώρο (τόσο στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και στα Βαλκάνια), οι Ολυμπιακοί Αγώνες, τα μεγάλα έργα και οι παρεμβάσεις σε τομείς όπως οι τηλεπικοινωνίες, οι μεταφορές και το περιβάλλον, βελτιώνουν τους όρους του παιχνιδιού και επιτρέπουν λελογισμένη αισιοδοξία. Η τελική έκβαση παραμένει, ωστόσο, ανοικτή και πολλά θα εξαρτηθούν από τις πρωτοβουλίες που θα αναληφθούν κατά τα επόμενα δύο-τρία χρόνια.

Editors
Y. L. Bakouros
P. D. Skayannis
Y. A. Stamboulis
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2001

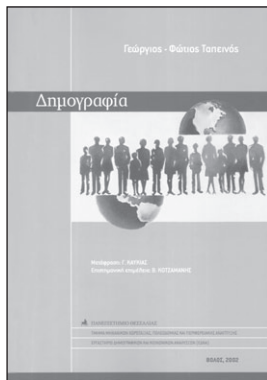
ISBN 960-8029-18-X

Entrepreneurship and innovation policies in the european periphery- A research agenda

Innovation is a complex phenomenon, embracing both new processes (technological and organizational) and new products (goods and services). Similarly, the processes through which innovations emerge are extremely complex. These processes concern the emergence, diffusion and combination of knowledge elements, but also the transformation of these into new products and production processes. This transformation from basic research to applied research and to the development and implementation of new processes and new products does not follow a linear path. Instead, it is characterised by complicated feedback mechanisms and interactive relations involving science, technology, learning, production, institutions, organizations and above all policies.

Innovation policies, defined as those elements of public and institutional actions that directly or indirectly affect the creation and diffusion of new products and processes, aim at learning, at how to do new things in new ways. During the last decade, the European Regions invested in a wide variety of policies and initiatives in order to enhance their innovative capabilities and competitive scope.

This document refers to those important elements of the innovative actions and is the outcome of an important scientific Conference that took place in the framework of the initiatives for the development of a comprehensive Regional Innovation Strategy in the region of Thessaly. The conference drew from the accumulated experience and contributed to the articulation of a research agenda for the emerging socio-economic and policy milieu.

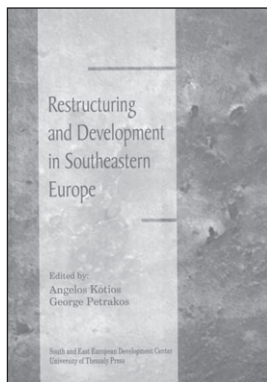

Συγγραφέας
Γεώργιος - Φώτιος Ταπεινός
Μετάφραση
Ι. Καυκιάς - Β. Κοτζαμάνης
Επιστημονική Επιμέλεια
Βύρων Κοτζαμάνης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2002

ISBN 960-8026-11-2

Τιμή 20,00 ευρώ

Editors
Angelos Kotios
George Petrakos
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2002

ISBN 960-8029-16-3

Τιμή 15,00 ευρώ

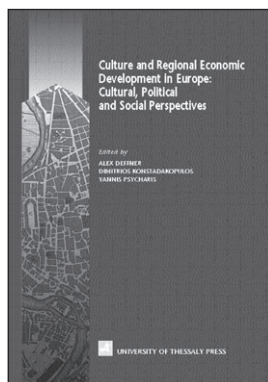
Δημογραφία

Η δημογραφία ή στατιστική μελέτη των πληθυσμών και των μεταβολών τους αναδύθηκε στα μέσα του XVIIIου αιώνα. Σε λίγες δεκαετίες κατέκτησε μία εξέχουσα θέση ανάμεσα στις κοινωνικές επιστήμες. Αποτελεί στο εξής την βάση κάθε οικονομικού και κοινωνικού προβληματισμού που παραπέμπει στο χρόνο, επομένως και πολιτικής. Ήδη παρούσα στις πιο καινοτόμες πολιτικές θεωρίες του XIXου αιώνα (Malthus, Marx), ενσωματώνει σήμερα δύο μείζονα στοιχεία που διαπλάθουν το παρόν και το μέλλον των κοινωνιών μας: την επιμήκυνση της ανθρώπινης ζωής και τον έλεγχο της γονιμότητας. Ποια είναι η ιστορία αυτής της επιστήμης, η καταστατική της επιστημονική θέση, το "χρέος" της έναντι της στατιστικής, έναντι της οικονομίας; Σε ποιο βαθμό ακρίβειας και βεβαιότητας μπορεί να αξιώσει να φτάσει; Τι επιτρέπει να μάθουμε και να προβλέψουμε σχετικά με την εξέλιξη των εθνικών και περιφερειακών συνόλων, τα μεταναστευτικά ρεύματα και τις τάσεις των ποσοστών γονιμότητας ή θνησιμότητας; Αυτά είναι τα ερωτήματα, με τα οποία καταπιάνεται το παρόν έργο. Το παρόν βιβλίο μεταφρασμένο από τα γαλλικά (G. Tapinos, Demographie, Population, economie et societies, Editions de Fallois, Col. Le livre de Poche-references, Inedit-Sciences Sociales, Paris, 1996) καλύπτει ένα βασικό κενό στην υπάρχουσα ελληνική βιβλιογραφία, εκπληρώνοντας μερικώς την επιτακτική για τη χώρα μας ανάγκη προσέγγισης, με υπεύθυνο και αντικειμενικό τρόπο, τόσο των θεμάτων που άπτονται του πληθυσμού όσο και των επιπτώσεων των πρόσφατων δημογραφικών μας εξελίξεων.

Restructuring and development in Southeastern Europe

The process of transition in Southeastern Europe (SEE) has received increasing attention in recent years due to remarkable failures and the political tensions and conflicts in Western Balkans. After more than ten years of economic transformation in SEE there are still many questions that need to be answered by the scientific community. This volume is an attempt to address some of the issues and problems faced by the region and especially the issues of restructuring and development. Its purpose is to contribute to the understanding of the transition processes in SEE and to provide policy recommendations to domestic and international actors with respect to reconstruction strategies and policies.

The 15 papers collected in this volume cover important issues and policy dilemmas concerning restructuring and development in SEE. They provide analysis and policy recommendations in relation to transition prospects, development policies, and structural change, and include several country studies on stabilization, privatization and integration. They suggest that, despite shortcomings, limitations and setbacks, policy failures or market failures, eventually the SEE countries will have to follow more or less similar policy routes with their more successful predecessors in Central Europe.

Editors
Alex Deffner
Dimitrios Konstadakopoulos
Yannis Psycharis
Γλώσσα Αγγλική

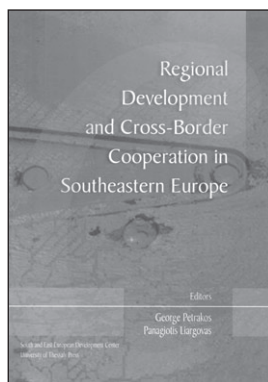
Έτος έκδοσης 2003

ISBN 960-8029-21-X

Τιμή 25,00 ευρώ

Culture and regional economic development in Europe: Cultural, political and social perspectives

This book constitutes a selection of the papers presented to the conference that was organised by the European Consortium for Political Research (ECPR) Standing Group on Regionalism and took place at the University of Thessaly, Volos (Greece) in September 2000. This conference was organised in cooperation with the Department of Planning and Regional Development (University of Thessaly), the Centre for European Studies (University of the West of England, Bristol) and the School of European Studies (Cardiff University, Wales). The main theme is the worldwide growing importance of culture (both in its general sense, i. e. including tourism and sports, and its specific sense, i.e. cultural heritage) in the process of regional economic development. In addition, the cultural, political and social perspectives of regional development are examined. The sub-themes of the book, which reflect the specificities of culture, are: i) integration, globalisation and local development, ii) the socio-political, economic and cultural evolution of European regions, iii) transregional groupings and cooperation, iv) regional attitudes to multiculturalism, v) entrepreneurship, innovation and regional development, vi) aspects of tourism, vii) the urban dimension of cultural planning, and viii) the management of cultural heritage.

Editors
George Petrakos
Panagiotis Liargovas
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2003

ISBN: 960-8029-25-3

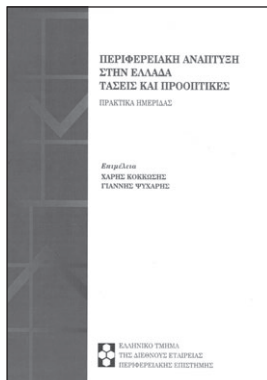
Τιμή 15,00 ευρώ

Regional development and cross-border cooperation in Southeastern Europe

This volume brings together contributions of academics and researchers from Southeastern European countries dealing with the issue of regional development and cross-border cooperation. Southeastern European states are characterized by intense regional disparities with respect to welfare levels, unemployment, economic and social infrastructure and various forms of business performance. In several countries disparities have increased considerably, leaving behind rural, peripheral and border regions. This development deteriorates the existing asymmetries of the Balkans, which is the least developed and most fragmented macro-region in Europe, with the poorest transition performance and the weaker economic structure.

In many cases, less advanced regions are located in border areas, requiring a combination of regional and cross-border cooperation policies in order to achieve economic development. Cross-border cooperation is a multi-dimensional process, enveloping cooperative activities in many spheres and among many different actors, which is a critical condition for most Balkan countries for their development and their accession to the European Union.

The volume consists of two parts. The first part is dealing with issues of regional development. It analyzes the type and degree of the problem and discusses policy issues at the local or regional level. The second part focuses on cross border co-operation in Southeastern Europe, which was very limited in the recent past, due to institutional, cultural, political and economic constraints.

Επιμέλεια
Χάρης Κοκκώσης
Γιάννης Ψυχάρης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2005

ISBN 960-8029-35-X

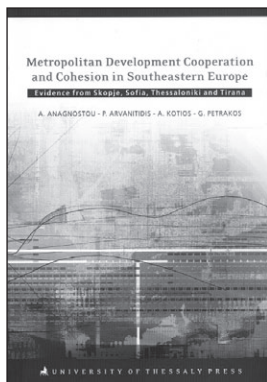
Τιμή 20,00 ευρώ

Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα - Τάσεις και Προοπτικές

Το βιβλίο αυτό περιλαμβάνει τα κείμενα των εισηγήσεων που παρουσιάστηκαν στην ημερίδα του Ελληνικού Τμήματος της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης που πραγματοποιήθηκε στις 29 Νοεμβρίου 2003 στην Αθήνα.

Σκοπός της Ημερίδας ήταν να καταγράψει τις πρόσφατες τάσεις της Περιφερειακής Επιστήμης καθώς και τις εξελίξεις της περιφερειακής πολιτικής στην Ευρώπη και να εξετάσει τις περιφερειακές και χωρικές ανισότητες στην Ελλάδα και την πολιτική για την αντιμετώπισή τους.

Τα κείμενα αυτά απευθύνονται στην επιστημονική κοινότητα στον ακαδημαϊκό, ερευνητικό, μελετητικό χώρο καθώς και στη δημόσια διοίκηση και τοπική αυτοδιοίκηση με στόχο την ανταλλαγή εμπειριών και ιδεών στα σύγχρονα προβλήματα περιφερειακής επιστήμης και ανάπτυξης στη χώρα.

Editors
A. Anagnostou
P. Arvanitidis
A. Kotios
G. Petrakos
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2006

ISBN 960-8029-46-5

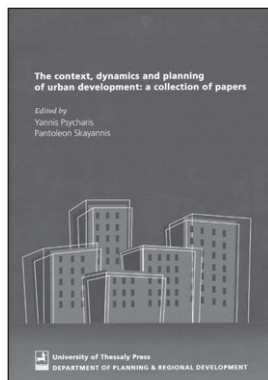
Τιμή 15,00 ευρώ

Metropolitan Development Cooperation and Cohesion in Southeastern Europe Evidence from Skopje, Sofia, Thessaloniki and Tirana

This Book presents the findings of the INTERREG III B CADSES project titled "Regional Integration and Metropolitan Development in Southeastern Europe", known with the acronym RIMED. The project has a case study focus on the metropolitan regions of Skopje, Sofia, Thessaloniki and Tirana. The Report serves dissemination and communication purposes and is available in printed form and electronic form in the site of the project: http://www.seed-center.org/rimed/en_index.html

The project attempts to deal with three serious and interacting problems of Southeastern Europe: increasing spatial inequality, serious geographical and economic fragmentation and unbalanced or even anarchic growth leading to further spatial concentration of activities. The later may lead to congestion, pollution, environmental degradation and social segregation, threatening to undermine the prospects of large cities for sustainable development.

Summarizing, the region of SEE is characterized by low economic dynamism due to the impact of transition, high fragmentation, limited number of large or medium sized cities and increasing spatial inequalities. The real challenge in this problematic situation is how to promote development, reducing at the same time fragmentation and increasing integration, reducing spatial inequalities and increasing cohesion.

Editors

Yannis Psycharis
Pantoleon Skayannis
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2008

ISBN 978-960-8029-77-4

The context, Dynamics and planning of urban development: a collection of papers

This volume constitutes a collection of papers which were presented to the annual conference of the European Regional Science Association that took place in Volos, Greece, from 27th August to 3rd September 2006. This conference was organized by the Greek section of the European Regional Science Association, in cooperation with the Department of Planning and Regional Development of the University of Thessaly. The papers that are included in this volume are written by the staff of the Department of Planning and Regional Development.

The main theme of the volume is urban development, an issue that has been at the forefront of the worldwide academic debate for years. The papers that are presented cover a large spectrum of issues on the theory and practice of urban development, methods and decision support tools in urban planning as well as economic, social, ecological, political and cultural processes that underlie urban development. A large part of the papers are relevant to Greece. The sub-themes of the volume are: i) The dynamics of economic integration in the world economy ii) Urban planning, information technology and decision-support systems, iii) Urban infrastructures and urban competitiveness, iv) Real estate and the property market, and v) Socio-political aspects of urban development

- 4 **Gospodini A.**
Introduction - The Post-Industrial City:
New Economies, Spatial Transformations and New Landscapes
- 10 **Gospodini A.**
The Landscapes of Cultural and Leisure Economies in Greek Cities
- 30 **Roberts M.**
Town Centres and Night-time Economy in UK:
Spatial Transformations and Urban Governance Challenges
- 42 **Townshend T.**
Urban Landscapes of Abandonment and Sustainable Regeneration of Inner City
Areas: The Case of Newcastle Gateshead, UK
- 54 **Papageorgiou-Sefertzi R.**
Transformations in Architecture:
Do They Outline a New Paradigm in Urban Landscaping?
- 72 **Sepe M.**
Urban Landscape, Place Identity and Their Components:
A New Software Tool for Supporting the Sustainable Urban Planning and Design
- 86 **Ιωάννου Β., Σερράς Κ.**
Το παρόν και το μέλλον του ελληνικού αστικού τοπίου

ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

- 100 **Γοσποδίνη Α.**
Χωρικές πολιτικές για το σχεδιασμό, την ανταγωνιστικότητα
και τη βιώσιμη ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων
- 146 **Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., Ράσκου Ε.**
Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών
στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα